

REVISTA DE FILOSOFIE

Director: C. RĂDULESCU-MOTRU, Profesor la Universitatea din București

ȘTEFAN ZELETIN

Insemnări privitoare la viața și opera lui.

I. VIAȚA

„Sensul vieții este de a
promova binele altora”.
Șt. Z.

Nașterea. Copilăria Ștefan (Motaș) Zeletin s'a născut, ca al cincelea copil în familia sa, la 19 iunie 1882, la Burdusaci,¹ județul Tecuci, în casele mamei sale Catinca, născută Chiriac. Prima copilărie și-a petrecut-o la țară, în libertatea însoțită a naturii, pe șesurile acoperite de sulfină de pe lângă apa Zeletinului și prin porumbiștele ce se întind pe dealurile învecinate. Zeletin avu parte de o copilărie frumoasă, fiind pus la adăpost de tot ce poate constitui, pentru un fiu de țară, o viață chinuită. Crescând liber și în voe bună, deprins a se înfrăți mai toată vremea cu natura, cu cimpul înverzit, cu florile... Zeletin a păstrat ca o pasiune a vieții sale iubirea pentru tot ce aparține naturii: pentru grădini, pentru flori, pentru plante... Cu îmbelșugate flori și verdeață își împodobeă casa pînă în ultimii ani ai vieții, acum când putu să-și așeze mai cu temei o locuință,

Scoala Dat la școală în anul 1889, Zeletin urmă primele patru clase primare în Burdusaci, ca elev al cumnatului său Primi-cheriu, învățătorul acestei comuni².

1. Extractul de naștere no. 31 din 1882 al primăriei din Burdusaci, jud. Tecuci.

2. Avem în mină prin osteneala d-lui Dim. Motăș din Constanța „un catalog lunar (pe mai 1890) al elevilor din clasa I-a, cotuna Burdusaci”. Sub no. 23 este înscris „Motăș Ștefan [cu următoarele note]: *purtare 6, intuiția 5, cetirea 4, scrierea 4, religiunea 3, numerare și calcul 3*; [în coloana finală a observărilor]: bolnav de cor”, Ostenitorului, îi prezint mulțumiri și pe această cale.

Clasa V-a rurală a făcut-o la Coasta-Lupeii, comună așezată în vecinătatea Nicoreștilor. Aici el avu de învățător pe o altă rudă, Grigore Popa, căruia copilul îi datorează foarte mult¹. Descoperind într'insul aplicație și voință, dascălul și-a dat osteneala: i-a pus la contribuție metodic judecata și i-a disciplinat mintea, ușurându-i astfel sistematic munca înțelegerii. De această timpurie binefacere a învățătorului omul format de mai târziu își va aduce aminte cu recunoștință.

La seminarul teologic din Roman

În toamna anului 1895 copilul de 13 ani este înscris la seminarul teologic din Roman. Amintirile lui Zeletin de la acest așezământ de cultură spirituală nu erau din cele mai plăcute. Una din ele a fost însăși sănătatea lui sdruncinată. Director al seminarului era pe la 1895 un călugăr, dealtfel destul de viu și inteligent, dar nu mai puțin un om învechit în rele; contemporanii, aveau, se vede, dreptate să-i zică unanım „Popa Dracu”. Necontrolat și nesupravegheat de nici-o stăpînire lumească sau spirituală, „prea cuviosul” trăia cu concepția că așezământul este o zestre hărăzită de stăpînire cuvioșiei sale, lucru, de altfel curent și în zilele noastre, în atâtea administrații ale țării. Și atunci, petreceri licențioase, nocturne, cu mireni și militari, cu oameni de toată mîna din societatea romașcană, care stricau cel puțin liniștea și odihna copiilor. La rîndul lor, elevii urmăreau în deaproape zăiafetul, pe ferestre, sau chiar din curte, pînă în ziuă. La risipa pricinuită de acele desfătări corespunde în altă parte, o exagerată economie în gospodăria interioară a internatului... Ajuns în clasa III-a, elevul Ștefan Motăș (Zeletin) se îmbolnăvește serios de stomah; crize dureroase și puternice îl făceau adeseaori să cadă leșinat pe bancă. Un caracteristic incident — povestit de dînsul — avu loc într'o „bună” zi. Delegat de camarazi, ca frunțaș ce era al clasei sale, să aducă la știința direcției suferințele lor, din pricina regimului alimentar, slab și insuficient, ce li se servea, el s'a ales pe negîndite cu pedeapsa eliminării din școală pe timp de două săptămîni, acesta fiind unicul rezultat al „demersului”. Pe cit de neașteptată, pe atît de neîntirziată a fost execuția. Aruncat pe poartă afară, fără un ban în buzunar, copilul fu susținut bănește printr'o simpatică dar meschină cotizație colegială și, moralmente, de un singur profesor, care îl mîngîia doar din umbră. Își găsește o gazdă în apropierea școlaei. A nimerit într'o casă rău famată, căci cele văzute acolo în timp de două săptămîni l-au îngrozit destul. Încă din acel moment,

1. Datorăm amabilității d-lui Octav Motăș, nepot de frate al lui Zeletin, magistrat în Birlad, o parte din amănuntele acestei biografii. Și d-sale îi aducem mulțumiri și pe această cale.

a luat în sufletul său în mod definitiv hotărîrea de a părăsi nu numai se minaruldin Roman, dar însăși direcția, pe care i-o indicau seminarul și conducătorii acestuia. După câteva examene de clasele superioare seminariale, depuse în anii 1899 la Iași, Zeletin a trecut pe rînd pînă în toamna anului 1902, toate diferențele dela seminar spre liceu și toate clasele cursului superior de liceu, astfel: în iunie 1901 trece ca particular clasa V-a (cu 7,88); în toamnă, a VI-a (cu 7,72); pe a VII-a o urmează ca elev înscris regulat (în 1901-1902) al liceului de stat din Bârlad și o trece cu premiul întii (media 9,26); în sfîrșit repede, în toamna aceluiaș an, trece a VIII-a și absolvirea, din nou ca particular.

Se înscrie îndată ca student la universitatea din Iași, facultatea de litere, specialitățile:

filosofia și filologia clasică. A urmat sirguincios și a trecut regulat examenele acestei specialități. În 26 iunie 1906, trece examenul scris și proba I-a orală de licență în filosofie, cu profesorii: C. Leonardescu, I. Găvănescul și Xenofon Gheorghiu; la 3 noe. acel an, procesul-verbal, semnat de I. Caragiani, d. I. Găvănescul, C. Leordescu și A. Philippide, zice: „avînd în vedere notele obținute la examenul I de licență, conform art. 48 din regulament, am decis a se admite cu toate bilele albe și a se proclama licențiat în filosofie *magna cum laude*”. În 27 noe. 1906 se înscrie ca student la drept, fără însă a da examene².

Asupra atmosferei sufletești, în care Zeletin a trăit ca student există un însemnat document într'o scriere inedită a lui, intitulată *De unde ne vine lumina* — adică din Iași.

1. La 18 oct. 1902, Șt. Motăș se înscrie ca student la facultatea din Iași, cu cererea înregistrată sub no. 44/24 dec.; la 31 oct., cu petiția înreg. sub no. 80/1 noe., cere scutirea de taxă; la 28 mai 1903, se înscrie pentru examenele anului preparator: latină, elină, psihologie, arheologie și preistorie. Procese-verbale constată admiterea lui Șt. Motăș: în 8 iunie 1903, la examenul de latină cu bilă albă, profesor fiind X. C. Gheorghiu; în 10 iunie; la J. elină, cu b. albă, profesor I. Caragiani; în 16 iunie la arheologie și antichități, cu b. roșie, profesor Teohari Antonescu; în 18 iunie, psihologia cu b. albă, profesor I. Găvănescu; în 23 oct., la logică, b. albă, profesor P. P.

2. Rectific aici, pe baza datelor căpătate de la facultatea de drept din Iași, părerile greșite asupra studiilor juridice formale, pe care le-ar fi făcut studentul Ștefan Motăș [Zeletin]. La 27 noe. 1906 (deci după terminarea facultății de litere), el se înscrie ca student la facultatea de drept din Iași, cu cererea înreg. sub no. 506. În 20 sept. 1907, cu cererea înreg. sub no. 722 se înscrie „pentru a trece examenele de acest an.” Dar la 9 noe, acel an, procesul-verbal no. 32, semnat de profesorii: Matei Cantacuzino, I. T. Burada și... (îndescifrabil), constată „absența candidatului de la examenul I de licență: drept administrativ, civil și roman”.

Acestea sînt singurile urme lăsate de Ștefan Motăș în arhiva facultății juridice din Iași.

Zeletin recunoaște că a fost un autentic fiu sufletesc al Iașilor. „Aceasta, zice el, spune mult pentru cei ce cunosc bine atmosfera, în care răsuflă vechea capitală a Moldovei. [Eroul său] era visător din fire; dar pe străzile pustii ale acestui oraș, unde totul imboldește la reverie, vagabondarea neînfrântă a ideilor sale devenise o adevărată boală; în cele din urmă el ajunsese a trăi atit de mult în cer, în cit puțin habar avea de ceea ce se petrecea pe pământ. Dulcele nostru oraș, cu viața sa stinsă, ne mai trăind decât din amintirile trecutului, e în adevăr pe-piniera visătorilor țării. Dar tocmai de aceea Iașul imi pare ceva străin, dacă nu chiar ridicol în țara noastră. Și dacă la noi îndeobște a fi visător e de ris, apoi a fi un visător ieșan e de două ori de ris“.

Negulescu; în 31 mai 1904, se înscrie cu cererea înreg. sub no. 208 la examenele anului I, secția filosofică și filologia clasică: etică, istoria pedagogiei, epigrafie, latină și istoria arhitecturii vechi. Procese-verbale constată trecerea următoarelor examene: în 8 iunie 1904, pedagogia (istorică), cu b. albă, profesor I. Găvănescul; în 10 iunie, etica sociologică, b. albă, profesor C. Leonardescu; în 19 iunie, arhitectura veche, cu o b. albă, două roșii, profesor Teohari Antonescu; în 19 iunie epigrafia latină, cu două b. roșii, una albă, profesor Petru Râșcanu; în 27 sept. 1904 se înscrie cu petiția înreg. sub no. 292/28 sept., la examenul de istoria filosofiei vechi. În 14 oct. 1904 se înscrie, cu cererea înreg. sub no. 24/23 oct., în anul II secția filosofică și filologie clasică și cere scutirea taxei. Procesul-verbal din 16 oct. 1934 constată admiterea la examenul de istoria filosofiei (evoluția teologică) cu b. albă, profesor C. Leonardescu. În 31 mai 1905 se înscrie pentru a depune examenele de istoria arhitecturii, istoria Grecilor și literatura franceză. Procese-verbale constată admiterea lui la următoarele examene: în 2 iunie 1905, la istoria filosofiei contemporane cu b. albă profesor P. P. Negulescu; în 6 iunie la istoria filosofiei contemporane, cu b. roșie, profesor P. P. Negulescu; în 27 iunie, la arhitectura medievală, cu o b. albă și două roșii, profesor Teohari Antonescu. În 30 sept. 1905, cu petiția înreg., sub no. 258/1 oct. se înscrie a trece examenele de istoria filosofiei vechi, estetică și limba greacă. Procese-verbale constată admiterea la următoarele examene: în 9 oct. 1905, la estetică cu b. albă, profesor I. Găvănescul; în 20 oct., la limba elină, cu două b. albe, una roșie, profesor I. Caragiani; în 21 oct., istoria materialismului, cu două b. albe, una roșie, profesor C. Leonardescu; în 2 iunie 1906, la logică (an de specializare), cu b. albă, profesor P. P. Negulescu; în 2 iunie, istoria filosofiei moderne (un studiu asupra lui Hume), cu b. albă, profesor P. P. Negulescu; 4 iunie, la istoria filosofiei sociale și morale, cu trei bile albe, profesor C. Leonardescu; în 4 iunie, I. latină, anii de specializare, cu b. albă, profesor X. C. Gheorghiu; în 9 iunie, la psihologie (o recenzie a cărții lui A. Binet „L'Âme et le corps“ și o teză scrisă), cu b. albă, profesor P. P. Negulescu; în sfârșit, la 22 iunie 1906, încep lucrările scrise pentru examenul de licență în filosofie: la probele exam. I de licență, el iese cu două b. albe una roșie, profesori: C. Leonardescu, I. Găvănescul, X. C. Gheorghiu; în 26 iunie, examenul I de licență în filosofie, cu toate bilele albe, profesori: C. L., I. G. și X. C. Gh.; în 3 noe. 1906, trece materiile examenului II-a de licență în filosofie, cu toate bilele albe, și este proclamat licențiat în filosofie „*magna cum laude*“, profesori: I. Caragiani, d-1 I. Găvănescul, C. Leonardescu și A. Philippide.

**Profesor suplinitor, secretar
de liceu, examen de capacitate,
la studii superioare.**

(noe. 1906 - sept. 1909)

Cei trei ani care s'au scurs după licență, pînă la plecarea în străinătate, între toamna anului 1906 și toamna 1909, Zeletin a fost

ocupat pe rînd: cu secretariatul seminarului pedagogic universitar din Iași, cu o catedră în suplinire și cu trecerea examenelor de capacitate, după care (la 1 febr. 1910), a putut primi ca titular o catedră la Birlad, de limba germană și filosofie. În toamna anului 1909 el a plecat la Berlin pentru studii superioare de filosofie; a urmat, diferite semestre, în universitățile din Berlin, Lipsca și Erlangen, de unde și-a luat doctoratul la 1912 cu specialitățile: filosofia, economia națională și pedagogia.

Teza de doctorat cu subiectul „*Idealismul personal împotriva idealismului absolut în filosofia engleză*”, tratează despre originea hegeliană ale mișcării filosofice, care pornește dela universitățile din Harward și Oxford sub numele de „Idealism personal” sau „Pragmatism”. Ea arată că această mișcare e numai o adaptare a idealismului absolut german la temperamentul individualist englez. Trebuie să socotim printre studii și lunile cînd a urmărit cursurile universitare dela Paris și mai ales pe cele dela Oxford.

In țară

La întoarcerea în patrie în septembrie 1912, Zeletin avu nefericirea să nu mai afle pe mamă-sa

în viață; și pentru ca durerea să-i fie mai mare, el află că moartea despărțise pe mamă de fiu abia de o săptămână. „Retrăesc după atîția ani, scrie d-l O. Motăș, clipa în care i s'a comunicat vestea despre moartea bunicăi. Nu știa nimic; plecase dela Berlin mai înainte de a fi primit telegrama ce-i trimisese tatăl meu. Sosise în Birlad la finele lunii septembrie, unde mă găseam cu mamă-mea pentru școală. Prima întrebare ce ni-a pus-o cu glasul lui blînd și calm: „Ce face mama?” O clipă de tăcere apăsătoare. Ochii lui mari se umbresc deodată și se umplu de lacrimi. S'a retras în camera care i se rezervase și a stat singur, pradă gândurilor, pînă seara tîrziu. A doua zi, resemnat, s'a interesat pînă la cel mai mic amănunt, de înmormintare. Parcă-l aud: „S'a îngrijit Bădia de toate?” Bădia era fratele lui cel mai mare, Alexandru Motăș, tatăl meu. Dar Tache a venit”?... După 1913 se stabilește în Birlad, locuind împreună cu mamă-mea și cu mine, pînă în anul 1920, cînd s'a transferat în București. În acest timp mi-am făcut liceul. Crescînd lîngă el și sub ochii lui, mi s'a imprimat adînc în minte felul său de viață, retras de restul lumii și de colegii săi, adîncit

într'o neobosită activitate. Lucra pe atunci la *Evanghelia Naturii*. Nu s'a întrerupt decît puțin timp, ca să scrie plin de revoltă și amărăciune *Din Țara Măgarilor*. În vacanța de vară petrecea o săptămână și chiar mai mult, la țară. Zic petrecea, pentrucă în timpul acesta, lăsînd tocul din mină, se delecta cu *Retragerea celor zece mii* și cu *Platon*. Nu știu dacă nu și mai târziu, după ce a plecat din Bîrlad, Platon n'a rămas la locul de cinste pe biuroul lui". Atitudinea sufletească, pe care i-o trezesc întâmplările vieții publice de la noi, se poate arăta cu un singur cuvînt potrivit: indignarea. Din acest sentiment isbucnesc și însemnările din cartea citată, apărută în 1916, în care alătura de amărăciune este și multă ironie și tot atîta satiră: „De trei ori nenorociți — se plînge el — acei, pe care o soartă vitregă i-a făcut să se nască în țara măgarilor"! Mulți ani el nu se poate împăca sufletește cu moravurile acestei țări. Răsboaiele din 1913 și 1916, la care a luat parte, i-au arătat și măsura nepregătirii noastre materiale și morale pentru evenimente istorice de o însemnătate așa de mare.

O indignare sfîntă respiră din fiecare cuvînt al amintirilor de război, pe care le-a consemnat în dureroasa scriere, *Retragerea*. Cele cîteva zeci de pagini trebuie socotite, în concertul scrierilor românești, ca tot atîtea pietre prețioase, cită iubire de adevăr le străbate, dela un capăt la celălalt al cărții. Căci în scrisul său, autorul nu cunoaște cruțare, convenție, perifrază... Mai puțin ca oriunde și mai puțin ca orice, veți găsi în preocuparea lui Zeletin minciuna și farsa; cu deosebire lipsește convenționala minciună a puțin închegatei noastre societăți. Zeletin are în schimb, — și o are fără s'o caute — o naturală cutezanță, isvorită din autoritatea ce-i însoțește pretutindeni cuvîntul lui scris. Astfel trebuie să se fi înfiripat, din vîlmășag și haos, această protestare a unui suflet cinstit împotriva totalei noastre nepregătiri, dată pe față din chiar primele zile, cînd Germanii au hotărît acea „expediție de pedeapsă" împotriva noastră. Demobilizat, Zeletin reveni la catedra din Bîrlad, unde funcționa pînă la 1 martie 1920, cînd trecu la București, ca profesor la liceul „Mihai Viteazul". Aici a funcționat neîntrerupt pînă în vara anului 1927, cînd, spre sfîrșitul acestui an școlar a fost chemat ca titular la catedra de *Istoria filosofiei vechi și medievale* a universității din Iași, prin sprijinul prietenesc al cîtorva colegi, dintre care n'au lipsit specialiștii necesari, dd. I. Petrovici și P. Andrei. Fericit că a scăpat din starea de metec intelectual, în care-l ținuse capitala, Zeletin începu să-și revizuiască manuscrisele. Le-a orînduit deci în volume și le-a completat. Cele 12 cărți, pe care le pregătea fie ca inedite, fie ca ediții nouă, sînt mai ales opera anilor 1927-1933, rezultând ca un superior beneficiu al catedrei și libertății universitare.

Profesor la universitatea din Iași

Dar de aceste binefaceri și înlesniri, pe care universitatea le oferă de obicei profesorilor, Zeletin n'a avut parte vreme îndelungată. Din cei șapte

ani câți s'au scurs de la numire (iunie 1927) pînă la asfințitul său pămîntesc (20 Iulie 1934), trebuie să scoatem doi ani de boală și concediu; din aceștia, cel din urmă (iulie 1933 — iulie 1934) a fost complet anulat de acerbitatea suferințelor. Rămân numai cinci ani de activitate. Lecția inaugurală, care poate fi considerată ca termen de începere a muncii universitare, a avut loc în ziua de 22 noembrie 1927, orele 6 p. m.¹, iar ultimul curs a fost ținut în mai 1933. În acest răstimp Zeletin și-a făcut trieniul universitar ce proiectase (anii 1927-28, 1928-29 și 1929-30); iar după un concediu de un an pentru boală, a reluat cu o mai mare amploare ciclul, atîngînd de data aceasta toate curentele de gîndire, nu numai din lumea veche și veacul de mijloc cît îl obliga titulatura catedrei, dar și pe acelea din timpurile ce au urmat acestor două evuri. Zeletin concepuse și aruncase chiar temelile unei istorii sociale, pe care dorea s'o trateze în strînsă legătură cu dezvoltarea problemelor de această natură. Legătura îl preocupă din ce în ce mai mult în vremea din urmă și așteptă cu nerăbdare răgazul și sănătatea necesară pentru a-și coordona notele strînse în vederea unei scrieri ce s'ar fi intitulat probabil „*Forme de gîndire și forme de societate*” și care n'ar fi fost în realitate desit o expunere a concepției lui despre istoria socială, cu repercusiile asupra curentelor de gîndire.

În privința atingerii concrete cu universitatea, trebuie să adăugăm un amănunt caracteristic. Zeletin iubise foarte mult școala secundară. El a avut nenumărați elevi, care l-au iubit și pe care i-a iubit ca pe niște adevărați fii sufletești. Pe mulți i-a văzut ridicîndu-se la situații înalte: toți îl prețuiau și-i arătau multă dragoste în toate împrejurările. Ca să fiu drept, trebuie să spun însă că universitatea nu i-a fost un egal izvor de plăcere și bucurie. De multe ori l-am auzit spunînd cu mîhnire, că el n'a fost în stare să stringă legături sufletești cu acest așezămînt. Corpului studentesc îi găsea de vină că nu urmărește cu destul entuziasm sau măcar interes problemele cărora se dedică. Colegiului didactic, că nu păstrează accl. minim de coeziune sufletească necesar în vederea progresului educativ, nu numai al

1. Iată textul înștiințării pe care Zeletin a trimis-o colegilor pe la 18-20 noembrie 1927: „Domnule profesor, îmi iau libertatea a vă înștiința că marți 22 c., ora 6 p. m., voi ținea lecția inaugurală despre *Forme de gîndire și forme de societate*, și vă rog să bine-voiți a lua parte. St. Zeletin.

[Pe una din invitații Zeletin a scris a doua zi]: „Au luat parte vre-o 50 persoane cu studenți cu toți 23. XI. 1927.

celui științific. Astfel, nu socot să exagerez, dacă afirm că Zeletin n'a prins rădăcini mai adinci în niciunul din cele două etaje universitare.

In politică Incadrat în proprii teorii sociale și, consecvent, politice, am putea spune mai propriu — împlântat în ele, Zeletin nu numai că nu s'a dezinteresat de mersul vieții publice a țării sale, dar și suferea împreună cu ea. Cu toate afirmările ce face în romanul satiric *Metafizica Dosului*, că s'ar fi simțit mai fericit dacă soarta l-ar fi așezat să trăească într'o țară apuseană și n'ar fi fost în situație să audă și să vadă câte se întâmplă în „țara măgarilor“, Zeletin în cele din urmă se împacă și cu acest destin și, la întâiul prilej cind socotește să li nimerit nuanța, se înregimentează formal, deschis și hotărît de luptă într'un partid. Militează alături de frunțașul politic care realizează, în ordinea morală, după credința sa, cel mai bine lozinca junimistă formulată lapidar de șeful politic al acelora, P. P. Carp: „curat în viața particulară, dezinteresat în cea publică“. S'a înscris în organismul politic creat și condus de Generalul Averescu¹. Din nefericire, fostul comandant al războaelor noastre, omul de cea mai mare autoritate al zilelor ce trăim, de câte ori a guvernat, a fost stingherit în acțiune de atotputernicia lui I. I. C. Brătianu, care completa așa de excesiv blinda slăbiciune a regelui Ferdinand. Și astfel, guvernele Generalului n'au lăsat în politica țării urmele, pe care ea era în drept să le aștepte². N'au dat statului în scurtele popasuri, însănătoșirea deplină și nu l-au pus

1. Iată amănuntele înscrierii: „Domnule Mareșal, în scrisoarea d-v. citesc cuvinte frumoase despre însușirile lui Zeletin, despre identificarea lui cu aspirațiile ce se intrupează în programul garantat de personalitatea d-v. Nădăjduesc că se vor găsi cindva mijloacele de publicat opera celui, care ne-a părăsit așa de timpuriu. Voi arăta atunci, în prefața volumului care va conține scrierile lui de caracter strict politic, în ce împrejurări Z. s'a înscris în Partidul Poporului, și cu ce motivări orale și scrise. Sînt amănunte din viața unui caracter, care pot sluji ca pildă oricărui tînăr învățat, pe care căile destinului îl pot aduce oarecînd la răspîntia vișului cu virtutea. Deși scrisoarea se cam lungeste, îmi voi lua totuș libertatea să schițez măcar un moment din această împrejurare. Cu vre-o 9-10 ani înainte, la una din vizitele lui Zeletin la mine, după o convorbire banală, scoate din buzunar o hîrtie și începe a mi-o citi — după ce mă rugase s'o ascult cu atenție și apoi să-i spun părerea. Era o cerere de înscriere în partidul Poporului, adresată d-v. Petiția avea mai întii o introducere doctrinală, pe cit de scurtă, pe atîl de închegată, și se încheia cu cererea de înscriere în partid. Trebuie să mărturisesc că, deși eu însami eram membru în acest organism, deși prea adesea îi motivasem ce m'a determinat sufletește să fac pasul și în direcția politică, am rămas totuș cam încurcat asupra pronunțării. Mă găseam între prietenie și politică. Îmi părea bine că un om de valoarea lui să fie în aceleași rînduri, unde militam și eu; dar nu știu ce scrupul de amicizie mă îndemna tainic să nu-l iau chiar eu pe răspundere. Oricît de bine ne cunoșteam, rămăneau încă necunoscute pentru fiecare din noi, despre ce-

pe făgașul unei propășiri sigure și definitive¹. În aceste împrejurări, Zeletin n'a fost pus la munca pozitivă a construcției. Rolul lui a rămas limitat mai mult la contribuții teoretice, decât practice. A scris, a dat idei, a alcătuit un program, și nu rare ori, a publicat studii și articole critice, totdeauna luminoase. Interesant pentru moravurile curente, că Zeletin, căruia partidul nu i-a augmentat sub nici-o formă patrimoniul, a stat credincios steagului, către care îl mânase la maturitate, o voință cu totul liberă și competentă. Mai mult. Rămas mereu în acelaș organism, colaborarea sa teoretică devine din ce în ce mai frecventă, mai energică. Am spune: cu atât mai vie, cu cât el era mai încredințat că moravurile din ce în ce mai scăzute vor face tot mai cu neputință revenirea la cârmă a ostașului, pe care îl urma. Anul 1930 a adus și lui Zeletin, ca mai tuturor Românilor, raza de speranță a unor zile mai bune. Trecusem prin anii cîrmuirii partidului țărănist. Deziluzia Maniu s' consumase. În acea vreme, oricine vibra de o conștiință, aștepta ceva nou. Se dorea de oriunde, o schimbare. Zeletin a privit și el, înviorat de bucurie și speranță, desfășurarea întâmplărilor din vara aceluși an. Am aplaudat deci împreună, fiind alături și exultând, moțiunea adoptată sau sugerată de căpetenia partidului, prin care se cerea eliberarea țării de regență: această modestă, tristă, mică succesiune alcătuită de marele I. I. C. Brătianu, care nu calculase întâmplările omenesci — se vede

lălat, și-mi părea a abuza de prietenie, dacă-l duceam chiar eu în spre direcția mea proprie. S'au scurs cîteva clipe de făcere, după care, lăsând la o parte orice considerații, și privind lucrul numai prin prisma amicitiei, am refuzat să-i fiu „naș”. (Aceasta însemna că trebuia să-l înșoțesc și să-l prezint d-v.). În confuzia ce mă învăluisese, am început să alerg după argumente. — Bine, dar tu ai făcut cea mai strălucită apologie partidului liberal. Sint în drept — eu și oricine te-a citit — să te întreb dacă locul tău natural nu-i cumva alturea, etc., etc. Cu scripă în ochi și în cuvânt, el mi-a dat atunci cea mai energică replică. În esență, Zeletin nu se putea împăca cu metodele de guvernare ale partidului de care vorbeam. În deosebi îi repugnase acea cunoscută brutalitate și ipocrizie, alternante, cu care acest partid confiscase orice veleitate de emancipare a suveranului — redus la inexistență ca voință și hotărîre. Cu patos în expresie (se cunoștea că reflectase la obiecție) s'așinea gata de luptă. Am încheiat: „te înțeleg, dar nu te duc eu. După ce te voi găsi acolo, e altceva”. Mai rețin din convorbire o glumă. Fiindcă în respingerea directivei spre liberali, pomenise (cu înțeles de legitimare) de șgomotoasa opoziție țărănistă, m'am legat de afirmație și i-am pus întrebarea: — La noi nu cunoști decât prea puțini oameni. Nu cumva numeri între țărăniști mai mulți prieteni? (Și lucrul era exact.) — Este un partid retrograd; dacă'ar veni la putere, ar arunca țara cu 70 de ani în urmă. Ideile lor sint la polul opus celuiia, unde stau eu. După vre-o săptămîină sau două Zeletin era membru înscris în partidul poporului, „naș” formal fiindu-i altcineva. I-am dat acum motivele și scrupulul ce-mi făcusem ca să întreb prin mine...”

1. Nu este aici locul să caracterizăm, nici să comentăm aceste guvernări dintre care cea dintîi, cum se știe, a dat țării mîntuirea de curente revoluționare sugerate de la răsărit și încurajate de unii oameni politici ai țării. Asupra acestor aspecte, care depășesc cadrul impus studiului de față, vom reveni însă cu prilejul volumului politic al lui Zeletin, pe care îl pregătim.

— și cu propria sa moarte. Am aplaudat astfel împreună cu Zeletin, într'o sală impunătoare, moțiunea la care își dase față consimțământul său greu, omul către care Romînia conștientă își îndreptase de atîtea ori privirile ei îndoliate. Zeletin s'a făcut atunci purtătorul de cuvînt al conștiinței generale, scriind la 15 iunie 1930, în revista *Țara Noastră*, următorul articol intitulat *Gestul forte*¹.

„Desamăgirea [intelectualilor cu simpatie pentru experiența rurală democratică] a fost însă crudă. Ei așteptau de la experiența democratică o radicală îndreptare a relilor, o justă selecție a meritelor. În schimb, democrația ni-a dat spectacolul ascensiunii tuturor epavelor sociale și morale, ridicate pe umerele gloatei electorale. În locul unei cirmuiri de elită, democrația noastră s'a descoperit țării drept regîmul unor potențați de specia Dobrescu-Bocu-Moldovanu, eroi răsăriți peste noapte din masa anonimă. Iar peste tot, ruina, hidoasa ruină, cel mai zdrobitor certificat, pe care faptele l-au dat vreodată capacității unui regim. Rezultatul? În fața acestui tragic desnodămînt intelectualii simt că nu mai au de ales decît între aceste extreme: sau desăvîrșita desnădejde cu privire la orice îndreptare, sau liberarea printr'un act eroic de voință, — prin *gestul forte*. Pînă acum gestul forte impunea numai masselor. Pe la mijlocul veacului trecut cînd Englezii, — oameni ruginiți în conducerea popoarelor — au pătruns în Peking, ei aveau de suferit dese răsvrătiri din partea indigenilor. Atunci comandamentul englez, spre a arăta locuitorilor că noua stăpînire nu poate fi luată în ușor, a dat foc palatului imperial, de care se legau tradiții sacre și milenare ale poporului chinez. Și Chinezii, în fața acestei dovezii de hotărîre și putere, s'au liniștit. Efectul *gestului forte*. Dar azi au început și intelectualii romîni să se gîndească la gestul forte. În realitate, prea democrați nu pot fi niciodată intelectualii. Lor le repugnă nivelarea artificială, pe care o aduce democrația; iar cînd la acest neajuns se adaugă, cum s'a întîmplat la noi, și subminarea condițiilor de viață ostilitatea lor e cu atît mai firească. Avem credința că nici 10% din intelectualii orașelor noastre nu se folosesc de cel mai democratic dintre drepturile lor; acela de vot. Cumpăna alegerilor o hotărăște azi tot ceea ce e pleavă socială; acei care au conștiința, că se ridică ori cît de puțin peste nivelul comun, stau deoparte; ei nu se simt deloc ispitiți de a adăuga la milioanele de voturi încă unul.

Ce dorește deci lumea noastră cultă? O sforțare hotărîtă spre mai bine, în vederea creiării unor condiții mai

1. Anul X (1930), Nr. 25 p. 880 sqq.

bune de viață, prin tăierea oricărui putregai în afară ca și înăuntrul partidelor. Acela însă, care ar putea să dea trup acestei dorințe, trebuie să îplinească o condiție precisă: să se emancipeze de sub teroarea clientelei electorale, spre a avea libertatea de acțiune, și a lua măsurile după interesul obștesc, nu după indicațiile masei fără răspundere. Și aici, intelectualii, sătui de dulcegărie democratică, de vorbe zaharisite aruncate celor săraci cu duhul, au sentimentul că o singură cale duce la țintă: *gestul forte*. Faceți-l, domnule general

Zeletin și economia partidului național-liberal

Pentru cine a străbătut paginile scrierii *Burghezia Română, origina și rolul ei istoric*, nu este o taină faptul că Zeletin avea o mare admirație, un cult am putea spune, pentru marea operă economică și națională a partidului liberal. Nici-un liberal n'a scris pagini mai întemeiate și mai frumoase în acelaș timp, despre opera partidului propriu cum a scris Zeletin. Cu titlu documentar dăm textul unei scrisori, pe care sociologul o adresează la un moment dat d-lui profesor George I. C. Brătianu. Pe acesta — după cum reiese din chiar cuprinsul scrisorii — Zeletin îl socotea ca demn conducător al partidului, atât de strâns legat de numele familiei Brătianu. Pentru noi ea are și o altă însemnătate: autorul își motivează însuș tema și interesul fiecăreia dintre scrierile sale, ținta către care conduce fiecare din ele și perspectivele ce deschide.

Stimate și drag coleg, Acum vre-un deceniu și jumătate, cînd am luat pana în mînă spre a întreprinde studiul burgheziei romine, vibram încă de ura sălbatecă pe care războiul ni-o insuflase tuturoz și pe care notele mele de război (*Retragerea*), o respira la fiecare pas împotriva partidului liberal. Nu mă îndoeam că opera sociologică ce avea să iasă din cercetările începute, trebuia să fie o execuție științifică a rolului jucat de acest partid în plămădirea Romîniei de azi. S'a întimplat însă altfel. Printr'o serie de crize sufletești, a căror odisee va rămîne înmormîntată în procesul de închegare al lucrărilor mele sociologice, am ajuns la punctul de vedere ce-l apăr azi, și a cărui ultimă expresie o dau în lucrările de față. În îndelungile și migăloasele mele cercetări, fiecare nouă lucrare venea ca un nou omagiu indirect acțiunii istorice a liberalilor romîni. Astfel, de unde mai înainte partidul liberal trecea ca o ceată de „fanarioți“, fără rădăcini istorice în solul nostru, alcătuint o pătură de paraziți și bugetivori, *Burghezia Romîna* a venit să dovedească, că liberalismul romîn se trage

din rădăcini istorice proprii, în trecutul nostru, că dezvoltarea sa stă în legătură organică cu însuș procesul de dezvoltare a României moderne, în a cărei osatură el — liberalismul — alcătuiește piesa cea mai de seamă. De unde mai înainte politica liberală de organizare trecea ca ultimul cuvânt al reacționarismului, *Neoliberalismul* a venit să dovedească, că această politică este expresia cea mai potrivită a nevoilor momentului nostru istoric. De unde reformatorii școlari dibuiau în imitații de programe și doctrine străine, care de care mai nepotrivite cu nevoile noastre, *Naționalizarea Școlii* a venit să stabilească singura formulă școlară, care exprimă nevoile liberalismului nostru. Și acum, în opera mai largă, care se încheagă zi cu zi în noile mele cercetări — *Istoria Socială* — liberalismul în genere, ca și liberalismul nostru se prezintă în ultima etapă de evoluție socială *necesară*. Măsurați distanța de aici și pînă la părerile ce bîntuiau pînă mai eri, cum că burghezia noastră liberală este o plantă exotică, o imitație artificială, un împrumut superficial, fără „insemnătate pozitivă”. E drept, mare lucru n'au înțeles liberalii romîni din lucrările mele, nici mare folos n'au tras pentru clarificarea politică. Dar aceasta nu putea să mă surprindă pe mine, care am calificat partidul Liberal de „acefal”, și am arătat că țaria sa stă în siguranța instinctului adaptării. Lucrările mele par a fi făcut mai mult singe rău adversarilor liberalismului, decît să fi adus vreun folos pozitiv liberalilor înșiși. Nu e locul de a stabili ce a pierdut partidul liberal prin ignorarea unei activități, care pentru prima dată era închinată rolului său istoric în dezvoltarea țării. Și acum, în momentul de cea mai grea cumpănă pentru partidul liberal; acum, cînd reacțiunea rurală își serbează orgiile triumfului ei politic; cînd reacționarii numai în vre-o trei ani de guvernare au distrus o evoluție veche de vre-o veac: care este lumina pe care liberalismul o aruncă spre viitor? În evoluția lui istorică, partidul liberal este pînă acum nedespărțit de familia Brătianu. Iată, la capătul său pe I. Brătianu bătrînul, cu intrarea sa revoluționară; mai apoi cu acea putere de adaptare la noile împrejurări, care și azi umple de uimire. Iată apoi pe cei doi fii ai săi, unul cu simțul politic, altul cu cel economic practic, ducînd partidul la o înflorire care-i asigurau o adevărată dictatură.

Și acum ?!

Esti vlăstarul, căruia în ordin de descendență îi cade pe umere marea sarcină istorică de a continua opera începută. Nu te lăsa ispîtit de cei ce vislesc împotriva istoriei, strînge cohortele răslețe ale acestei admirabile armate po-

litice, care nu are azi nevoie, pentru a fi la înălțimea trecutului, decît de un comandant. Gîndește că liberalismul român a clădit România de azi, nu cu lingușiri și platitudini către slugile domnești, ci prin revoluții și răsturnări, adevărînd cuvîntul lui Bismarck: „nu cu vorbe se făurește o țară, ci cu foc și singe”. Și mai gîndește, înainte de toate, că ceea ce a făcut rolu, aș putea zice grandoarea istorică a liberalismului, este naționalismul economic, dus cu brutală lipsă de scrupule, ridicat la rangul unei credințe și afirmat cu mîndrie în fața străinilor, pînă la consecințele salutare.

Fi-vei la înălțimea acestei misiuni istorice? Înțelege-vei că în tradiția familiei Brătianu nu este de a scrie istorie, ci de a crea istorie? Fie ca obidita țară să te poată binecuvînta odată, așa cum bine cuvîntează opera de la 1848 a bătrînului unchiu...

De ce Zeletin n'a militat în partidul liberal?

Dacă acestea sînt credințele autorului asupra activității și trecutului partidului liberal, o întrebare vine pe buze; de ce n'a militat el în acest partid?

Un ultim document va da întrebării răspunsul peremptoriu.

În volumul *România Politică, 1907 — 1925, Doctrină. Idei, Figuri* al lui Al. G. Papacostea, carte prefăcută și avînd o introducere scrisă de Șt. Zeletin, este un loc unde acesta își arată părerea despre actualul partid liberal. Într'o convorbire cu Al. G. P., raportează Zeletin, în care acela susținea că locul lor politic cel mai potrivit ar fi fost mai degrabă alăturarea de exponenții burgheziei românești decît aiurea, el scrie: „la obiecția mea că partidul liberal nu e un loc tocmai cald pentru intelectuali, el mi-a răspuns cu o nesdruncinată convingere că lucrul provine din faptul că acest partid nu are intelectuali desînteresați, care să activeze numai din impulsul convingerilor teoretice. Dacă s'ar găsi unul din aceștia — așa înfrunța el zîmbetele mele sceptice — s'ar putea schimba atmosfera dintr'însul”. Să reținem din citat, că Zeletin nu înțelegea să intre într'un partid, unde nu găsea loc cald pentru intelectuali și că, la părerea opusă a conlocuitorului său, el a răspuns cu zîmbete de neîncredere. Dar trecînd peste părerile atestate documentar, adăugăm și noi din experiența proprie că Zeletin a încetat de a mai păstra partidului actual admirația ce i-o păstra pentru trecut; faptul s'a accentuat mult, cu deosebire de la moartea fraților Brătieni și aducerea la șefie a lui I. G. Duca, pe care totdeauna l-a socotit slab, versatil și fără o direcție proprie, pornită din convingere. Dar e tot atît de adevărat să afirm și faptul, că el nu aprobese multe din atitudinile partidului liberal încă de cînd acest organism era sub conducerea fraților Brătieni, față de care obiecția

principală era că aceștia nu înțelegeau menirea actuală, nici pe cea de viitor a propriului lor partid. În scrierea *Neoliberalismul*, Zeletin schițează această menire a unui partid neo — liberal; Dacă deci a preferit să militeze în Partidul Poporului, pricina a fost, pe de o parte căldura, cu care în genere șeful acestui organism a privit pe intelectuali, pe de alta gândul personal al lui Zeletin de a realiza prin acest instrument de cîrmuire un program al lui, meditat și studiat, pe care l-a și supus apoi spre aprobarea șefului. De alt fel, acest program conține ideile expuse în cartea citată, *Neoliberalismul*. În vremea din urmă, Zeletin urmărea cu tot mai mult desgust și cu o adevărată durere mișcările de zig-zag și lipsa de demnitate în atitudinile a șefului ce-și dase partidul Național-liberal după Vintilă Brătianu, și nu avea termeni cu care să-i vestejească svircolirile. Din nenumăratele fapte, pe care el mi le semnala zilnic în convorbiri personale, mă voi referi la unul singur, pe care cititorul îl poate găsi și înregistrat documentar. În Mai 1931 Zeletin, făcînd caracterizarea politicii economice a partidului liberal arată, în acelaș timp, într'o sinteză, tragedia pe care acest puternic organism politic o trăia în acele zile. Ziarele vestiseră nu-știu-ce lovitură, pe care cîrmuitorii de abia plecați o daseră conducerii institutului nostru de emisiune, cu înlăturarea celui din urmă membru, prin prezența în consiliu a căruia se mai putea face o majoritate liberală în adunarea conducătorilor Băncii și înlocuirea lui, firește, printr'un partizan al celor de la cîrmă. Se prăbușea astfel „supremația partidului liberal” de la conducerea așezămîntului. Ce l-a impresionat mai adânc pe scriitor, n'a fost însă atît lovitura în sine, cit modul lipsit total de demnitate cu care ea a fost primită. Atunci Zeletin, cu sufletul îndurerat, totuș cu destul entusiasm și căldură pentru creatorii institutului, se substituie celor loviți și dă el alarma, cheamă el pe cei loviți — la trîsta realitate și la simțul demnității. De la Eminescu, cercetătorul vieții noastre publice, nu se va fi întălnit — în convenționala literatură politică a țării — cu o pagină mai vibrantă de adevăr și sinceritate, decît aceea, pe care a scris-o Zeletin cu acel prilej. Pentru puterea expresiei literare și cu titlu antologic, vom completa această schiță cu protestul lui Zeletin.

„Să ne oprim și să reflectăm o clipă. Mai bine de doi ani de zile am fost martori în viața noastră publică la cea mai smintită încercare de răsturnare a tuturor valorilor istorice. Nimic n'a fost cruțat din tot ceea ce e consfințit printr'un îndelung trecut; nici-o instituție națională n'a impus respect aventurierilor de eri. Cele mai grele și mai brutale lovituri a trebuit să îndure economia național-liberală: acea întinsă rețea de instituții, la care liberalii — cu miraculoasa lor putere de adaptare la viața modernă — au meditat și au lucrat tenace de

aproape un veac. Dar dintre toate loviturile, unele mai ucigătoare decît altele, pe care le-a primit partidul liberal de la fostul guvern, cea mai dureroasă e de sigur pierderea conducerii Băncii Naționale. Numai cel ce cunoaște trecutul acestui mare institut, poate să-și dea seama ce înseamnă asemenea pierdere pentru moștenitorii politici al bătrânului Ion Brătianu. Sentimentul frunțașilor liberali față de invazia național-țărănistă la Banca Națională, cu greu s'ar putea deosebi de acela al unui gospodar, care se trezește noaptea cu casa călcată de spărgători. Este cutropirea, mai mult încă: este pingărirea operei lor celei mai vechi, mai scumpe și mai vitale. Banca Națională! Ce înseamnă această instituție pentru partidul liberal? Ea este gîndul dintîi al marilor săi înaintași; este, înainte de toate, obsesia statornică a întemeietorului acestui partid. Cîtă uimire simțim azi, cînd descoperim pînă și în manifestul revoluționarilor liberali de la 1848, dezi-deratul unui „banc național“, cu capital național! Așadar, într'o țară adîncită încă în negura medievală, unde nu exista nici monedă națională, nici capital, necum încă un capital național; unde toată viața de credit se reducea la operațiile unor cămătari străini, cuibăriți în culisele vieții economice, — în asemenea condiții sociale primitive, revoluționarii liberali proclamă nevoia „unui banc național cu capital național.“! Ce extraordinară viziune a viitorului! Și de atunci n'au încetat acești oameni să lupte, pînă ce gîndul lor a devenit realitate. Pe la 1867 — dacă ne amintim bine anul — bătrînul Ion Brătianu era aproape de înfăptuirea planului său; dar a trebuit să capituleze în fața unui complot al cămătarilor străini. Aceștia reușiseră să convingă pînă și pe colegii lui Ion Brătianu, că marele om de stat ar fi urmărit prin întemeierea Băncii Naționale un interes personal. În sfîrșit la 1881, după atitea încercări ce dădură greș, legea institutului nostru național de emisiune intră în ființă. Dar autorii ei trebuiră să facă îndată descoperirea, că e mai ușor să votezi o lege decît să-i dai viață. În adevăr, după votarea legii liberalii se treziră că n'au nici bani, nici oameni pentru realizarea unei bănci naționale. De unde să iei funcționarii de bancă pe acele vremuri?! Un fost perceptor, vre-o cițiva „conțopiști“: iată tot personalul, care se putu găsi în primul moment. Măsurăți acum, spre a desprinde proporțiile acestei opere, distanța de la acele începuturi pînă azi. Banca Națională este creația cea mai autentică a geniului român, în deosebi a geniului liberal. Ea a fost făcută — am mai spus-o și o repetăm — din *nimic*: fără consilieri străini, fără „experți tehnici“ de import, numai cu avutul și cu oamenii noștri, spre a ajunge la ceea ce este astăzi: pivotul întregii economii romine. Cu legitimă mindrie trebuie să se uite azi neofitul liberal la această instituție, în care stă cristalizat în piatră geniul creator al partidului său, aspira-

țiile acestuia din trecut și programul său de viitor. Pentru ceea ce partidul liberal a fost în trecutul țării și urmează să fie în viitorul ei, Banca Națională are în toată puterea cuvântului valoarea unui simbol. Și în această instituție, în care pionierii liberali și-au pus sufletul, și-au riscat avutul, căreia ei au închinat munca lor timp de decenii, guvernării de ieri au invadat numai în doi ani de zile. Prin ce mijloace? Oare și-au pus ei priceperea, munca și economiile în slujba marelui instituții? Aș! Aceștia erau oameni grăbiți, care nu aveau multă vreme de pierdut. Spre a-și ajunge scopul, aventurierii fostei guvernări n'au dat iudărăt de la nimic: cea mai odioasă călcare a legilor, cea mai sfruntată pălmuire a dreptății, cea mai cinică scuipare în față a drepturilor cîștigate — totul au crezut că li este îngăduit. Inconștienți și cinici au fost guvernării național-țărăniști tot timpul; dar spre a pune mina pe Banca Națională ei s'au întrecut pe ei înșiși în cinism și inconștiență. Să spună acum, tot ceea ce e om cinstit în țara noastră: prin ce se deosebește incursiunea foștilor guvernamentali la Banca Națională, de fapta celor ce ies la drumul mare și jefuiesc avutul agonisit cu atita trudă de alții? Nu e locul să repetăm aici propriile lor cuvinte: „săriți, hoții...”? Ori poate s'ar zice că fostul guvern era în drept să ia toate măsurile spre a pune institutul nostru de emisiune în slujba propriei sale politici economice, împotriva politicii liberale. „Politica economică a partidului național-țărănist”! În adevăr, credem că în aceste vremuri triste ne putem scuti de asemenea sinistru glumă. Politica economică a partidului liberal o cunoaștem. Ea se desprinde cu impresionantă limpezime în întregul său trecut istoric. Această politică înseamnă încrederea în puterea de creație a geniului națiunii, încercarea de a ajunge stăpâni pe avutul nostru, acasă la noi; ea înseamnă în două cuvinte: *independența economică*. Naționalismul economic, acesta e gândul ce însuflețește politica liberală dealungul vremurilor. Bună sau rea, lăudată de unii, hulită de alții, ea se impune totuș cu o individualitate perfect conturată. Dar politica economică național-țărănistă? Gândiți-vă la omul nepriceput și trîndav, care-și vinde pe rînd toate hainele, spre a trăi de la o zi la alta, și aveți imaginea întreagă a acestei politici. Isvorul real al prosperității, care a fost țința statornică a corifeilor liberali, *producția națională*, pentru așa zisul partid național-țărănist nici n'a existat. Și, trebuie să recunoaștem pe față: a produce nu e lucru de oameni grăbiți, căci cere răbdare și migăleală multă. E însă mai ușor a-ți viri minile pină la coate în ceea ce au produs alții. Și cu acest gând au invadat foștii guvernări la institutul nostru de emisiune. Acapararea Băncii Naționale este ultima etapă din procesul de piraterie politică, la care s'a redus de fapt întreaga guvernare național-țărănistă.

Decadența partidului liberal în zilele noastre

Față de aceste lovituri, care de peste doi ani de zile cad asupra partidului național-liberal, și amenință baza existenței sale, ce atitudine crede de cuviință să ia acest partid față de jefuitori? Li-a declarat el poate, cum s'ar aștepta oricine, după trecutul său, un război de totală exterminare? Dimpotrivă! Acest partid, a cărui tradiție istorică cuprinde acte ca revoluția dela 1848, detronarea primului domnitor al Principatelor-Unite, proclamarea republicii la Ploești — partidul cu asemenea trecut a dat țării denumăzi spectacolul înjositor al celei mai rușinoase capitulări, primind să stea umăr la umăr cu jefuitorii casei sale într'un eventual guvern de concentrare. Altădată declarau cu semeție: cei ce ar avea îndrăsneala să se atingă de Banca Națională să nu se mire dacă se vor trezi a doua zi cu localul președenției consiliului înconjurat de armată. Vai, cit ne-am înșelat! Parcă ar fi un veac de atunci! Dar de ce să ne mirăm? Așa trebuie să se întâmple cu toate înjghebările politice, a căror conducere cade pe mâna unor foste slugi — slugi bizantine, slugi clăcășești, slugi maghiare: originea nu interesează. Esențialul e că nu fostele slugi sint croite din stofa acelora, care aruncă temeliiile statelor noi. Deplîngem deci tragedia actuală a partidului liberal, care a făcut în țara aceasta lucruri mai bune, cită vreme nu ajunsese sub o căpetenie ai cărei strămoși din Bizanț se prosternau umili în fața mai marilor zilei și se simțeau destul de fericiți, dacă i se permitea să atingă cu buzele lor degetele de la picioare" ¹.

Dintr'o astfel de convingere a rezultat pentru Zeletin în primul rind imposibilitatea morală de a milita în organismul, al cărui trecut forma obiectul admirației sale, a celei mai curate; în al doilea, credința că destinele organismului pe care-l numea *akefal*, trebuie să încapă grabnic în minile celui mai tinăr vlăstar brătienesc, căruia i se adresează cu încredere prin scrisoarea reprodusă mai sus.

Boala. Moartea. Zeletin n'apucă a profesa în universitate mai mult de 3-4 ani, că vechile racle, care îi minaseră sănătatea încă din copilărie, reapărură ca pentru a se răsbuna de atita largă păsuire. Se adăugase în vremea studenției și neprielnica alimentație din țările germane, trecuseră peste el și vicisitudinile campaniilor și, îndată, o exagerată terapeutică medicală ce i se administrase. S'a ajuns astfel la slăbirea rinichilor și, consecutiv, la aceea a inimii, boală pronunțată serios în toamna 1933. În vara acestui an Zeletin și-a căutat odihna la o mănăstire din nordul Moldovei. Dar pela 10 August

1. *Indreptarea*, an. 13, no. 88, joi, 14 mai 1931, pag. 1, col. 1-3.

m'am pomenit cu el la Mangalia, spunându-mi că a fugit de la o mănăstire numai după câteva zile de popas, deoarece acolo îl turburase prea mult toaca dela utrenie, și nopți dearândul nu putuse dormi. După vre-o două zile însă plecă și dela mine, la Iași. De aici îmi trimise un răspuns, în care își caracterizează astfel starea sa psihică: „ea alternează între stări de vioiciune mintală, cu făurire de planuri pentru viitor, și stări de completă prostrație cu gânduri negre”¹. Interesantă aici, însăș descrierea boalei.

După un an și jumătate de la data când s'a precizat trecerea suferinței dela rinichi la inimă, destinul a abătut asupra-i sfârșitul, în amiaza zilei de 20 iulie 1934. Moartea nu i-a venit însă blând, ci numai după lungi și cumplite chinuri, fizice și morale. Poate că n'a trecut o singură clipă în acest răstimp, când omul liniștit care, printr'o voință stoică se hrănea doar cu buruieni, să nu fi fost muncit de gânduri aspre, fie asupra vieții, fie asupra destinului, fie asupra lumii. Și în acest chip, veșnic întrebătorul său suflet n'a primit sfârșitul decît ca o binefacere a Cerului, purtând mereu, în adînc ca și pe buze încredințarea că „sensul vieții este de a promova binele altora”.

Cei care l-au cunoscut de aproape (și sînt cam puțini aceștia) știu că Zeletin urma și cu fapta direcția arătată de acest gînd. Reflexia pe care am găsit-o însemnată pe un frumos carton alb, purta drept orice alt titlu data: „4 X 933”; ea ar trebui completată cu micul adaus ce vine imediat, și sună astfel: „de recitit teoria geniului moral, cu care se încheie evoluția omenirii”. Ce spune această dată? Voi reînoi durerea unei amintiri puțin obișnuite.

În ziua de 4 octombrie 1933, se poate zice, că a avut loc moartea sulețească a lui Zeletin; căci aceasta fu adevărata lui moarte. În acea zi sumbră a destinului său pămîntesc, pe la orele

1. Iași, 2 VII. 933. Dragă Cezare, te rog să mă ferți de întîrzierea răspunsului: am vrut să-ți scriu ceva pozitiv. Oedemele au dispărut complect și pare că nu vor mai reveni. Tratamentul, însă, cu forțarea rinichilor la prea mare activitate, a fost cam enervant: nu știu dacă această supra-activitate a rinichilor produce acelaș efect la toți. Starea generală? De prisos să-ți mai vorbesc: ea alternează între stări de vioiciune mintală, cu făurire de planuri pentru viitor, și stări de completă prostrație, cu gânduri negre. Sper că Providența va avea mai multă grijă de mine pentru viitor; deocamdată tare nu merge așa cum ar trebui să meargă! Aici la Iași e frumos; peisagiul nu e inferior celui de la mănăstiri. Timpul, după vre-o două zile călduroase, s'a răcit așa de mult, că sara trebuie să închid ferestrele din vreme, ca să nu se prea răcească. Am impresia că sunt în vilegiatură. N'am întîlnit încă pe nimenea din prietenii noștri; scrisoarea ta am trimis-o de a doua zi: Mulțumesc la toți ai tăi de interesul ce poartă sănătății mele și înainte de toate aceleia, care mai varsă și asupra mea, de cite ori sunt în București, atmosfera caldă de mamă, și care, în mîntea mea, rămîne de acum mereu asociată de numele de „Coana Mare”, cu sănătate, (ss) Zeletin.

11, bunul și blândul „Ștefănache” primise cea mai puternică lovitură morală ce i se putea da. Supus unei amănunțite cercetări cardiologice, cu toate asigurările benigne ale agerului medic și ale prietenului ce-l însoțea, el a înțeles ce-l aștepta. Cu tot mai rare momente bune, Zeletin a trăit de-aici înainte întocmai ca osînditul la moarte, în așteptarea execuției. Cartonul imaculat, purtând ca singur titlu data de 4. X. 933 și apoi cele două propoziții referitoare la teoria geniului moral, cu care se încheie evoluția omenirii, sînt astfel adevăratul și singurul testament al lui Zeletin.

II. OPERA

Caracterul ei general și cîteva însemnări bibliografice

„Zeletin este primul mare spirit
rectilin al culturii noastre”.

Nae Ionescu

Impărțim opera lui Zeletin în două mari grupe: scrieri imprimare și inedite. Prima categorie cuprinde: cărți, broșuri, studii, articole, recenzii, cronici și efemeride. Înșirarea cronologică a celor mai multe din aceste scrieri, cu titlurile și indicațiile bibliografice respective, cu mici analize însoțitoare și, pe alocurea, cu unele situații caracteristice din autor, face obiectul unui studiu bibliografic aparte. Va fi acolo un sumar bilanț al activității publicistice a lui Zeletin, cu singura țintă de a sluji ca punct de plecare, ca primă orientare, cui voește să se apuce de un studiu asupra celui dintîi sociolog român care, părăsind teoriile, intră în fondul științei, emancipîndu-se din înfîntele definiții abstracte, destul de frecvente în literatura sociologică; el a intrat cutezător în însăș observarea realităților istorice.

Grupa a doua de scrieri, cuprinzînd manuscritele, se poate și ea împărți în trei categorii: 1. total inedite, 2. publicate parțial și 3. ediții noi, mărite sau numai completate. Opera lui Zeletin trebuia să apară întregă, în 12 volume, în cursul anului 1935. Prin boala sa urmată de moarte trei din ele: *Un om*, *Filosofia Ritmului* și *Istoria socială* au rămas în drum; ele sînt și acum în stare de proiect, sub formă de schițe, sînt mai degrabă un material brut. Dar celelalte, fiind încheiate, se pot socoti „bune de tipar”. Reproducem mai jos lista întregă a operelor sale, așa cum a fost întocmită de autor în două rînduri: la sfârșitul anului 1926 și revăzută apoi în martie 1931.

**SCRIERILE IMPORTANTE ALE LUI
ȘTEFAN ZELETIN**

[Listă întocmită de autor și revăzută în martie 1931]:

<i>Filosofie</i>	<i>Literatură</i>	<i>Sociologie</i>
<i>Publicate</i> : Evanghelia Naturii, I. (1915).	Insemnări din țara Măgarilor, (1916) Retragerea (1926)	Burghezia R[omână], (1925) Naționalizarea Școlai, (1926)
<i>De publicat</i> : Clipe [de] [re- verie] (gata din 1911). Evanghelia Naturii II. (gata din 1918). Esența firii.	Metafizica D[osului]. (gata din 1918)	Neoliberalismul, (gata din 1926).
<i>De scris</i> : Filosofia Rit- mului	Idee Fixă Mijloc sau scop? Un om Calvar - Nuvele de Război.	Istoria socială (curs).

Nota [autorului]. — *Nuvele de război* și *Calvar* se suprimă: *Calvar* se va reduce la o prefață la „*Esența firii*“; *Idee fixă* se contopește cu *Mijloc sau scop*.
III. 1931.

Pentru edificare dăm și ultima listă a lui Șt. Z., urmată de o notă explicativă:

[întocmită de autor în anul 1933]:

- I. — *Un om*. (Conținut literar; circa 100 pagini)
- II. — *De unde vine lumina*. (Conținut literar; circa 300 pagini).
- III. — *Clipe de meditare*. (Aforisme; circa 100 pagini).
- IV. — *Evanghelia naturii*. (Conținut filosofic; circa 300 pagini).
- V. — *Esența firii*. (Conținut filosofic; circa 300 pagini).
- VI. — *Filosofia ritmului*. (Conținut filosofic; circa 350 pagini)
- VII. — *Retragerea*. (Conținut literar; circa 150 pagini).
- VIII. — *Burghezia romină*. (Conținut sociologic; circa 300 pagini).
- IX. — *Neoliberalismul*. (Conținut sociologic; circa 300 pagini).
- X. — *Naționalizarea școlai* (Conținut pedagogic; circa 120 pagini).
- XI. — *Istoria socială*. (Conținut social-filosofic; circa 300 pagini).
- XII. — *Un program*. (Conținut social-politic; circa 120 pagini).

Nota. [autorului]. Volumele subliniate sînt în lucru, și vor fi gata mai tîrziu. Celelalte au nevoie numai de revederi parțiale; unele din ele pot intra sub tipar chiar în cursul anului [1933].

Soarta operei Dacă privim coloanele tabloului întâi, de mai sus, băgăm de seamă că filosofia este ramura cea mai nedreptățită din activitatea lui. *Evangelhia Naturii*, începînd să apară încă din 1915, a rămas pînă astăzi nepublicată complet. Partea a doua așteaptă în manuscris încă din 1918. *Clipele de Reverie* n'au văzut tiparul de cît parțial, un volumaș de 77 pagini, format mic, apărut în 1928, sub titlul simbolic *Nirvana*. Lipsește total *Filosofia Ritmului*. Din coloana literară: *De unde vine lumina* nu s'au dat publicității decît fragmente: însemnări *Din țara măgarilor*, volumaș de 88 pagini, format mic, publicat în 1916. Lipsește *Un om*, care nu s'a scris, împărtășind soarta scrierilor cu titlurile: *Idee fixă*, *Mijloc sau scop?* și *Calvar*, nuvele de război. Din coloana sociologică: *Istoria Socială* nu se păstrează decît începutul [lecția inaugurală] și oarecare material inform, neredactat. Celelalte trei: *Burghazia romînă* 1925, *Neoliberalismul* 1926, *Naționalizarea școalei* 1928, care înt publicate, există și în manuscris puțin mărite și puse la punct în vederea unei alte ediții gata de tipar. Aceeaș situație pentru *Retragerea*, tipărită în 1927 și proiectată pentru o nouă ediție puțin crescută.

Aceasta fiind soarta scrisului său, — tristă în ce privește operele de conținut filosofic — este locul să ne punem întrebarea: care a fost soarta cugetării lui Zeletin? Vrem să spunem: de care destin social s'a împărtășit gînditorul: am indicat destinul cugetării sale privity în legătură cu personalitatea omului. Cu alte cuvinte, care a fost în mijlocul societății romînești soarta concepției filosofice a lui Zeletin, consemnată, e drept, în atîtea sute de pagini, dar nu mai puțin pagini de manuscris? Și mai întâi: care-i însuș caracterul primordial al concepției sale? A fost Zeletin un idealist hegelian sau, cum s'a spus de atîtea ori, un materialist marxist? Ori a fost de amîndouă? Apoi, cum se leagă adevăratul său conținut de gîndire cu ceea ce s'a desprins din scrierile, care au avut norocul tiparului? Cu toate că nu este în esență menirea unui biograf propriu zis să intre în acest fel de cercetări, totuș, întru cît lucrurile se amestecă adesea inextricabil și întru cît la Zeletin problema scri-sului, în deosebi, nu numai că nu stă departe de viață dar constituie chiar unul din elementele tragicului ei, nu-i nepotrivit pentru noi să facem aici o apropiere. Dacă ținem seama că scrierile care i-au stat mai aproape de inimă — am numit pe cele cu caracter pur filosofic — n'au văzut nici pînă azi lumina publicității și că au așteptat 20 de ani evenimentul, ani scurși înainte ca autorul să fi plecat dintre noi; dacă știm că nici măcar conturul cugetării sale filosofice nu este bine cunoscut; dacă de altă parte

cunoaște cineva și sbuciumul carierei lui științifice : că a fost un mare prigonit, purtat cu făgădueli lipsite de sinceritate între Cluj, Cernăuți și București ; dacă se adaugă nota, cu totul distinsă, a unui caracter demn, a unui om incapabil să ceară și să dobindească ceva sub orice formă dar mai cu seamă prin umilințe sau platitudini ; dacă în sfârșit ne aruncăm privirile și către latura mai adinc omenească pentru a lua cunoștință și de tragicul său sfârșit chiar în ajun de a încheia seria operelor ce pregătea spre publicare... fără să le fi putut publica, nici termina, avem înaintea, cred, icoana reală și, în același timp, o paralelă nedesmințită între soarta omului și a operei, paralelă nebanuit de concordantă... în tragic. Ciudat : sentimentul acestui destin nu i-a lipsit lui Zeletin. De cum a revenit în țară, de cum a cunoscut atmosfera ei morală în straturile de sus, el și-a dat seama în ce mare contradicție cu sine însuși va avea de trăit. „...Și așa — zice el — de trei ori nenorociții, pe care o soartă vitregă i-a făcut să se nască în „țara măgarilor” și natura nemiloasă li-a pus pe umere povara talentului — mai apăsătoare aici de cât oricare alta. Ei se văd osîndiți să poarte deapănarea pe frunte un îndoit stigmat al impotenței intelectuale : au de luptat deopotrivă : cu neîncrederea străinilor ca și cu neîncrederea țării lor proprii. Și în acest sbucium sterp și tragic, se istovesc mai mult decît în truda sacră a creației. Că știe slintul dacă ajung vreodată să învingă indoeala altor neamuri, dar e nesdruncinat ca firmamentul, că indoeala celor de un sînge n'o pot răpune cu totul, în veci de veci. Nu, măgarii nu iartă niciodată crima de a te urca mai sus de cât dînșii și a fi ceva mai mult ca un măgar. Cadavru să fii și-ți isbesc mormintul cu copita, de-ți sfărîmă sicriul în bucăți ; cenușă să fii, și-ți sdrobesc cinic urna mortuară, de-ți împrăstie praful oaselor în cele patru vînturi ale cerului. Căci ei n'au liniște în suflet pînă nu se conving, că sub pretinsul talent s'a ascuns tot un măgar ca dînșii, și pentru aceasta nu se sfîesc să turbure nici liniștea solemnă a mormintelor.”¹

Determinismul în gîndirea lui Zeletin

Cîteodată din necunoaștere, de multeori însă cu rea-credință, i s'au aruncat lui Zeletin caracterizări neexacte, calificative nepotrivite. Cele ce-l atacau personal de obicei îl lăsau rece ; nu răspundea. Într'o singură direcție atacul personal îl turbura : cînd i se atribueau convingeri străine. În adevăr, nu odată i s'a spus lui Zeletin că are credințe materialiste : și nu numai în economie, dar și în filosofie, „Sînt cîtiva ani, zice el prin 1925, de cînd mi

1. *Țara Măgarilor*, p. 67 sq.

s'a pus pe frunte stigmatul de gânditor materialist. S'au scris chiar copioase studii împotriva materialismului în genere, ca și a materialismului economic în deosebi, crezându-se că prin aceasta se ruinează temeliile gândirii și mai ales ale detestatei mele metode. N'aș spune adevărul, dacă aș pretinde că o asemenea legendă, întreținută cu vădită intenție de discreditare, nu mi-a pricinuit unele momente de nervozitate. Dar am lăsat lucrurile să-și urmeze cursul, știind că odată legenda se va distruge singură". Odată... în zadar vom întreba acum destinul: când? Căci omul a trecut acum de hotarul vieții, iar sorocul pentru dispariția legendei încă n'a sosit! În schimb el, cu conștiința învăluită în această legendă, ca în altele altele, a trecut astfel de la noi. Și a rămas tot în sarcina posterității, a celor iubitori de adevăr, s'o imprăștie. Este adevărat că nu ne putem lega în conștiință cu o astfel de sarcină înainte de apariția operei întregi; dar nu ne putem stăpini dela o cit de mică scrutare a elementelor ce ne stau totuși la dispoziție. Astfel este, de pildă, o întâmpinare ce avu darul „să-i deslege limba în mod prematur” pentru a ne face o prețioasă mărturisire, de care dînsul, cînd o făcea, credea că nu i-a sosit timpul. Ținuse odată în București o conferință intitulată *Origina și formația burgheziei romîne*. Dînd crezare cronicarului săptămîinii — d-l Nae Ionescu — ședința dela Fundația Carol I fusese sărbătorească. Zeletin făcuse dovada că este un gânditor de rasă și de o suverană stăpînire a literaturii subiectului; un expunător de precizie și claritate cu excepțională îndeminare în minuțierea metodei. Și, fapt nou, cu o cuceritoare vervă interioară, care nu isvora din debitul verbal ci din dialectica gândirii. Publicul „îngrămădit ciucure” a întovărășit cu încordată atenție pe vorbitor și a trăit la unison” contagioasa voluptate a generalizării”, de care conferențiarul era stăpînit..

— Am ascultat cea mai desăvîrșită metafizică materialistă a culturii noastre”, observă d-l C. Rădulescu-Motru, la terminarea expunerii.

Afirmația căzu greu, și Zeletin fu silit să-și înmoaie pana în cerneală. „Materialismul meu — își zise dînsul — proclamat astfel din chiar cercul, în care se grupează întreaga noastră mișcare filosofică, multă-puțină cită o avem, riscă să primească o consacrare. Trebuie să vorbesc”. Și s'a rostit astfel:

Spovedania unui gânditor spiritualist romantic

„Am fost și sînt în filosofie un incorigibil romantic: un romantic din temperament, nu din capriciile lecturii. Din harul naturii, nu din acela al cărților... Deaceea natura mi se prezintă ca rezultat al unei serii continue de evoluție spirituală, ce palpită în infinite

unde, fiecare din acestea jucând la locul și la timpul ei un rol necesar. Pentru mine existența întâmplătoare, izolată, este simplă absurditate: orice faptură din univers are, în modesta ei sferă de activitate, un rol necesar de împlinit, fără care însăși existența totului ar fi știrbită. În cadrul acestui marxism spiritual al universului, determinismul social pe care îl aplic este o simplă parte întregitoare”.

Se poate susține că nu este nici-o legătură între concepția istoriei sociale, pe care o afirmă autorul nostru în scrierile publicate, de o parte, și marxism de alta? Il vom lăsa și aici să ni-o spună singur.

Lămurirea o găsim în prelegerea inaugurală *Forme de gândire și forme de societate*. Acolo, după ce consideră inconsecvența în întrebuițarea „terminilor medii” drept cea mai însemnată pricină a diversității sistemelor și ilustrează acest neajuns prin împrejurarea că ideea se întrebuițează și la materie, pe cînd atomul este privit și ca formă de existență și manifestare a spiritului; că atomul a fost întrebuițat la spirit iar ideea la materie; că „un atom de spirit” este tot așa de absurd ca și „o idee de materie”, venind la materialismul idealist, se exprimă în chipul următor:

„El n'a fost întrebuițat decît de un singur gînditor, de aceea i-am și dat numele de materialism dialectic, spre a se vedea că e vorba de Marx. Acest gînditor a împrumutat dela Hegel concepția triadică a evoluției — dialectica — care este forma de dezvoltare a gîndirii. După Marx această lege este exactă, dar nu e exact principiul din care a dedus-o Hegel, căci principiul lucrurilor nu este Ideea ci materia. Și așa ajunge Marx să ia ca principiu materia, însă o materie logizată, care se dezvoltă după sistema triadică a dialecticii hegeliene. La Hegel însă, filosof intelectualist, dialectica era logică, pe cînd la materialistul Marx ea e absurdă, poate cea mai mare absurditate din istoria gîndirii”.

lată și o mărturisire în privința convingerilor sale „marxiste” „...Am intrat în panteonul idealismului romantic, zice Z., pe porțița materialismului marxist, clădit el însuș pe miezul sufletesc romantic al evoluției continue. Dar cînd din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărăt, spre porțița materialistă, care mă condusesese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei sbirlită. Fapt este, că marxismul sub raport filosofic se clădește pe cea mai mare grosolanție, pe care o cunosc în istoria filosofiei; el a luat materia ca substanță a lucrurilor, însă i-a dat o lege de origine și natură sufletească; aceea a evoluției seriale romantice, sub forma ultimă dată de Hegel. Această stranie împerechere, a unei

legi spirituale cu un substrat material, este o concesie făcută atmosferei materialiste a timpului. De la asemenea ciudățenie n'a avut marxismul decât daune; și cea mai mare e aceea, că și-a închis pentru totdeauna intrarea în templul moralei și al religiei, acolo, unde sufletul omenesc își găsește liniștea reală și—ultimă. Mi-am zis: acum e marea problemă de a desmaterializa marxismul, a-l readuce la origină, prinzându-l în cadrul unei concepții spiritualiste a lumii. Teoretic, această problemă este de mult rezolvată pentru mine și doarme în filele manuscriselor...".

„Eu m'am împăcat sufletește cu această țară”

...Aceste cuvinte au fost scrise prin 1925, pe cînd sufletul său era preocupat de problemele istoriei sociale. Cinci ani sacrificați pentru problema dezvoltării civilizației noastre moderne, i-au fost lui Zeletin și sub raportul subiectiv de ajuns: „eu m'am împăcat sufletește cu această țară”... Dar orice clipă îi trecea pe dinainte, întirziindu-l mai departe în asemenea cercetări, el o considera ca „un adevărat furt asupra operei de gîndire care mă așteaptă, despre care n'am pierdut încrederea că se va naște, că va nimeri calea către suflete, și va restabili adevărul. Pînă atunci însă, iată-mă ajuns în publicistica noastră din gînditor spiritualist romantic, economist marxist, ba chiar și un filozof grosolan materialist, Cînd mă gîndesc bine, mi se pare că n'am meritat această soartă”.

Incheiere

Văzută exterior, viața lui Ștefan Zeletin a curs, am putea spune, oarecum, în afară de lume, a curs în tot cazul fără șgomot, și, desigur, fără vre-o strălucire. Pentru un temperament ca al lui, deprins în askesă, lucrul n'a fost și n'a părut decît firesc. Dar cit de mult cîștigă o astfel de viață, cînd ne dăm osteneala s'o privim și interior: în voință, intensitate, chiar în suferință. O viață deslășurată între zidurile bine închise ale unei case, pe catedră și în gînd, mai ales în gînd; o viață ticăită lingă „masa de tortură” și tremurată pe virful unei penițe; o viață lipsită de tot ce este vraja pămîntului, de orice este ambiție vulgară, de orice satisfacere pătrunsă în el pe calea simțurilor: o asemenea viață, nu este desigur tot ce poate visa mai seducător un om. Dar, mare Doamne, să desbatem o clipă cu noi înșine și toată goli-ciunea cu care se înfățișează atîtea vieți ale „fericiților” lumii aceste, să contemplăm un moment sbuciumul în frac și minuși ce se risipește în zădar între cele două banchete ale zilei și să punem apoi în cumpănă, să cîntărim: de care parte rămîne mai mult?

III.

INSEMĂNĂRI BIBLIOGRAFICE ASUPRA OPEREI
LUI ȘTEFAN ZELETIN.

De ce facem această bibliografie? De ce, fără a fi bibliograf facem o asemenea lucrare? Răspunsul la această întrebare capătă înțeles, dacă reținem unele trăsături biografice ale autorului ce studiem. În deosebi, trebuie să ținem seamă de modul cum acest scriitor înțelegea să-și publice gândurile.

Fire solitară, deși fără nici-o nuanță misantropică, Zeletin nu împărțea semenilor săi preocupările proprii. Fapte comune la ceilalți oameni, la Zeletin căpătau o notă de discreție, care mergea pînă la taină. Lumea gândurilor constituia în sufletul său un altar, în care cu greu se putea pătrunde. Datorită unor trăsături ca acestea, el nu s'a simțit niciodată prea legat de o anumită publicație. Datorită aceluiaș caracter, scrierile sale sînt răsfirate în nenumărate organe periodice mari și mici, după cum se poate vedea din chiar corpul acestei bibliografii. Aceasta și face greutatea colectării datelor bibliografice privitoare la opera sa. De multe din articolele lui am luat cunoștință încă din vremea cînd autorul le plămăuia, datorită împrejurării unui contact frecvent și prietenesc într'un domiciliu comun îndelungă vreme. Alte scrieri a trebuit să le caut și să le identific după conținut și stil care, se înțelege, nu-mi sînt străine.

Iată pricini ce m'au îndemnat către o muncă, pentru care existau, de sigur, bibliografi mai îndemnatici și mai specializați în tehnica fișelor. Să adaug un ultim motiv. Pentru Șt. Zeletin și opera sa, întimplarea a voit să fiu un depozitar de informații. Acest tezaur de idei, fapte și sentimente s'a mărit vreme de mai mult de un deceniu, an de an, prin grația aceleiaș prietenii străină de ori ce alt interes în afară de ea; dar el poate fi știrbit într'o zi, fără puțința reparării. Date însemnate sau mărunte, nu lipsite de interes, verificări de stil, identificări de articole și idei pentru atîtea din însemnările aceluia rămase încă fără o paternitate stabilită, se cer lămurite, precizate, certificate. Precum este o datorie să păstrăm ceace-i sigur, tot astfel consider una să clarificăm îndoelile, să inițurăm nesiguranța. De la o asemenea obligație morală, n'am înțeles a mă ține departe, dimpotrivă înfrunt pentru ea eventualitatea neplăcută a erorii.

Esențialul nostru interes bibliografic, stă în aducerea la lumină a materialului zeletinian în fața marelui public, pentru ca cititorii doritori să se apropie de acest discret autor, s'o facă fără a

întimpina piedici descurajante chiar de la început. Iată de ce am socotit folositor să dăm și oarecare indicații, privitoare la conținutul scrierilor. Adaug însă: interesul nostru se oprește aici. Va ști fiecare cititor unde, în ce carte, studiu sau articol, poate urmări anumite idei ale autorului. De aici încolo e sarcina lui să aprofundeze latura care-l interesează. Astfel de date analitice însoțesc în primul rând titlurile scrierilor mai însemnate ca mărime și interes intrinsec. Cît privește recenziile, unde nu rare ori acest interes se mută de la recensent la autorul recensat, indicațiile însoțitoare vor putea lipsi. Și totuși, dacă o cronică, vre-o recenzie chiar parțială, sau te-miri-ce efemeridă este în măsură să descopere un aspect nou al problemei, văzut de Zeletin, însăș această preferință a autorului ne îndreptățește la o atenție bibliografică mai mult.

Ne dăm seama că pasul ce facem pentru descoperirea amănunțită către marele public a operei tipărite și menționarea celei inedite a lui Zeletin nu-i prea mare. Sîntem de asemeni încredințați că vor fi rămas neînregistrate: note, cronici, replici și diferite alte însemnări, care pentru bibliografia de meserie vor constitui tot atîtea lacune. Ci interesul nostru, repetăm, se încheie la liniile mari ale operei. Am vrut doar să chemăm atenția tinerețului, pe care il poate preocupa: fie interesul pentru o filosofie romînească „ce doarme încă în manuscrise”, fie acela pentru o istorie socială, în felul cum a conceput-o Zeletin ca istorie a viitorului, menită să înlocuiască actuala galerie onomastică, (concepție exemplificată strălucit prin luminoasa scriere *Burghesia romînă, originea și rolul ei istoric*), fie pentru procesul de trecere de la speculațiile de transplantare franco-germanică privitoare la teorii sociologice, către conținutul suculent și desfăcut de coji al istoriei sociale, aplicate la realități pipăite. Căci între plăpînda sociologie pur teoretică ce merge spre încheere și aceea aplicată a lui Șt. Zeletin, care începe, deosebirea este ca între planta cu rădăcină, suc și vieață față de scutătura de frunză uscată și fără vieață proprie care-și poartă foșnetul în bătaia celor mai ușoare adieri de vînt.

A.

CATALOGUL MANUSCRISELOR

1. ZELETIN ȘT., NEOLIBERALISMUL. Ediția III. (Manuscris format din paginile ed. II tipărite, plus cîteva pagini nouă). [Manuscrisul ediției a III conține următoarele modificări față de ediția a II-a tipărită:
După capitolul: „*Desvoltarea Capitalului național!*”, dela p. 57 înainte s'a adaus: *Romantismul german și influența sa în cultura română* (articol apărut în revista „*Minerva*”, 1929. No. 3 cu mici modificări în text).

După capitolul „*Naționalismul*”, dela p. 212 înainte s'a adaus capitolul : *Naționalizarea orașelor* (articol apărut în „*Minerva*”, 1927, No. 2 cu modificări în text)].

Notă. — Manuscrisul se află în posesia tribunalului Ilfov, secția III-a.

2. — METAfizICA DOSULUI. *Istorie imaginară cu tipuri reale*. Editată de Șt. Zeletin. 1—241 bis pagini. (Manuscris inedit).
[Pe un caet ce conține în prima formă această scriere găsesc:]
27 noiembrie 1915.

Seris în Iași, în timpul unui concediu de la spitalul militar, începând de la patru noiembrie în fiecare zi fără întrerupere.

Notițe circumstanțiale :

Pe p. 1, copertă: „Acest manuscris cuprinde VI—241 foi paginate”.

P. 1-3: titlul: „Editorul către cititor”.

P. 9: „artistul”. Pagina 20: Șt. Zeletin.

P. 21: titlul: *Metafizica dosului*. Introducere.

P. 22: „I. La Zâna filosofiei”. P. 38: „II. Spre Iași”.

P. 44: *Metafizica Dosului*, partea I, Despre cultura și idealismul din Iași.

P. 45: „Serbarea de logodnă a Univ. ieșene. Cuvântările și Ceremonia”.

P. 74: „II Educația tinerimii ieșene. O lecție teoretică”.

P. 86: „Idealismul generoșilor ieșeni; Viața Românească”.

P. 94: „Un sanctuar de cultură ieșeană. Metamorfoza...”

P. 138: Intoarcerea la zână. Între pp. 138-139 se înserează pp. 1-71 de sub titlul „*Tara Măgarilor*”.

P. 142: „*Metafizica Dosului*”. Partea II, „Despre reforma culturii ieșene”.

Notă. — Manuscrisul se află în posesia d-lui D. Motăș, Constanța.

3. — RETRAGEREA. Ediția II. (Manuscris inedit).
[Ediția a II-a, pregătită să apară, este de o întindere îndoită față de ediția publicată].

Notă. — Manuscrisul se află în posesia tribunalului Ilfov.

4. — NIRVANA. Ediția II. (Manuscris inedit).
[Ediția a II-a, pregătită să apară sub titlul *Clipe de Reverie*, este de o întindere poate întreită, față de ediția publicată].

Notă. — Manuscrisul se află în posesia trib. Ilfov.

5. — BURGHEZIA ROMINĂ. Ed. II. (Manuscris inedit).
[Ediția a II-a ce se află pregătită spre publicare — mult crescută].

Notă. — Manuscrisul se află în posesia trib. Ilfov.

6. — *Istoria Socială*. Ediția III (Manuscris inedit), neînchegat.
[Această ediție desvoltată, ia caracterul unui tratat de istorie socială universală. Din nefericire, bogatul material este neredactat. Era destinat a fi vol. XI din opera întreagă a lui Șt. Zeletin].

OPERA LUI ȘTEFAN ZELETIN.

I. Citeva liste întocmite de el în 1930

1. — Clipe.
2. — Retragerea.
3. — *Metafizica Dosului*.
4. — Neoliberalismul.

5. — Burghezia Română.
6. — —
7. — Evanghelia Naturii.
8. — Esența Firii.
9. — —
10. — Un program.
11. — —
12. — Istoria Socială.

Listă întocmită de el în Martie 1931 :

<i>Filosofie</i>	<i>Literatură</i>	<i>Sociologie</i>
<i>Publicate :</i> Evanghelia naturii (1915)	Insemnări din țara M. (1916) Retragerea (1926)	Burghezia Română (1925) Naționalizarea școlăiei (1926)
<i>De publicat :</i> Clipe rev. (gata din 1911) Evanghelia N. (gata din 1918) Esența Firii	Metafizica Dosului (gata din 1918)	Neoliberalismul (gata 1926)
<i>De scris :</i> Filosofia ritmului	Idee fixă Mijloc sau scop ? Un om Calvar - Nuvele de război	Istoria socială (curs)

X. 1926.

Notă. — Nuvele de război și Calvar se suprimă: Calvar se va reduce la o prefață la „Esența firii”. Idee fixă se contopește cu Mijloc sau scop. III. 1931.

[Listă întocmită la 1 ianuarie 1932, sub titlul:]

„Ordinea publicării, după genesa ideii de temelie“

1. Idee fixă — Mijloc sau scop? — Un om.
2. De unde vine lumina?
3. Clipe de meditare.
4. Evanghelia Naturii.
5. Esența Firii.
6. Filosofia Ritmului.
7. Retragerea.
8. Burghezia română.
9. Neoliberalismul.
10. Naționalizarea școlăiei.
11. Curs de istorie socială.
12. Un program.

I. 1932.

mes, Schiller, etc., tăgăduște orice valoare adevărurilor obiective. Criteriul adevărului devine utilitatea individuală. Dacă credința religioasă se dovedește utilă individului, ea este implicit adevărată. Autorul face critica acestei tendințe de a se disolva adevărul impersonal în utilitatea personală. Dacă adevărul e totdeauna util, nu tot ce-i util e în același timp și adevărat. Iluziile și erorile pot fi uneori folositoare. Sfera utilului depășește pe aceea a adevărului. De observat, alătura cu restabilirea raportului logic dintre utilitate și adevăr, analiza psihologică pătrunzătoare, menită să descopere subsiratul sufletesc al pragmatismului: dorința de a găsi pentru credința religioasă, în lipsa unei justificări logice, o valoare practică, ce să nu poată fi contestată].

Cuprinsul. „Einleitung p. 6, der Kampf gegen den Intellectualismus und das Persönlichkeitsprinzip 12, die Durchführung des Persönlichkeitsprinzips in der Logik und Erkenntnisstheorie 29, logische Analyse der pragmatischen Lehre 48: I 49, II 58, III 69, IV 81, Schluss 90.”

Din prefață: „Die vorliegende Arbeit war schon Anfang 1911 fertig; aber äussere Umstände haben ihr Erscheinen verspätet. ...Dadurch ist auch das in unserer Arbeit Befremdende, weil der geläufigen Ansicht Entgegenstehende, zu erklären, dass wir die humanistische Bewegung in der zeitgenössischen englischen Philosophie nicht als eine Form des Empirismus, sondern des Idealismus betrachten. Ursprung und Wesen dieser Bewegung ist schon durch den Titel unserer Arbeit angegeben. Zum Schluss wollen wir, zur Entlassung unseres Gewissens, hinzufügen, dass wir durch unsere seit der Fertigstellung dieser Arbeit gepflegten Studien veranlasst wurden, dem Gegenstände, dem wir hier so schonungslos zu Leibe gehen, viel sympatischer gegenüberzustehen“ p. 5.

2. — EVANGHELIA NATURII. Volumul I. Iași. Tip. N. V. Ștefăniu, 1915, 283 pp.

[Pornind de la o nouă concepție a vieții sufletești, lucrarea cearcă să stabilească o nouă concepție a naturii pe baza principiului spontaneității.

Din numeroasele recenzii relevăm o dare de seamă din *Noua Revistă Română* XLII, No. 19 în care d. M. Florian zice: „De sigur că „Evanghelia Naturii” nu e un titlu prea obișnuit de lucrare filosofică — autorul prețuiește puțin „filosofia de breaslă” — însă ne-am înșela dacă am crede că opera sa e alcătuită numai dintr'un șir deslegat de aforisme sau imnuri aduse naturii. Fără a fi lipsită de isbucniri poetice, „Evanghelia Naturii” este o explicație consecventă cu punctul său de plecare, a lumii; este o adevărată metafizică a naturii. Memoriu de Titluri și Lucrări, p. 7].

[Cuprinsul. Dedicafie: „Amintirii celor două antipode ale spiritului omenesc Rousseau și Hegel, închină autorul *Evanghelia Naturii* în care se întâlnește, se pătrunde și se împacă gândirea amândurora”.

Prefața, datată Berlin, 4 august 1914.

introducere.

Viața spiritului, Cartea I: viața individuală a spiritului.

I. Analiza sufletului. II. Cauzația sufletului. III. Ritmul vieții sufletului.

Apendice. Incheieri filosofice din analiza sufletului.

Viața spiritului, cartea II. Viața socială a spiritului.

I. Dela obicei la lege, II. Sub domnia legii: îmbolnăvirea simfritii, III

Zorile unei vieți nouă].

ANUL 1916

3. — DIN ȚARA MĂGARILOR. *Insemnări*, București, agenția I. Brănișteanu, Str. Sf. Ionică 5, 1916, pp. 88.

Cuprinsul. Cuvint înainte 5; hotărîrea nemuritorilor 7; I Țara măgarilor 14; II păturile sociale din țara măgarilor 16; a. măgarii de la sate; măgarii de la orașe 26; cele trei pături ale măgării orașenești 29; III

cultura măgarilor 58; IV caracterul național al măgarilor 48; V Justiția măgarilor 58; VI morala măgarilor 67; VII patriotismul măgarilor 76].

„Cuvânt înainte“.

„Insemnările de față sînt un capitol dintr'o scriere mai cuprinzătoare, ce poartă titlul de *Metafizica dosului*. Le dau la lumină cu încredințarea că ele răspund în acest timp unei adînci trebuințe morale. Știu că în țară la noi asemenea „nebuie“ poate avea urmări cam neplăcute. Din fericire însă morala noastră obștească nu m'a molipsit într'alit, că întrezărirea allor trepte pe scara socială să-mi înăbușe vocea launtrică. Șt. M. Z.“

ANUL 1920

4. — SUFERINȚA VREMII CA PROBLEMĂ FILOZOFICĂ.

[Cu prilejul apariției cărții citate în notă, autorul răspunde printr'o cronică filozofică astfel. Războiul a provocat mari suferințe sociale și îndeamnă pe gânditori să caute mijloace de a răpune durerea. Pe cînd omul de stat caută calea mintuitoare în resorturile evoluției sociale, filozoful, credincios solitar al gândului, scrutază resorturile sufletului și crede a găsi mîngierea, ca în timpul năruirii lumii greco-romane, „în el, numai în el, numai prin el, numai pentru el“ (p. 10). Se combate această idee a cărții pentru a fi înlocuită cu alta, că „pentru a învinge suferința trebuie să lucrăm, nu să suferim“ (p. 666)].

I. M. Florian, *Arta de a suferi*, ed. I. V. Sococ [f. a.] 269 pp., prețul 14 lei.

„Convorbiri literare“ LII, (1920), No. 10-11, pp. 660-666.

5. — INTELECTUALII ROMÎNI ȘI PROLETARIATUL.

[Deși la noi nu e osebire de interese între proletarii intelectuali și muncitorime, este totuși dușmănie. Greva generală a făcut dovada acestei inimizții. România modernă e opera unor minți înaintate, care de la 1848 încoace au transplantat la noi din Franța așezămîntele apusene. Pe atunci nu aveam o burghezie pe care să se razime noile instituții moderne. S'a făcut atunci apel la clasa intelectualilor. Cu vremea această clasă s'a confundat cu funcționăria și au constituit astfel oligarhia romînă. Ca toate oligarhiile, aceasta a privit de sus pe muncitori. După război a venit divorțul între oligarhia propriu zisă, care se îmbogățește, și funcționari care rămîn cu salarii mici și neindestulător pentru existența zilnică. Urmează mizeria acestora: recte, a intelectualității, cu care se confundă. Vin grevele. Și aici e de mirat divergența între muncitori și intelectualii reduși la sapă de lemn. Vina-i de ambele părți: intelectualii păstrează mîndria de clasă, muncitorii vād în ei niște ciocoi cu spirite înguste.

„Idea Europeană“ II, No. 55, 5-12 dec., 1920 pp. 2-3, col. II-III, I-II.

6. — NAȚIONALISM ȘI ȚĂRĂNISM.

[Care-i substratul social, din care și-au luat naștere grupările naționaliste? Pe ce categorie de interese obștești se altocesc cele două curente social-politice: naționalismul și țărănismul? Singur partidul țărănesc, dintre cele zise „de ordine“ și-a însușit prin declarațiile șefului metoda luptei de clasă. Nu însă și deslegarea socialistă a problemei sociale. Partidele își caracterizează individualitatea 1. în năuntru societății, după clasele ce reprezintă, 2. în năuntru aceleiaș clase, după atîndinea ce ia față de clasele adverse. Poate li, după acest criteriu, vre-o deosebire între naționalism și țărănism? Naționalismul s'a născut la noi ca mișcare de reacțiune împotriva burgheziei. Protagonistul e Eminescu. Este un curent cultural în contra ideilor din afară, aduse de o clasă suprapusă, în majoritate străină; ei sînt 1. Junii-

miștii, apoi neojunimiștii : S. Mehedinți, C. R. Motru, N. Iorga și P. P. Negulescu. Concepția evoluției organice a societăților se confundă cu conservatorismul. „*Convorbiri literare*“ LII, No. 12, 1920, pp. 769-774.

ANUL 1921

7. — — DESPRE IDEAL. *D2 la Faust la Don Juan. De la adevăr la iubire.*

[Fragment din cugetările ce alcătuiesc volumul „*Clipe de reverie*“, din care o parte s'au publicat sub titlul „*Nirvana*“ (v. înfra No. 130). Concepute în 1911, „într'o perioadă de unică febră sufletească“, ele formează germenele din care s'a luat ființă, după îndelungate frământări și dibueli, sistemul de gândire apărut în parte „*Evangelia Naturii*“, vol. I (v. supra No. 2). Multe din aceste cugetări vor părea a nu depăși modesta valoare a poeziei filosofice. Totuși, de parte de a fi simple licăriri de inspirație haotică, ele dau împreună o vedere de întreg a lumii și a vieții. Sint petre ce numai par răzlețe, în fapt însă alcătuiesc un tot armonic].

„*Ideea Europeană*“ II, No. 57, 2-9 ian. 1921, pp. 1-2, col. 1-3 și 1-4.

8. — — PARLAMENTUL FANTOMĂ. *Sfârșitul unei legende.*

[Parlamentul român s'a creiat după modelul celui francez, dar fără să fie, ca în Franța, expresia unei clase sociale, La noi n'a existat propriu vorbind o clasă burgheză pe care s'o reprezintă. Parlamentul era printr-o minciună; democrația la fel, căci niciun țaran nu participa la viața publică și politică. Numai cunoscând această stare, poate cineva să-și explice de ce țărani își exprimau prin răscoale periodice sentimentele lor. Acum, după acordarea votului obștesc, am avut și parlament cu țărani. Cum era firesc: șgomotos, vorbăreț, trivial. Oligarhia l-a tolerat cît timp a putut guvernă cu el. Dar din clipa în care noul parlament și-a luat rolul în serios — de a controla guvernul — oligarhia l-a desființat. O fantomă care a dispărut; o legendă care s'a sfârșit].

„*Ideea Europeană*“ II, No. 59, 30 ian. — 6 febr. 1921, p. col. I-IV.

9. — — KARL MARX ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR RECENTE. (*Franz Mehring: Karl Marx, Geschichte seines Lebens, II-te Aufl. Verlag der Leipziger Buchdruckerei, 1919; R. Wilbrandt: Karl Marx, Versuch einer Einführung, Verlag von B. Teubner, Leipzig und Berlin, 1918.*)

[Prîmul succes al gândirii marxiste a fost reputat în cadrul însuș al mișcării socialiste, Marx rămînînd unicul teoretician al „Socialismului științific“. Triumful definitiv al acestei lupte s'a cristalizat în programul de la Erfurt 1891. Nu-î esclus ca marxismul să cîștige o biruință și în cadrul mai larg al mișcării sociologice. Muncitorimea învingătoare va imprima felul ei de gândire întregii societăți, cum au făcut și celelalte clase, cînd au avut dominația. Așa sînd lucrurile, e legitimă cerința sufletească de a ști ce a fost acest om în întîmitatea vieții sale. Unei astfel de nevoi răspund lucrările de mai sus, cu deosebire a lui Fr. Mehring.

R. Wilbrandt dă în 135 de pag. o primă introducere în viața și opera lui Marx. În realitate el depășește modestia scopului indicat. Scrie împede, cu căldură, și, pe alocurea, cu entuziasm chiar; în paginile asupra genezei gândirii marxiste, el are mină de maestru. Nu se poate spune acelaș lucru despre modul de tratare a economiei marxiste; e pedantă, greoaie.

Fr. Mehring într'un vol. masiv de 544 pp. se ocupă exclusiv cu viața lui Marx; el adună aici un material extraordinar de bogat. Stilul însă este arid și fără căldură; rare ori cu vervă. E nu numai istoricul vieții lui Marx.

ci al unei epoce, întru cât stă în legătură cu viața eroului. Opera constituie o adevărată mină. Un rezumat al biografiei lui Marx încheie cronică bibliografică].

„Arhiva p. știința și reforma socială“ III, No. 1, aprilie 1921, pp. 136-139.

10. [Zeletin Ștefan], Un intelectual mai bătrîn: CAPITALISMUL LIBERAL ȘI POLITICA.

[1. La apelul unui intelectual din partidul național-liberal, d-l D. Drăghicescu „căt-re tinerimea cultă din România Mare“ (în broșura „Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare“) se publică sub semnătura de mai sus o analiză cu titlul acesta].

[Nu există un studiu, care să rezume dezvoltarea clasei burgheze capitaliste române de la 1848 încoace. Capitalismul român e în fașe, nu merge pe picioare proprii; de aceea recurge la politică. Industria națională n'ar exista dacă i s'ar retrage aparatul de avantajii, pe care se reazimă. Capitalistul român e un pensionar al statului; întreprinderea sa slujește de simplu pretext, spre a i se acorda pensia. Așa e întreaga economie liberală: uriașă plantă parazită rădăcită pe agricultură. Aceiaș calamitate pe țară e rețeaua de bănci a partidului liberal.

Suprapunerea unui sistem modern de circulație peste o producție primitivă, duce la completa sărăcire a țărănimii. E dreapta imputare ce se face liberalilor că amestecă politica în afaceri și că nu cunosc nici o măsură în lupta lor. Cu aceste slabe temelii edificiul economic liberal poate fi lesne desființat. Pînă acum s'a menținut fiindcă liberalii au guvernat mereu și din opoziție. Ar fi deajuns să ia guvernul un alt partid cu destulă putere, îndrăzneală și pricepere în chestiuni sociale, și economia național-liberală s'ar prăbuși. Țărănimea însă nu se va mai lăsa exploatăată, devenind factorul politic hotărîtor, odată cu votul universal. Conflictul, declarat odată cu primul parlament, devine tot mai acut. La rîndul lor liberalii propovăduiesc „armonia dintre clase“, de la care au de cîștigat, dar politica lor economică face totul ca o astfel de armonie să devină o imposibilitate.

„Idea Europeană“, an. III, no. 69, 19-26 iunie 1921, p. II, col. 2-4.

11. — FILOSOFIE ȘI FILOSOFI.

[Vezi No. 130. *Despre Ideal*, și introducerea din *Idea Europeană* no. 57 din 9 ian. 1921. Continuarea fragmentelor din cugetările caracterizate acolo, publicate și în *Nirvana* (v. no. 130).

„Idea Europeană“ III, No. 72, 31 iulie — 7 aug., 1921, pp. 1-2, col. 1-3 și 1-4.

12. — *Karl Marx*, LEBEN UND LEHRE VON FERDINAND TÖNNIES. Jena, 1921, 148 pp. (vol. V din „Sozialistische Bücherei“ herausgegeben von D-r K. Nötzel).

[Într'un mic număr de pagini scriitorul „burghez“ F. Tönnies expune atît istoria vieții cît și gîndirea lui Marx. Autorul scrie pentru cititorii înaintați, pe care îi interesează geneza gîndirii marxiste, rolul ei istoric, legăturile și înrudirea ei cu gîndirea trecută și cea contemporană. Viața lui Marx povestită aici (pp. 3-74) este considerată de specialistul Beer drept cea mai interesantă parte din operă. Partea II este o istorie a dezvoltării gîndirii marxiste, de la începuturi — prin toate fazele — pînă la încheierea ce rezultă din construcția operei „das Kapital“].

„Arhiva p. știința și reforma socială“ III, No. 2-3, iulie — decembrie 1921, pp. 344-345.

ANUL 1922

13. — FURT JURIDIC ȘI FURT ECONOMIC. *Reflexii asupra unui paradox economic al vremii.*

Se arată însemnătatea economică istorică a fraudelor în dezvoltarea capitalismului român. Capitalismul are la noi aceleași rădăcini imorale, pe care le are pretutindeni.

„*Independența Economică*”, an. V, No. 12, 1922, pp. 212-217.

14. — REVOLUȚIA BURGHEZĂ ÎN ROMÂNIA. I.

Era nouă; dezvoltarea socială a României de la 1829 pînă la 1866 și nașterea oligarhiei romine.

Cuprinsul. *Revoluția economică*: 1. Felul cum se privește începutul revoluției burgheze în România. 2. Considerații asupra momentului cînd începe era burgheză în orice țară în genere, și în țara noastră în deosebi. 3. Scurtă privire asupra vieții economice a Principatelor romine în faza precapitalistă, și a cauzelor ce au întîrziat revoluția burgheză în România. 4. Capitalismul apusan, silit de nevoia de piețe noi, pătrunde după tratatul de la Adrianopol (1829) și războiul Crimeei și în Principatele romine. 5. „Era nouă” burgheză în România începe sub îmboldul capitalismului anglo-francez. 6. Burghezia engleză cucerește piețele noastre în dauna celei austriace. 7. Invazia capitalismului străin în Principate schimbă economia lor naturală în economie bănească. 8. Caracterizarea economiei naționale a unei țări ce a intrat în perioada revoluției burgheze. *Revoluția politică*: 9. Sciziunea clasei boereste și originea clasei burgheze romine. 10. Sciziunea clasei boereste și anterioară erei burgheze: caracterul acestei sciziuni în vecheul nostru regim. 11. Boeria mică devine o clasă revoluționară abia în era burgheză. 12. Mișcarea de la 1848 și pricina care a făcut-o să dea greș. 13. Conștiința revoluționarilor romîni despre propria lor acțiune. 14. Dezvoltarea burghezăriei romine privită în cadrul economiei mondiale: revoluția burgheză în România e un efect al expansiunii engleze spre orient. 15. Alcătuirea statului român modern național și unitar se datorește influenței capitalismului apusean. *Ruina vechii boerimi și nașterea oligarhiei*: 16. Formele primitive ale capitalismului și acțiunea lor distructivă în societățile agrare. 17. Capitalul evreu de cîmătă distruge vechea boeria română. 18. Însemnătatea istorică a cîmătăriei în nașterea în dezvoltarea capitalismului român. 19. Pe ruinele vechii nobilimi se naște pretutindeni un regim politic centralist, birocratic și militarist. Oligarhia romină. 20. Oligarhia are în România acelaș rol de tînor al burghezăriei minore, pe care l-a avut în apus „absolutismul luminat”. 21. Concluzii: baza economică și rostul istoric al regimului inaugurat în 1866.

„*Arhiva p. știință și reforma socială*” III. No. 2-3, ian.-martie 1922, pp. 223-263.

15. — D. DRĂGHICESCU, *Evoluția ideilor liberale și un Apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Marș.* București. 1921, 80 pp., 10 lei. *Virgil N. Madgearu, Tărânișmul.* București 1921. 68 pp., 5 lei.

[Amîndouă broșurile isbesc printr'o „adevărată cochetărie” față de socialiști; e un simptom al vremii. Informațiile d-lui D. Dr. asupra mișcării sociale sînt neîndestulătoare. Ca metodă de cercetare autorul e în urmă cu vre-un veac; e la ideologia veac. XVIII și ignorează munca veacului următor, care a înlocuit acea ideologie cu metoda istorică evoluționistă. Aceasta tăgăduiește idealurilor vre-un rol în plămădirea formelor de organizare socială.

D-l V. N. M. pune la baza politicii țărăniste teoria socialistă a luptei de clasă. Țăranii ar fi o clasă aparte, independentă. Puterea acestei clase e o urmare a puterii ei economice. E o eroare de concepție generală: anume, se neglijează legătura causală dintre evoluția agriculturii și aceea a

capitalismului. Ori, cea dintâi se datorește celei din urmă. Parcelarea pământului nu-i o reformă țărănească ci burgheză: e impusă de nevoile capitalismului și reprezintă cel din urmă stadiu în procesul de transformare a pământului în marfă.]

„*Arhiva p. știința și reforma socială*“, III, No. 2-3, 1922, pp. 349-352.

16. — REVOLUȚIA BURGHEZĂ ÎN ROMÂNIA. II.

Desvoltarea socială a României dela 1866 pînă în prezent. Era mercantilismului român. [Studiul începe cu un motto din Fr. List].

Cuprinsul. *Începuturile mercantilismului român*: 1. Oligarhia și mercantilismul. 2. Caracterul național și necesitatea istorică a mercantilismului român. 3. Cuprinsul mercantilismului român. 4. Creierea aparatului de circulație. 5. Creierea institutelor de credit. 6. Însemnătatea economică și națională a întemeierii capitalismului de bancă. 7. Unificarea și europenizarea vieții publice. 8. Caracterul propriu al evoluției burgheziilor întârziate. 9. Mercantilism și romantism social. 10. Mercantilism și dictatură politică. *Urmările economice*: 11. Concurența capitalismului străin distruge vechea noastră industrie națională. 12. Distrugerea industriei casnice țărănești și urmările acestui fenomen. 13. Situația se agravează prin convenția comercială cu Austro-Ungaria (1875). 14. Pustiirile concurenței capitaliste în urma acestei convenții. 15. Concurența griului american și izolarea României de Anglia. 16. Criza economiei române în urma îndoitei concurențe a capitalismului austriac și a agriculturii americane. 17. Rezultatul final: mizeria țărănimii. 18. Desvoltarea industriei naționale ca mijloc de înlăturare a crizei. *Desăvîrșirea mercantilismului român*: 19. Suzeranitatea Turciei a împiedicat mercantilismul român. 20. Altă greutate: liberalismul burgheziei apusene. 21. Noua metropolă capitalistă a României: Germania; urmările politice și culturale ale acestei schimbări. 22. Roadele mercantilismului român. 33. Ultima fază a mercantilismului. 24. Considerații asupra viitorului ideal al României.

„*Arhiva p. știința și reforma socială*“, III, No. 4, 1922, pp. 405-448.

17. — REVOLUȚIA BURGHEZĂ ÎN ROMÂNIA. III.

Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești.

[Un motto din W. Sombart.]

Cuprins: Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului: 1. Principiul general, după care trebuie cercetată revoluția agrară. 2. Caracteristica fazei sociale de tranziție dela vechiul la noul regim. 3. Sensul în care se poate vorbi de un feudalism român. 4. Procesul de prefacere a regimului agrar feudal în regim modern burghez. 5. Formele acestei prefaceri în diferite țări. 6. Năzuința vechii noastre clase stăpînitoare de a salva nealinsă marea proprietate. 7. Revoluționarii ridică țărănimia împotriva boerilor. 8. Alți factori care au intervenit în sprijinul țărănimii. 9. Opera dela 1864 e o rezultată a forțelor sociale în luptă. 10. Prejudecăți asupra revoluției noastre agrare. *Urmările prăbușirii vechiului regim asupra stării țărănimii*: 11. Mizeria generală a țărănimii în faza de tranziție. 12. Considerații generale asupra cauzelor acestei mizerii; caracterul superficial al revoluției noastre agrare. 13. Fărămițarea micii proprietăți nimicește baza de existență a țaranului. 14. Cămătăria robește munca țaranului. 15. Necesitatea istorică a muncii forțate la țară. 16. Răscoalele țărănești; caracterul lor reacționar. *Clădirea regimului nou modern din sfărămăturile celui vechi*: 17. Evoluția agricolă în legătura ei organică cu industria. 18. Feiul cum capitalismul construiește regimul modern din elementele celui vechi. 19. Nașterea industriei naționale și influența ei asupra agriculturii: a. revoluționarea producției agrare. 20. Continuare: b. absorbirea proletariatului agricol. 21. Sensul istoric al parcelării totale a marii proprietăți. 22. Încheere; menirea istorică a industriei noastre naționale.

„*Arhiva p. știința și reforma socială*“ IV, No. 1, 1922, pp. 35-67.

18. — *Dietrich Schaefer*, STAAT UND WELT, EINE GESCHICHTLICHE ZEITBETRACHTUNG, Berlin, 1922 (302 pg.).

[Cartea n'are nimic de împărțit cu știința. E o pledoarie pentru nevinovăția Germaniei în chestia războiului. În felul cum e concepută, răsună ca un ecou al vechii Germanii. Punctul de plecare al autorului este statul; orice mare eveniment istoric e o urmare a organizației statului; acesta e o forță]

„Arhiva p. știința și reforma socială“ IV, 1, 1922, pp. 118-119.

19. — REVOLUȚIA BURGHEZĂ ÎN ROMÂNIA. IV.

Reacțiunea împotriva burgheziei romine. Încercare de psihologie socială a culturii romine din a doua jumătate a veacului XIX. [Un motto din R. Kótszschke]. Cuprins: Caracterizare generală. 1. Reacțiunea împotriva burgheziei ca origină a spiritului istoric. 2. Caracterul reacțiunii romine și psihologia temperamentului reacționar. Curentele reacțiunii romine: 3. Reacțiunea Junimii; caracterul ei logic abstract. 4. Naționalismul îndrumează reacțiunea romină pe baze concrete istorice. 5. Străinofobia în reacțiunea naționalistă. 6. Naționalismul față de noua clasă stăpînitoare. 7. Reacțiunea poporanistă: a). origina rusă a poporanismului; b). versiunea romină a poporanismului. 8. Reacțiunea în haina socialistă: a). caracterul reacționar al socialismului nostru teoretic; b). caracterul reacționar al mișcării muncitorești. Valoarea și sensul culturii romine reacționare. 9. Dizarmônia între ordinea socială și spiritul culturii în societatea noastră burgheză. 10. Falsificarea noțiunii de știință în cultura romină. 11. Tendința de a falsifica noțiunea de artă; „estetica științifică“. 12. Lărgirea spiritului reacționar. 13. Atmosfera sufletească rurală de la începuturile burgheziei și răsunetul ei în cultură. 14. Elementele burgheze în sufletul romin; condiția unei culturi nouă.

[Ideea generală a studiului este să arate motivele sociale, care stau la baza culturii noastre zise „critice“, îndreptată împotriva instituțiilor sociale ale României moderne.]

„Arhiva p. știința și reforma socială“ IV, No. 2, 1922, pp. 173-201.

20. — MIHAIL MANOILESCU, *Țărănism și Democrație*. București 1922, 56 pag.

[Broșura cuprinde o parte negativă, care combate „doctrina țărănistă“ a luptei de clasă; recenzentul crede totuș că autorul exagerează cu mult însemnătatea țărănismului, atribuindu-i un rol social, pe care nu-l are. Apoi e partea pozitivă, în care se stabilește o vedere socială opusă, din care deduce un ideal politic. Recenzentul observă: oricare ar fi termenul ce s'ar da [actualiei faze de evoluție socială a noastră], un lucru e sigur: la noi ca și aiurea, ea reprezintă o întoarcere de la democrația liberalismului, la dictatura centrală a mercantilismului, cu care timpurile noastre au foarte multe puncte de asemănare].

„Arhiva p. știința și reforma socială“. IV, No. 2, 1922, pp. 235-237.

21. — ELIAS HURWICZ, *Geschichte der jüngsten russischen Revolution*, Berlin, 1922, 208 pag.

[O admirabilă carte, care urmărește pe scurt, dar în chip viu, procesul revoluției rusești dela începuturi pînă la mișcarea contra-revoluționară a amiralului Kolceak... După fiecare capitol autorul adaugă o serie de observații critice, prin care își fixează atitudinea proprie față de evenimentele descrise. Aceste observații rup firul povestirii, micșorează interesul cititorului, deaceia ar fi putut mai bine să lipsească].

„Arhiva p. știința și reforma socială“ IV, No. 3, 1922, pp. 384-385.

22. — Dr. OSKAR STILLICH. *Finanzwissenschaft auf soziologische Grundlage*. Würzburg, 1922, pp. 112.

[Într'un stil limpede și vioi autorul arată legătura finanțelor cu politica și structura claselor sociale; el se silește să scoată această știință din cadrul celor oculte, punînd-o la îndemîna marelui public. Întru cît cetățenii nu se interesează de nimic atît de mult ca de felul cum se stabilesc impozitele, se cuvine ca ei să cunoască și resorturile sociale, de care atîrnă normele fiscalității. Volumașul, căruia îi va urma alte patru de acelaș cuprins, face o isbuită încercare în această direcție.]

„Arhiva p. știința și reforma socială“, IV, No. 3, 1922 pp. 392-393.

23. — WILHELM WUNDT, *Völkerpsychologie, X-ter Band, Kultur und Geschichte*, Leipzig, 478 pag.

[Volumul e o operă de sinteză. După ce în volumele precedente a cercetat formele culturii — limbă, mit, moravuri — autorul privește aici cultura ca întreg, cercetează relațiile între formele ei și scoate principiile generale de evoluție. Cum aceste principii sînt, după Wundt, de natură psihologică, al X-lea volum al operei sale se înfățișează ca o „Psihologie generală a culturii“. După un conștiincios rezumat al celor două părți ale operei, critica: „Cartea nu aduce lucruri noi, iar concepția generală pe care o desvîltă trebuie privită cu neîncredere. A deduce cultura politică dintr'un instinct al teleologiei, iar cultura spirituală dintr'o nevoie de unitate și armonie, acestea sînt ipoteze arbitrare. În partea III, care încheie opera, Wundt vorbește de viitorul culturii; în realitate el ne spune ceace crede dinsul despre viitorul statului german].

„Arhiva p. știința și reforma socială“ IV, No. 5, 1922, pp. 626-630.

A N U L 1923

24. — SEXTUS EMPIRICUS, *Scurtă expunere a filosofiei sceptice*, din grecește de ——. București. Editura „Cultura Națională“. 1923, 86 pp. 120 lei. [cu o superioarănotă introductivă pp. 5-10 și adnotări subpaginale].

Cuprînsul „Notei introductive“: 1. Scurtă privire asupra evoluției sociale a lumii elene. 2. Decadența socială pricinuește decadența filosofică: originea socială a „liniștei sulletești“, țelul filosofiei de după Aristotel. 3. Caracterul propriu al scepticismului față de celelalte curente filosofice ale vremii. 4. Locul lui Sextus Empiricus între filosofi sceptici și însemnătatea operei sale.

Asupra traducătorului și traducerii: „Traducătorul e un adînc cunoscător al filosofiei antice, pe care n'a ciugulit-o comod din manuale, ca atîția, ci a cercetat-o onest, cu răbdare și pasiune, la înseși izvoarele ei; o solidă pregătire în domeniul limbilor clasice i-a permis acest „lux“. Cum era firesc, lucrul se vede din traducere...“ (Bogrea, *Id. Eur.* V, 128).

25. — MEMORIU DE TITLURI ȘI LUCRĂRI, alcătuit în vederea ocupării catedrei de „Economie politică și națională“ de la Universitatea din Cernăuți. București, 1923, 8 pag. [În acest memoriu se citește la p. 8 mențiunea despre o presumtivă scriere *Substratul economic în romanul grec*, vezi No. 26].

26. — [SUBSTRATUL ECONOMIC ÎN ROMANUL GREC].

„Călăuzit de numeroase pasagi cu caracter industrial și mai ales comercial, din romancierii greci cunoscui sub numele de „scriitori erotici“, cercetează [în acest studiu]: care era caracteristica economico-socială a lumii din care și-au luat ființă aceste romane de aventură cu bază erotică“.

[Presupun că acest studiu nu s'a scris. Afară de menționarea lui ca proiect, în „Memoriu de titluri și lucrări“, nici-o urmă, prin manuscrise, nici-o aluzie sau trimitere nu-l confirmă].

„Memoriu de titluri și lucrări“, alcătuit în vederea ocupării catedrei de Economie politică și națională de la Universitatea din Cernăuți, București. 1923, pp. 8.

27. — FINANȚĂ ȘI ANTISEMITISM.

Cuprinsul. Rolul Evreilor în cadrul economiei în genere. Rolul Evreilor în economia română. Situația actuală a evreilor români. Concluzii.

[Cercetează rădăcinile economice ale antisemitismului în genere și în deosebi ale antisemitismului în România. Cuprinsul: Rolul Evreilor în cadrul economiei în genere. Rolul Evreilor în economia română. Situația actuală a Evreilor români. Concluzii. D-l S. Mehedinți încheie astfel o dare de seamă: „Esențialul e metoda serioasă de a privi chestiile, ceea ce nu era pîn'acum obiceiul”. Conv. Lit. LV, 2].

„Dreptatea socială”, I, No. 1, 15 ianuarie 1923, pp. 14-23.

28. [Zeletin Șt.] SEMNELE VREMII.

Considerații triste asupra salarizării intelectualilor în genere. La unul din cele mai mari licee din Capitală, directorul primește lunar 1355 lei, iar primul servitor 1748! Concluzia: „Cînd intelectualii se vor hotărî să ceară, fără a face filosofie socială, și se vor organiza ca să-și poată impune cererile lor, atunci, abia atunci, vor înceta de a invidia soarta servitorilor”.

„Dreptatea socială”, an. I, No. 1 15 ian. 1923 pp. 31-32.

29. — INCORDAREA ANGLO-FRANCEZĂ.

Cuprinsul. Conflictul de interese în orient. Desvoltarea metalurgiei franceze și atitudinea Angliei. Dedesupturile economice în poza umanitaristă a politicii engleze.

„Dreptatea socială”, Buc. I, No. 2, 1 febr. 1923, pp. 41-45.

30. — POLITICA EXTERNĂ A RUSIEI SOVIETICE.

[Publicistul Albin Michel în No. 15, ianuar 1923 în revista *Die Glocke*, care se ocupă de această problemă, constată că politica externă continuă pe cea țaristă: imperialistă și de expansiune, Deocamdată ea se îndreaptă asupra Orientului, unde rezistența e minimă. De aci legăturile cu Persia, Afganistan și Turcia.

„Dreptatea socială”, I, No. 3, 15 febr. 1923, pp. 85.

31. — D-L MARGHILOMAN DESPRE DOCTRINA CONSERVATOARE.

„Dreptatea socială” Buc. I. No. 3, 15 febr. 1923, pp. 85-88.

32. — LIBERTATEA PRESEI. *In lumina sociologiei.*

Cuprinsul. Regimul presei trebuie să fie regimul aplicat tuturor celorlalte instituții sociale. Veacul 19 acorda instituțiilor libertate neștirbită; veacul 20 le conține ca funcții sociale și le restringe libertatea după nevoile societății. Ce fel trebuie concepută funcția socială a presei în societatea română.

„Dreptatea Socială” I, No. 4, 1 martie 1923, pp. 110-118.

33. — FORȚĂ ȘI CONSTITUȚIE.

„Constituția ca expresie a raporturilor de forță între clasele sociale. Forțele sociale și politice, care sînt în luptă în jurul actualului proiect de constituție. Proiectul de constituție este expresia forței marii finanțe române. Obiecțiile ce i se aduc. Concluzii: dușmanul real al proiectului de constituție”.

„Dreptatea Socială” I, No. 5, 15 martie 1923, pp. 131-142.

34. — P. APOSTOL ET A. MICHELSON. *La lutte pour le pétrole et la Russie.* Paris, 1922.

[Victoria în războaiele viitoare va fi de partea țărilor, care vor dispune de izvoarele petrolului. Războiul din urmă a arătat ce vaste aplicații are (în marină, pe uscat și în aer) la armament. Două mari trusturi își împart stă-

pinirea petrolului mondial: Standard Oil, american, și Royal D. Shell, anglo-olandez. În război amândouă au stat de partea aliaților. Dar după război au intrat în luptă de acaparare. Lupta lor a împins Anglia la conflict cu America. Franța, neavând petrol, va fi nevoită să rămână sub dependența Angliei. Problema ne interesează, ca unită ce avem petrol. Dar sub presiunea diplomatică engleză acțiunile soc. „Steaua Română” au trecut de la Germani în mințile Englezilor, în loc să treacă în mințile noastre].

„Dreptatea Socială” I, No. 6, 1 apr. 1923, p. 162.

35. — SPECIALIȘTII ROMÂNII ȘI PROBLEMA PETROLULUI.

Cu prilejul broșurii d. V. Iscu, Economia petrolului, 98 pagini. Se arată superficialitatea „specialistului” român și se exemplifică prin cazul celui ce-și zice „doctor, inginer, profesor V. Iscu”.

„Dreptatea Socială” I, No. 6, 1 aprilie 1923, pp. 179-186.

36. — IDILĂ GAZETĂREASCĂ.

„Dreptatea Socială” I, No. 6, 1 aprilie 1923, p. 186.

37. — MORALA ZIARULUI „ADEVĂRUL”. Cu un [post] S[criptum].

„Dreptatea Socială” I, No. 6, 1 aprilie 1923, pp. 189-190.

38. — FINANȚA NAȚIONALĂ ȘI POLITICA DE STAT. Răspuns profesiei de credință politică a ziarului „Adevărul”.

Cuprins. Finanță și politică. Ce este oligarhia financiară română? Legătura istorică între finanța liberală și politica de stat; obiecțiile pricinuite de această legătură. Regele și oligarhia. Țărănimea și oligarhia. Țărăniștii și oligarhia. Tendințele reale ale partidelor ce-și zic democratice. În ce constă „liberalismul” nostru.

„Dreptatea Socială” I, No. 7, 15 aprilie 1923, pp. 206-219.

39. — VORBE PROFETICE. Cronică ocazională de articolele revistei „Die Neue Zeit”: „Evreii din răsărit”.

„Dreptatea Socială” I, No. 7, 15 aprilie 1923, pp. 219-220.

40. — LIBERALISM, NEOLIBERALISM ȘI SOCIALISM DE STAT.

Conferințele d-lor I. G. Duca, M. Manoilescu și I. Răducanu la Institutul Social Român.

„Dreptatea Socială” I, No. 8, 1 mai 1923, pp. 235-243.

41. — SPECIALISTUL ROMÂN DE LA „VIAȚA ROMÎNEASCĂ.

„Dreptatea Socială” I, No. 8, 1 mai 1923, pp. 245-247.

42. — MOARTEA UNUI PRIETEN AL ROMÎNIEI.

Cu prilejul decesului colonelului englez Boyle, cunoscut în activitatea sa din timpul de după război: a făcut la noi acte de filantropie și trafic de permisiuni: cele dintâi i-au atras recunoștința pioasă, cele din urmă câștig de un miliard.

„Dreptatea Socială” I, No. 8, 1 mai 1923, p. 247.

43. — STRĂINII ȘI PRESA NOASTRĂ ROMÎNĂ.

Cu prilejul violentei filipice, pe care președintele societății petrolifere „Steaua Română” a adresat-o împotriva politicii economice a statului român. Atitudinea ziarelor „Dimineața” și „Adevărul”.

„Dreptatea Socială” I, No. 8, 1 mai 1923, pp. 248-250.

44. — O NOUĂ CONTRIBUȚIE LA PROBLEMA PETROLULUI.

[Cu prilejul scrierii d-lui M. Manoilescu, intitulată „Refacerea economică prin exploatarea intensivă a petrolului”, polemică].

„Dreptatea Socială” I, No. 11, 15 iunie 1923, pp. 326-332.

45. — „PSEUDO-BURGHEZIE”.

„Prejudecata despre pseudo-burghezia română. Cele două serii de evoluție burgheză. Evoluția burgheziei străine în România. Evoluția burgheziei romine naționale. Erorile pe care se întemeiază credința, cum că burghezia română națională este o „pseudo-burghezie”.

„Dreptatea Socială” I, N-le 16-17, 1-15 sept. 1923, pp. 392-400.

46. — — — RELIGIA NATURII.

Cuprinsul. 1. Funcția și evoluția treptată a principiului filosofării. 2. Religia și filosofia sînt două trepte diferite ale cugetării filosofice. 3. Pricina care face religia să stea încă alături de filosofie. 4. Evoluția cugetării înviorază mereu filosofia, lăsînd religia în stare de osificare. 5. Filosofia este religia omenirii culte. 6. Cunoașterea naturii oglîndește cunoașterea de sine. 7. Evoluția dela imanență la transcendență; reinvierea imanenței și religia naturii.

„Revista de filosofie” IX (serie nouă) No. 2, iul.-sept. 1923, pp. 65-77.

47. — — — NAȚIONALISMUL. *Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială.*

Cuprinsul. Origina burgheză a naționalismului. Forma, pe care a dat-o reacțiunea conservatoare ideologiei naționaliste. Naționalismul român al generației dela 1848. Naționalismul român reacționar din era culturii critice. Critica naționalismului nostru burghez de către reprezentanții naționalismului reacționar; lipsa ei de temei. Naționalismul burgheziei romine în timpul de față.

„Dreptatea socială” I, N-le 18-19, oct. 1923, pp. 420-427.

48. — — — RENAȘTEREA NAȚIONALĂ și oamenii ei reprezentativi.

Cuprinsul. Ce trebuie să se înțeleagă prin renașterea națională. Cele două serii de prefaceri, care alcătuiesc renașterea noastră națională. Renașterea socială și oamenii ei reprezentativi mișcarea ce trece drept renaștere culturală și oamenii ei reprezentativi. Paralelă între oamenii reprezentativi ai celor două serii de prefaceri. Adevărata cultură a renașterii va fi opera viitorului.

„Ideea Europeană” V, No. 131, 4-11 noembrie 1923, pp. 1-2.

49. — — — POLITICA MUNCII.

„O scenă caracteristică pentru vremea de azi. Felul de muncă al omului înapoiat. Felul de muncă al lucrătorului român. Inferioritatea unei țări înapoiate față de țările înaintate sub raportul muncii. Calea pe care se poate ieși din asemenea stare de inferioritate. Concluzie. Absurditatea unui regim internațional al muncii; acesta trebuie să iasă din nevoile specifice ale fiecărei țări. [Va urma].

„Dreptatea Socială” I, No. 20, 15 noe. 1923, pp. 456-464.

[Revista își încetează apariția odată cu acest număr].

50. [Zeletin Șt.] MIȘCAREA CORPULUI DIDACTIC. (cronică).

[S'a făgăduit în iunie de ministrul însuș că profesorii vor fi scoși din „curba Lalescu”. Azi, după 3 luni numai, oamenii politici par a-și fi uitat cele promise. Ministrul finanțelor, răspunzînd unei interpelări, a vorbit evaziv.

Cîtă vreme scumpetea vieții crește mereu, cum se pot menține aceleași salarii? Se cere ridicarea acestora în proporție cu scumpirea vieții pe baza indicelui de scumpire. Este singura și adevărata soluționare].

„Dreptatea Socială” I, No. 20, 15 noe. 1923, pp. 470-472.

51. ——— NOI PRINCIPII DE REFORMĂ A INVĂȚĂMÎNTULUI. *Ce este școala unitară a muncii?*

O cercetare asupra posibilității de realizare, pe care ar avea-o noua concepție pedagogică anglo-americană în mediul nostru economico-social. Cuprinsul: I. Incetățenirea ideei „școlii unitare a muncii” în România; operele d-lor S. Mehedinți și P. P. Negulescu. II. Principiile reformei d-lui P. P. Negulescu. III Planul de reformă școlară elaborat de d-l P. P. N. IV. Nedumeriri asupra operei d-lui P. P. N. V. Substratul social, din care a ieșit ideea școlii unitare a muncii, nu există în societatea română. VI Planul de reformă a învățămîntului profesional nu corespunde unor trebuințe existente la noi. VII. Școala medie nu are o bază socială în România; condițiile de care atîrnă puțința de realizare a școlii muncii sînt inexistente în structura noastră socială. VIII. Netemeinicia părerii că școala muncii nu s'ar putea realiza din vina profesorilor. IV. Concluzii: ce putem lua de la scriitorii străini și ce fel de școală e cu puțință în societatea română.

„Arhiva p. știința și reforma socială” IV, No. 6, noe.-dec. 1923, pp. 718-730.

52. ——— Nicolae Petrescu, FENOMENELE SOCIALE ÎN STATELE-UNITE. București 1922, 117 pag. Edit. Cultura națională.

„Cîtă vreme mediul natural sau social este pentru om pur și simplu bun sau rău, cercetarea științifică este exclusă; aceasta începe numai atunci, cînd omul renunță a califica și se silește a cunoaște, a deduce din cauze... Dacă opera d-lui N. P. are totuși o valoare științifică, pricina e că d-sa de fapt nu rămîne credincios metodei enunțate. Astfel, cînd autorul vorbește de democrația sau spiritul practic al Americanilor, nu stabilește valori ci le explică în mod causal din condițiile vieții sociale americane. Așadar valoarea științifică a operei d-lui P. întrucît există, nu se clădește pe concepția sa sociologică, ci stă în afara acesteia”.

„Arhiva p. știința și reforma socială”, IV, No. 6, noe.-dec. 1923, pp. 735-737.

ANUL 1924.

53. ——— PLATON: *Apărarea lui Socrate, Kriton (Datoria cetățeanului) și Phaidon (Despre Suflet)*; în romînește de Cezar Papacostea. București, edit. Casa Școalelor 1923 LXXVII -- 270 pg. 18 lei.

„Lucrarea d-lui C. Papacostea, deși se înfățișează sub forma modestă a unei traduceri, trebuie totuși privită ca o operă proprie. Nu numai că această lucrare cuprinde o expunere a filosofiei platonice, care este cea mai largă și mai completă din cele scrise în limba română, dar însăși traducerea, lăsînd la o parte că intrupează idei străine, se prezintă ca o creație proprie, rod al unei munci îndelungate, străbătută de o tenace năzuință de a realiza o limbă filosofică romînească curată. Cele vre-o șaptezeci de pagini de *Introducere*, în care d-l Papacostea dă o îndrumare în filosofia lui Platon, ni-l arată ca pe unul din cei mai buni cunoscători ai acestui gînditor”.

În partea II a cercetării recenzentul discută o dare de seamă anterioară, apărută în Cugetul Românesc II, 8-9: „D-I Em[anoil] B[ucur]ă nu face un bun serviciu publicului românesc, cînd pune în paralelă traducerea d-lui C. P. cu aceea de dată mai proaspătă a d-lui Ștefan Bezdechi, făcînd chiar să reiasă oarecare superioritate a celei din urmă asupra celei dintîi. După recenzent, traducerea d-lui P. e arhaizantă, sfătoasă, încărcată; aceea a d-lui Bezdechi e modernă, zimbitoare, simplă. Dar această impresie se lămurește foarte lesne:

d. P. traduce deadreptul din grecește, cu sprijinul textului latin; d. B. traduce din franțuzește, fără a se mai duce la originalul grec. Dăm ca dovadă însuș pasajul citat de recenzent și pus alături de modelul său francez „[V. Cousin]. O analiză urmează paralelei Cousin-Bezdechî, care se încheie: „...căci pentru d-sa originalul grec este inexistent; d. B. traduce exclusiv din franțuzește și traduce și de aici prost. A pune asemenea traducere în comparație cu traducerea d-lui P., în care orice propoziție e meditată și muncită, înseamnă a incuraja un traducător lipsit de simțul răspunderii, cum e d. B., ale cărui traduceri trebuie împinute de critică cu cea mai mare dezaprobare”.

„Revista de Filosofie” vol. IX. trimestrele octombrie 1923 și ianuarie 1924 N-le 3-4, pp. 224-227.

54. — ORELE DE MUNCĂ ȘI PRODUCȚIA. *Despre un nou criteriu de regulamentare a muncii.*

[Dacă e vorba să se pună muncitorimea unei țări înapoiate pe picior de egalitate cu muncitorimea țărilor înaintate, atunci să se aibă în vedere egalitatea producției, nu egalitatea timpului de muncă. Muncitorul țării înapoiate să fie obligat a munci atîta timp, cît îi trebuie ca să producă aceleași valori, pe care le produce muncitorul țărilor industriale în opt ore. Să se deducă deci, cite ore de muncă ar trebui să lucreze pe zi lucrătorul român spre a atînge productivitatea celor opt ore de muncă ale lucrătorului apusean].

„Plutus” I, No. 73, 7 ian. 1924, p. 3, col. 3-6.

55. — ANUL SOCIAL 1923.

Cuprînsul. Lărgirea și întărirea reacțiunii burgheziei europene; reacțiunea în Italia și în Germania. Conflictele internaționale ale burgheziei europene; aspirațiile imperialiste ale burgheziei franceze și conflictele la care au dat naștere. Criza mișcării proletare; șomajul, cauzele și efectele lui economico-sociale asupra muncitorimii. Anul social în România. Concluzii.

[Între subiectele atîns: Proletariatul rus și rolul său disolvant în organizarea producției. Rolul lui Mussolini în consolidarea Italiei. Dezastrul Germaniei ca rezultat al rezistenței pasive a burgheziei. Cauzele antagonismului dintre Anglia și Franța. Proletariatul și criza, în care l-a aruncat economia mondială. Proletariatul în viața socială a Romîniei și dictatura social-politică a burgheziei].

„Plutus” II, No. 79, 14 ianuarie 1924, p. 13, col. 1-4.

56. — INTERESELE ECONOMICE ALE ANGLIEI ȘI POLITICA EI CONTINENTALĂ.

[Cooperația franco-germană poate deveni o realitate pentru viața economico-socială a Europei. Acordul între guvernul francez și industriașii germani din Ruhr este un indiciu. De ce s'a opus Anglia? Războiul a fost provocat între altele și de formidabila extensie ce a luat industria germană și teama Angliei de suplantare pretutîndeni, chiar la ea acasă și în colonii. Decî tema Angliei e simplă: să împiedice refacerea unei mari industrii europene, care ar fi în măsură să concureze industria ei. Aceasta înseamnă că trebuie să împiedice o colaborare între mineraiul francez și cărbunele german. Diplomația engleză depune deci toate silințele în această direcție].

„Plutus” II, No. 97, 7 febr. 1924, p. 1, foiletonul.

57. — ARMATĂ ȘI PETROL.

[Se restabilește, împotriva părerii generale a inginerilor (G. V. Ișcu, M. Manoilescu, A. Topliceanu, etc.), punctul de vedere al economiștilor în privința politicii economice a petrolului, cum că „actuala luptă pentru pe-

trol și-a luat naștere din motive militare și este condusă în esență de motive militare". De aici nevoia de rezerve, nu de istovire, cum cred inginerii, a minelor de petrol].

„Independența economică” VII, No. 1-3, ian.-mart. 1924, pp. 22-25.

58. ——— POLITICA MONETARĂ ȘI CRIZA PRODUCȚIEI AURULUI.

[Nu este chestiune economică mai desbătută azi, de cit aceea a politicii monetare. Lucrul nu surprinde, cînd ne gândim că neajunsurile circulației monetare internaționale au dat naștere unei crize de producție, de cuprins și durată, încă necunoscută în istoria economică. De cit... specialiștii au de obicei în vedere înlăturarea unor neajunsuri imediate, care îngreunează întoarcerea spre normal a vieții economice. De aceea trebuie să întîmpinăm cu mulțumire, fericita idee a revistei economice belgiene *Revue économique internationale*, de a cere părerea unor reprezentanți ai societăților de exploatare a minelor de aur din Africa de Sud; aceștia au avut astfel prilejul să arate ce repercusiuni au asupra producției aurului diversele metode de politică monetară, puse în aplicare în diferite țări, toate în scopul de a remedia actuala criză a circulației. Specialiștii consultați de revistă cred că neajunsurile circulației nu pot fi curmate decît prin revenirea la etalonul aur. Aceasta, și comerțul liber al aurului (fără nici o piedică guvernamentală), constituie calea, pe care se poate ieși din haosul actual). Se analizează apoi situația Rusiei, a Germaniei și Angliei, sub acest raport].

„Pagini agrare și sociale” I, No. 2, 8 mai 1924, pp. 6-8.

59. ——— [O SCRISOARE]. Direcției ziarului *Viitorul*.

Domnule Director, ziarul „Viitorul” în numărul de la 22 Maiu publică o *Cronică* relativ la darea de seamă pe care am făcut-o în *Revista de Filosofie* asupra traducerilor d-lor Șt. Bezdechi și C. Papacostea. Nu mă opresc la forma, în care e scrisă această cronică, deși ea depășește cu mult limitele impuse de uzanțele literare. Dar socot ca o obligație morală față de publicul cititor, de a restabili unele fapte. De repetate ori autorul cronicii amintite declară, că un scriitor ca mine, care „nu știe grecește”, nu are competența să se pronunțe asupra unor traduceri din limba greacă. Nu știu în ce calitate și pe temeiul căror documente crede autorul că poate da un astfel de verdict. Scriitorii cu altă greutate în materie s'au pronunțat cu totul altfel în această privință. Unul din cei mai străluciți reprezentanți ai clasicismului la noi, ocupîndu-se de traducerea unui îngrat text grec, pe care am publicat-o în edit. Cultura Națională, se exprimă astfel: „Traducătorul e un adînc cunoscător al filosofiei antice, pe care n'a ciugulit-o comod în manuale, ca ațiția, ci a cercetat-o onest, cu răbdare și pasiune la însăși izvoarele ei: o *solidă pregătire în domeniul limbilor clasice i-a permis acest „lux”*.” (V. Bogrea în „*Ideea „Europeană”*”, An. V, No. 128). Aprecieri de aceeași natură face deopotrivă „*Revista de Filosofie*” ca și „*Convorbiri Literare*”. În asemenea împrejurări, afirmarea cronicii în chestiune că nu știu grecește și că m'am amestecat într'un ținut străin de pregătirea mea, își pierde sensul. Țin iarăși să relev, că nu am tăgăduit cunoștințele de limba greacă ale d-lui Bezdechi. Ceea ce am susținut în darea mea de seamă e altceva, anume: că d-l Bezdechi nu lucrează după textele originale, ci după traduceri franceze; că traducerile sale din grecește compromit cauza clasicismului la noi și dezonorează literatura noastră. Dacă d-l Bezdechi e un bun elinist și recurge la acest procedeu numai din spirit de comoditate, spre a ne înunda literatura cu o serie de traduceri, pentru care nici-un cuvînt de dezaprobare nu e prea greu, atunci cu atît mai trist. Dar tocmai de aceea e o datorie pentru orice iubitor sincer al clasicismului de a da în vileag asemenea procedări nepermise și a releva — față de aceasta — valoarea reală a unor traduceri conștiincioase, ce do-

vedesc deopotrivă cultul limbii noastre, cum sînt acelea ale D-ului C. Papacostea. Primiți, Domnule Director, expresiunea sentimentelor mele de deosebită considerațiune, Șt. Zeletin.

București. 29 mai 1924.

„Viitorul“ București, an. XVII, No. 4866, 30 mai 1924 p. 2.

60. — COOPERAREA FRANCO-GERMANĂ.

[Cronică politică scrisă cu prilejul acordului dela Düsseldorf între industriașii francezi și germani, „în vreme ce tot soiul de vești de senzație sînt puse în circulație privitor la neînțelegerea între politica franceză și cea germană“]

„Revista Română“ Buc. I, No. 1, 1 iunie 1924, pp. 21-24.

61. [ZELETIN ȘT.], *Simon Zagorsky, La république des soviets, bilan économique.* [Cronică, în care se dau cîteva informații relativ la regîmul agrar din Rusia bolșevică, după cartea citată, a profesorului de economie politică dela universitatea din Petrograd. La începutul revoluției bolșevicii au dorit să introducă proprietatea comună a pămîntului, dar țărani n'au vrut s'audă. Bolșevicii au cedat și au îngăduit ca țărani să-și împartă moșiile între dînșii. Pentru a nu-și nesocoti principiile, bolșevicii au întemeiat atunci comune socialiste, unde pămîntul să fie lucrat în comun. Rezultatul a fost deplorabil: în plus ostilitatea țărănilor, care năvăleau și devastau. Bolșevicii au renunțat, iar politica agrară a rămas individualistă, ca și cea industrială și comercială].

„Pagini agrare și sociale“ I, No. 3, 10 iunie 1924, p. 66.

62. [ZELETIN ȘT.] [CRONICĂ în care, cu datele revistei socialiste americane *The Nation* asupra creșterii aerii lui Henry Ford, proprietarul uzinelor de automobile cu acest nume, se atrage atenția asupra resorturilor reale ale așa zisei democrații americane].

„Pagini agrare și sociale“ I, No. 3, 10 iunie 1924, pp. 66-67.

63. [Zeletin Șt.] Despre DESPRE CANALUL RIN-DUNĂRE, Cronică, după „Buletinul Institutului economic românesc“ (acesta, din „L'exportateur Belge“) și se arată că lucrările, începute în mai multe părți, sînt înaintate, iar sumele necesare sînt acordate încă din 1917. Noua cale va fi foarte utilă exportului nostru de grîne].

„Pagini agricole și sociale“ I, No. 3, 10 Iunie 1924, p. 67.

64. [ZELETIN ȘT.] CRONICĂ după „Conv. Lit.“, martie 1924, unde Generalul Alevra se ocupă de soarta minorităților în noua lege de organizare a armatei; cu acest prilej dă interesante informații asupra Evreilor în ultimul nostru război. Cu datele marelui cartier în mîna generalul informează: mobilizați în total 35.000 Evrei. Din aceștia 25% au rămas la părțile sedentare, restul de 75% a fost trecut la armata de operație. Din aceștia din urmă 55% au isbutit să treacă la servicii auxiliare și numai 20% au rămas la regiment. Însă și din aceștia 13% s'au aranjat la trenuri regimentare, popote, așa că numai 7% adică vre-o 2.000-2.500 de evrei au făcut războiul în calitate de combatanți pe front. De altă parte: din cei 35.000 Evrei mobilizați, serviciul statistic al armatei indică 26.000 ca prizonieri și dezertori la inamic. „Rezultă dar că 75% din Evreii mobilizați au fost prizonieri și dezertori la inamic. Din aceștia 70% sînt în realitate dezertori și numai 30% prizonieri și încă este constatat că țările inamice, ca să menajeze pe Evrei, au dat mulți dezertori drept prizonieri, spre a nu le creia o situație grea la întoarcerea în țară. Purtarea Evreilor în lagărele de prizonieri e iarăș cunoscută din procesele ce au avut

loc la curțile marțiale? Pe aceste considerații Generalul Alevra susține că ar fi bine să imităm exemplul Poloniei, scutind pe Evrei de serviciul militar.

„Pagini agrare și sociale” I, No. 3, 10 iunie 1924, p. 67.

65. — — IARĂȘ CRIZA RURALĂ,

[Sînt semne că spectrul crizei rurale își va face apariția. După încheierea reformei agrare oficialitatea ne spunea că au rămas încă 450.000 țărani fără pămînt. Se știe că populația rurală nu stă pe loc: curînd numărul celor fără, se va îndoii. Împărțirile de pămînturi ca și utilizarea tuturor rezervelor nu vor putea să absoarbă prisosul populației noastre rurale care, numai în vechiul regat, crește cu 100.000 de suflete pe an. Deci nu sînt o soluție a crizei ci o amîinare a ei. Leacul stă dîncolo de limitele agriculturii: în dezvoltarea industriei.]

„Pagini agrare și sociale” I, No. 4, 25 iunie 1924, pp. 69-71.

66. [Zeletin Șt.] ...ȘI SOCIALE?

[În numele revistei „redacția” P. A. S., răspunde întrebării puse de un colaborator: de ce adăosul ...și sociale la titlul unei publicații care se ocupă numai de interesele agriculturii? a. Problemele de economie rurală nu pot fi înțelese în toată întinderea și complexitatea lor, decît în cadrul economiei naționale întregi. A fost pînă acum păcatul specialiștilor noștri de a privi agricultura ca ceva aparte, ca și cum ea ar duce o existență izolată și nu ar fi o simplă parte a economiei noastre naționale. b. Nici clasele rurale nu alcătuiesc o insulă izolată în mijlocul societății, ci sînt un simplu element al vieții sociale. Oricum am privi problemele, ele ne duc deadreptul în cadrul științelor sociale. De aici titlul ...și sociale].

„Pagini agrare și sociale” I, No. 4, 25 iunie 1924, pp. 73-74.

67. — — [CRONICĂ]. Raportul experților asupra reparațiilor a dat revistei *Revue économique internationale* prilejul de a deschide o anchetă asupra stării economice a Europei de astăzi, care se află la o cotitură a vieții sale. Rezultatele anchetei cuprînd întregul număr din materie a. c. [1924], adică 222 paginii [Cu deosebire e interesant ce ni se spune de puțința de plată a Germaniei. (Blondel) și despre perspectivele guvernului muncitoresc din Anglia (E. Cammaerts)].

„Pagini agrare și sociale” I, No. 4, 25 iunie 1924, p. 92.

68. — — HAOSUL SOCIAL.

[Încotro mergem? Spre stînga ori spre dreapta? Orice partide ar veni la cirna unui stat vor avea de guvernat în societăți burgheze. Vor face deci reforme, nu revoluție. Timpul experiențelor revoluționare a trecut. Lumea vrea ordinea socială].

„Pagini agrare și sociale” I, No. 5, 10 iulie 1924, pp. 94-96.

— — ȘTIRI ȘI FAPTE.

1. — După *La vie des Peuples*, se expun fapte în legătură cu un proces rus petrecut în Lausanne.
2. — Despre Hugo Stinnes, după Raphael, *Le roi de la Ruhr*, Paris, 1923.
3. — Despre înviorarea comerțului de cereale în Rusia.

„Pagini agrare și sociale” I, No. 5, 10 iulie 1924, pp. 108-111.

69. — — G. RAMSAY MAC DONALD, *Le socialisme et la société*, Biblioteca de filosofie științifică, pusă sub conducerea lui Gustave le Bon.

„Pagini agrare și sociale” I, No. 5, 10 iulie 1924, pp. 115-116.

70. ——— BOLȘEVISM.

[Cu prilejul unui articol de Eugen Varga, despre Lenin și leninism, în Zeitschrift für Politik, No. 4, 1924, Considerații].

„Pagini agrare și sociale“ I, No. 6, 25 iulie 1924, pp. 119-121.

71. ——— [Se RECENZEAZĂ studiul d-lui Victor Slăvescu asupra *Băncilor rominești din Ardeal*, publicat în Arhiva pentru știința și reforma socială (anul 1924 No. 1).]

„Pagini agrare și sociale“, I, No. 6, 25 iulie 1924, p. 131-132.

72. ——— FRĂMĂNTĂRILE SOCIALE DE AZI.

Cuprinsul. [Infățișarea turbure a vieții sociale din întâia jumătate a anului în curs. Evoluția socială în țările învinse și cele învingătoare: cele dintîi se îndreaptă dela revoluție spre reacțiune, cele din urmă par a lua o cale inversă. Sensul real al prefacerilor politice din Anglia și Franța. Viața social-politică la noi.]

„Revista Română“ Buc. I, No. 2, iulie 1924, pp. 20-25.

73. ——— CRIZA INTERNAȚIONALĂ.

[America poartă vina crizei europene. Neratificând tratatul din Versailles a lăsat Germania să profite de nesolidaritatea aliaților și să se opună de a plăti Franței reparațiile.]

„Pagini agrare și sociale“ I, N-rele 7-8, 10-25 August 1924, pp. 238-140.

74. ——— CLASA ȚĂRĂNEASCĂ, [în jurul unei polemici asupra caracterului social al țărănimii.]

„Pagini agrare și sociale“ I, No. 9, 10 sept. 1924 pp. 165-167.

75. ——— TRAGEDIA UNEI IDEI MARI. (Cronică).

Se încearcă bilanțul guvernării liberale. Au venit cu făgăduiala de a însănătoși valuta și a iefteni viața. Lumea i-a primit cu răceală, dar nu fără ademenitoare așteptări. Azi leul e opt centime și o fracție, adică mult mai slab ca în ultimele zile ale guvernării partidului poporului. Indicele de scumpire arăta atunci 10 față de 1916, azi arată 39! De aici tragedia funcționarilor; cele două greve ale lor. De aceea convingerea obștească este că guvernul va pleca. În țara noastră însă nu există neajuns de politică internă în stare a isgoni de la putere un guvern. Se spune: este boicotul finanței străine, care vrea ca liberalii să plece de la cîrmă.

„Pagini agrare și sociale“ I, No. 11, 10 oct. 1924, pp. 220-223.

76. ——— „ERA NOUĂ“.

„Revista Română“ I, No. 5, oct. 1924, pp. 32-36.

77. ——— ȚĂRĂNISM ȘI MARXISM

Cu motto din Aristotel,
Politica I, 1, 8.

„Orice stat există din natură“

Cuprinsul: I *Concepția evoluției sociale ca un proces natural*. 1. Origina evoluționismului modern și ramificațiile sale; evoluționismul filosofic și evoluționismul științific. 2. Origina evoluționismului marxist; sensul „procesului natural“ al evoluției sociale. 3. Pricinile care au făcut ca evoluția României moderne să nu poată fi cercetată pînă în prezent ca un proces natural; în-

lăturarea lor. II. *Inceputurile și încercările de sistematizare ale doctrinei țără-niste*. 4. Revoluțiile de după războiul mondial; credința în prăbușirea bur-gheziei și rolul ce se atribuia țărănimii în regiunile agrare. 5. Elementele doctrinei țărăniste în forma ei inițială; examinarea lor. 6. Mijloacele teoretice cu care vrea să dovedească doctrina țărănistă existența unei mișcări țărănești-urmărind țelurile ei proprii. 7. Teoria despre neafirmarea agriculturii față de capitalism; contradicția în care ea pune doctrina țărănistă. III. *Desvoltarea agriculturii și soarta clasei țărănești după doctrina țărănistă*. 8. Șovăelile doc-trinei țărăniste cu privire la relația între capitalism și agricultură. 9. Revoluția agrară după doctrina țărănistă; inconsecvențele acestui punct de vedere. 10. Problema evoluției agriculturii. 11. Mizeria rurală și regimul muncii forțate. 12. Continuare; polemica în jurul acestor două fenomene agrare. 13. Teoria despre influența agriculturii asupra desvoltării capitalismului nostru industrial. 14. Concluzii? soarta clasei țărănești în evoluția socială.

„Arhiva pentru știința și reforma socială” V, N-le 1-2, 1924, pp. 192-220.

78. — O. HESNARD, *Les partis politiques en Allemagne* [avant-propos de M. Henri Lichtenberger], Paris, 1923, 237 pag. [Recenzie]

„Arhiva pentru știința și reforma socială” V, N-le 1-2, 1924, pp. 247-249.

79. [Zeletin Șt.] ACTIVITATEA SECȚIEI SOCIOLOGICE. [O scrisoare pro-gram] [Redactată de] Șt. Zeletin, [secretarul secției sociologice].

„Arhiva pentru știința și reforma socială” an. V, No. 1-2, 1924, pp. 225 și urm.

80. — INCEPUTURILE INDIVIDUALISMULUI, contribuție la psihologia socială a culturii elene din a doua jumătate a veacului V a. Chr.

Cuprinsul: Lămurire premergătoare. 1. Imputări aduse metodei noastre de cercetare: a. imputarea de schematicism, b. imputarea de materialism; lipsa lor de temelie. 2. Cîteva observații asupra metodei. Societatea greacă în a doua jumătate a veacului V a. C. 3. Inceputul revoluției sociale în lumea greacă; pricinile. 4. Desăvîrșirea revoluției sociale după războaiele cu Persii; democrația ateniană și înfrîmarea ei asupra culturii elene. 5. Atitudinea spiritului public elen față de starea de lucruri produsă de revoluția socială. Mișcarea ideilor în societatea greacă din a doua jumătate a veacului V a. C. 6. Sensul revoluției intelectuale încercate de sofisti. 7. Expresia spiritului capitalist în viața practică a sofistilor. 8. Expresia spiritului capitalist în teoriile sofistilor. 9. Teoria sofistă a dreptului natural; rolul social al acestei teorii dealungul vremilor. 10. Atitudinea ostilă a intelectualității elene contemporane față de sofisti; pricinile ei. 11. Paralelă între revoluția intelectuală a sofistilor și revoluția intelectuală modernă din perioada zisă a „luminării”; concluzii: pricinile discreditului sofistilor. [Studiul are un motto:

„omul este măsura tuturor lucrurilor” Protagoras].

„Arhiva pentru știința și reforma socială” V, No. 3-4, 1924, pp. 371-392,

81. — Dr. P. Andrei, DIE SOZIOLOGISCHE AUFFASSUNG DER ER-KENNTNISS. Otto Harrassowitz, Leipzig, 1923, 32 pag.

„Arhiva pentru știința și reforma socială” V, N-le 3-4, 1924, pp. 533-535.

82. — PROBLEMELE COOPERĂȚIEI ROMÎNE. Editura revistei „Pagini agrare și sociale” București, 1935, 156 p. [Recenzie]

„Arhiva pentru știința și reforma socială” V, N-le 3-4, 1924, pp. 539-541.

83. — EMILE DURKHEIM, *Education et Sociologie*. Introduction de Paul Fauconnet. Paris, Felix Alcan, 158 pag. (Recenzie)
„Arhiva pentru știința și reforma socială“ V, N-le 3-4, 1924, pp. 548-549.
84. — I. RAMSAY MAC DONALD, *Le Socialisme et la société*, Paris, 1922, 284 pag. (Recenzie)
„Arhiva pentru știința și reforma socială“ X, N-le 3-4, 1924, pp. 561-562.
85. — PANLATINISM.
(Cronică),
„Pagini agrare și sociale“ I, N-le 13-15, 10 dec. 1924, pp. 310-312.
86. — CONVORBIRI LITERARE, iulie-august.
[Se menționează: articolul geografic al d-lui G. Vîlsan; studiul d-lui Ch. Drouhet, prin care se respinge legenda că poetul Ronsard e de origine romină și memoriile „Din zilele redeșteptării macedo-romine“ ale lui Gușu Papacostea-Goga.]
„Pagini agrare și sociale“ I, N-le 13-15, 10 dec. 1924, p. 315.
87. — VICTOR SLĂVESCU, *Asupra Creditei funciare din România*, în Buletinul institutului economic românesc, iunie 1924. (Recenzie parțială)
„Pagini agrare și sociale“ I, N-le 13-15, 10 dec. 1924 p. 316.
- BCU Cluj / Central University Library Cluj
ANUL 1925
88. — BURGHEZIA ROMÂNĂ. *Origina și rolul ei istoric*. București, Cultura Națională, 1925, 255 pp. 120 lei.
[Prefața: p. 5-7. Introducere: pp. 9-32. Textul: pp. 33-255. Capitolele I, II, IV, și V au apărut mai întâi în „Arhiva pentru știința și reforma socială“ 1921-1922].
„Față de credința că clasa noastră burgheză nu are rădăcini istorice în solul nostru, alcătuit de o pătură de paraziți și bugetivori, se dovedește că liberalismul român se trage din rădăcini istorice proprii în trecutul nostru, că desvoltarea sa stă în legătură organică cu însuș procesul de desvoltare a României moderne, în a cărui osatură el — liberalismul — alcătuiește piesa cea mai de seamă“.
89. — ANUL SOCIAL 1924.
„Pagini agrare și sociale“ II, No. 2, 31 ianuarie 1925, pp. 27-30.
90. — PROBLEMA NAȚIONALIZĂRII ȘCOALEI.
Cuprinsul. „Era naționalizărilor“: ce s'a făcut și ce rămâne să se facă în acest finut. 2. Nevoia de a păși dela naționalizarea economică, la naționalizarea școalei. 3. Instrăinarea între sufletul românesc și societatea romină modernă; urmările sociale. 4. Problema istorică a momentului de față și misiunea școalei. 5. Rolul funest al școalei noastre actuale: ea e o pirghie de dezagregare socială. 6. Care trebuie să fie baza și esența școalei romine naționale. 7. Sensul istoric al „naționalizării școalei“. 8. Rolul naționalizării școalei în procesul de unificare sufletească a României Mari.
„Revista Romină“ I, N-rele 6-7, 1925, pp. 24-34.

91. — MAREA FINANȚĂ IN ECONOMIA ȘI POLITICA ROMÂNIEI.
„Un război național ce trebuie descoperit și scris de acum înainte”. Prin acest studiu se urmărește dezvoltarea capitalismului bancar român și influența sa asupra regimului nostru economic și politic”.
„*Independența Economică*” VIII, No. 2, aprilie-iunie 1925, pp. 28-37.
92. — COOPERAȚIE ROMÂNĂ? Editura revistei „Pagini agrare și sociale.” București, 1925, 14 pp. (extras din revista P. A. S. II, N-rele 8-9, 15 mai 1925, pp. 153-163)
93. — COOPERAȚIE ROMÂNĂ?
Ed. Revistei „Pagini agrare și sociale” București, 1925, 14 pag.
„*Pagini agrare și sociale*” II, N-rele 8-9, 15 mai 1925, pp. 153-163. (Aceași No. 92)
94. — ISTORIE ȘI ISTORISM.
Istoria tradițională față de istorismul modern. Istoria concepută ca știință, adică studiu al cauzalității istorice, nu poate fi decât o istorie sociologizată. Deosebiri între istoria tradițională cronologică și istoria socială cauzală. (fragment).
„*Ideea Europeană*” VII, No. 174, 15 septembrie 1925, pp. 1-2.
95. — ISTORIA SOCIALĂ. I-II.
„*Pagini agrare și sociale*” II, No. 19, 15 Oct. 1925, pp. 361-366 și N-rele 20-21, 15 noi. 1925, pp. 390-397.
96. — ISTORIA SOCIALĂ.
Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității. *Expunere de principii în vederea întocmirii unui curs de istorie socială universală.* București 1925, 24 pp. 20 lei. (Extras din „Pagini agrare și sociale” 1925, N-rele 19-21).
[Publicația este însoțită: de un apel pe foaie volantă către toți profesorii de istorie și de o „lămurire” (p. 3), care ține loc de prefață].
97. — DATORIILE INTERALIAȚE. (cronică).
„*Pagini agrare și sociale*” II, N-rele 22-23, 15 dec. 1925, pp. 459-460.

ANUL 1926.

98. — RETRAGEREA. București 1926. 8°, 126 pp. Ed. P.A.S.
O armată de retragere, ca aceea a noastră în războiul dela 1916, iață o ocazie nimerită de studii psihologice și sociale.
Om de știință prin însăși firea sa, d. Zeletin n'a înregistrat numai impresiile sentimentale din retragerea pe care a făcut-o întoldeana în primele linii, ducând aceleași privațiuni ca și soldații săi, ci a privit în adîncul „celui mai dureros episod al războiului nostru”. A constatat că armata retragerii a avut o psihologie a sa proprie. A examinat în amănunte cauzele acelei nenorocite stări sufletești care a dezagregat armata retragerii, precizând în același timp și consecințele de ordin sufletesc și repercusiunea asupra mersului operațiilor militare.
Divizia 8-a moldovenească adusă în Muntenia de la Oituz, era o armată cu deplină încredere în victorie, întărită și mai mult de luptele victorioase din Moldova. Soldații acestei armate aruncau tot disprețul lor trupelor muntenestii, mereu învinse, și distruse sufletește, și erau convinși că intervenția lor va schimba situația în bine. În mai puțin de două săptămîni această armată era de nerecunoscut: Nemernică „făptură e soldatul ce nu mai are încredere în izbîndă; el e pierdut înainte de a fi învins și e învins înainte de a intra în

„foc”. Din cauza nepregătirii comandanților, care se manifesta cu atâta evidență, în cît și soldații o puteau discerne, întreaga armată a retragerii era stăpînită de convingerea că comandamentul român c vîndut Nemților. Soldații fugeau fără lupte, într'o adevărată debandadă. Într'atît erau de sdrobiți sufletește, încît „treceau aruncînd priviri neînțelegătoare asupra cămarazilor căzuți la marginea drumului, asupra femeilor ce se vîtau în strigăte de des-nădejde”.

Constatările d-lui Z. sînt pline de un trist adevăr. Utilizînd pentru ilustrarea lor un covârșitor număr de date, autorul nu se sfiște să caracterizeze cu o adîncă și justificată revoltă anumite fapte și împrejurări. Meritul d-lui Z. nu este numai de a fi fixat în paginile d-sale cel mai interesant aspect al retragerii, dar și acela de a-și fi plasat constatările în cadrul unor memorii. Prin aceasta cartea devine accesibilă tuturor și capătă și o valoare literară. Autorul este un povestitor sobru. El nu urmărește efecte de fraze. Descripțiile sale sînt impresionante prin puterea imaginii. Iată un exemplu „Era una din acele zile aspre și posomorite de toamnă, cînd pare că ți-i silă de viață. Nori groși de ceață se firan pe cîmp în toate părțile, înfășurîndu-se și desfășurîndu-se în chipuri ciudate. Uriașe stoluri de ciori apăreau și dispăreau prin perdeaua de negură, scoțînd strigăte lungi și ascuțite. Totul părea că ne prevestește peîrea”.

Sublinierea caracterului diferitelor persoane cu care autorul vine în contact e lăsată pe planul al doilea. Pe d-l Z. individul îl interesează în special numai întrucît, prin acțiunea sa, el are vre-un raport cu colectivitatea. Cartea d-lui Z. fixează definitiv un episod al războiului și o anumită stare de lucruri. Dar suferințele au trecut. Dreptatea a vrut ca acea serie lungă de dezaastre să se termine cu triumful său. Și noi am uitat și am iertat. Cartea d-lui Z. ne rechemă la realitate. Ea ne învață că, chiar dacă n'am fost în stare să aplicăm „răspunderile”, este o lașitate să le uităm.

N. Pascu, *Revista Critică* I, 2, 146 sq.

99. — NAȚIONALIZAREA ȘCOALEI. Buc. Editura Fundației culturale Prințepale Carol [1926], 73 pp. (colecția „Cartea Vremii” No. 9).

[Se caută funcția socială a învățămîntului, căci sistemele de educație sînt produse ale nevoilor sociale; „școala n'are o mișcare proprie, ci urmează mișcarea generală a culturii. Nu considerații pedagogice holărăsc în mare cursul evoluției școlii ci marele curs al evoluției istorice”. Deci: nici realism, nici clasicism în înțeles tradițional, ci un învățămînt sociologic științific care, ca o sinteză superioară, să absoarbă în sine atît clasicismul cît și realismul. Încheerea: un învățămînt sociologic corespunzător nevoilor sociale ale vremii noastre egalitare.

100. — ISTORIA SOCIALĂ CA OBIECT DE ÎNVĂȚĂMÎNT. I.

Cum trebuie să se facă istoria socială în școala romînă? Istoria socială concepută ca un sistem, a cărui încheere și încoronare este istoria romînă națională.

„Pagini agrare și sociale” III, 1-2, 31 ianuarie 1926, pp. 18-20.

101. — ISTORIA SOCIALĂ CA OBIECT DE ÎNVĂȚĂMÎNT. II (Urmare).

Condițiile unei istorii sociale pentru educația romînă. Cîteva chestiuni înrudite: a) istoria statelor megieșe; b) istoria biografică.

„Pagini agrare și sociale” III, No. 3, 15 februarie 1926, pp. 61-64.

102. — DESVOLTAREA BURGHEZIEI ÎN ROMÎNIA. *Considerații generale.*

Față de susținerile „sociologiei beletristice” că burghezia rămînă își datorește existența unui proces de imitare superficială a formelor exterioare ale civilizației apusene; că o mină de oameni contagiați de ideile liberale din

apus, au transplantat instituțiile burgheze moderne în țara noastră, unde nu există nici-o pregătire pentru ele, autorul lămurește mai întâi ce trebuie să se înțeleagă prin evoluția normală. Dezvoltarea burgheziei romine are drept cauză dezvoltarea capitalismului, și anume a unui capitalism ce străbate aceleași trepte de evoluție ca și cel apusan. Nu-i vorba de o dezvoltare analogă pînă la amănunt: aceasta e cu neputință chiar între burgheziile din apus, de pildă între evoluția societății descentralizate engleze și cea a Franței centralizatoare. Analogia e în substratul economic numai; că în ambele părți este aceeași osatură a dezvoltării capitalismului. Îmboldul, e drept, a venit de afară. Dar așa e pretutindeni: orice țară agrară intră în prefacere și se îndrumază spre viața burgheză modernă prin influența unei țări capitaliste înaintate. Îmboldul l-au dat nu ideile ci mărfurile apusene. La noi, mărfurile engleze au jucat rolul.

„Năzuința românească” Craiova, anul V (1926) No. 3 pp. 1-5.

103. — AGONIA TRADIȚIONALISMULUI RURAL ÎN CULTURA ROMÂNĂ.

Romantismul culturii romine. Încercări zadarnice de luptă împotriva romantismului. Prefacerea socială de după război. Calvarul intelectualilor, înflorirea economică a satelor, ridicarea politică a țăranimii. Efectul sufleteș: amurgul sentimentalismului rural. Noul suflet și noua cultură.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 1, 15 aprilie 1926, pp. 8-11.

104. — ȘT. ANTIM, *Concepția economică a dreptului*. Ed. II. Editura Cultura națională, 1925, 215 pag.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 1, 15 aprilie 1926, pp. 26-27.

105. — CHARLES SAROLEA, *Ce que j'ai vu en Russie Soviétique*. Préface par S. E. le Cardinal Mercier, Paris 1925, 253 p.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 1, 15 aprilie 1926, p. 29.

106. — [J. PISTINER, *Der Imperialismus der Rundstaaten*].

[Se comentează defavorabil un articol semnat de J. Pistiner, deputat în parlamentul român, scris în revista vieneză „Der Kampf” (oct. 1925) și intitulat „Der Imperialismus der Rundstaaten”.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 1, 15 aprilie 1926, p. 30.

107. — NEOLIBERALISMUL. *Liberalism, neoliberalism. Neoliberalismul și socialismul. Neoliberalismul român: liberalism și liberali. Criza generală a liberalismului român. Criza specifică a liberalismului român.*

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 2, 15 mai 1926, pp. 40-42.

108. — NOI CONCEPȚII FINANCIARE. M. Manoilescu: *criterii sociale în finanțele publice*.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 2, 15 mai 1926, pp. 53-55.

109. — ING. STAVRI C. CUNESCU, *Mina de lucru în producția națională*. Cartea Românească, 1926 (conferință la Institutul Economic Românesc).

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 2, 15 mai 1926, p. 61.

110. — G. I. BRĂȚIANU, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, cu prilejul unui studiu al domnului Șt. Zeletin, Iași, 1926.

„Pasul Vremii” Buc. I, No. 2, 15 mai 1926, pp. 61-62.

111. — G. IONESCU-SIȘEȘTI, *Reforma agrară și producțiunea*, edit. „Cartea Românească”, București 1925, 45 pag.
„Arhiva pentru știința și reforma socială” VI, 1-2, ian.-iunie 1926 pp. 199-101.
112. — FRÉDÉRIC BRUNET, *Le socialisme expérimental*. 1924. 254 pag.
„Arhiva pentru știința și reforma socială” VI, 1-2, ian.-iunie 1926, pp. 212-213.
113. — LIVIUS LAZĂR, *La mise en oeuvre de la réforme agraire en Roumanie*, Paris 1924 (Teză de doctorat) 124 pag.
„Arhiva pentru știința și reforma socială” VI, 1-2, ianuarie-iunie 1926, pp. 215-216.
114. [Zeletin Șt.] Șt. Antim, *CONCEPȚIA ECONOMICĂ A DREPTULUI*, edit. Cultura națională, 1925, 215 pag.
„Pagini agrare și sociale” Buc. III N-le 19-20, oct.-noe. 1926, p. 350.
115. — SOCIALISM REACȚIONAR ȘI SOCIALISM REVOLUȚIONAR.
a) Socialism reacționar: 1. Formă reacționare și forme revoluționare ale socialismului. 2. Desvoltarea capitalismului ca factor hotărîtor pentru desvoltarea socialismului. 3. Socialismul reacționar, origina sa. 4. Caracterizarea socialismului reacționar.
„Pagini agrare și sociale” III, N-le 23-24, dec. 1926, pp. 355-359.

ANUL 1927

116. — NEOLIBERALISMUL. *Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*. Ediția II-a. Buc. Editure revistei „Pagini agrare și sociale”. 1927,¹ VIII — 278 pp. 60 lei.
Cuprinsul: I. Cuvînt înainte. Origina și formația burgheziei romine. 3. Desvoltarea capitalismului național, 33. Agonia tradiționalismului rural, 57. II. Neoliberalismul, 71. Renașterea națională, 101. „Pseudo-burghezie”, 112. Finanță și antisemitism, 127. Plutocrația, 139. „Acumularea primitivă” în România, 157. Forță și constituție, 169. Politica muncii, 185. Naționalismul, 199. Naționalizarea școalei 213. III. Cooperație romină?, 229. Socialism reacționar și socialism revoluționar, 249. Un cuvînt de lămurire, 271.
- 1, Scrierea a fost anunțată iniția oară pe coperta revistei *Pag. Agr. și Soc.* din 31 mai 1927. Despre această carte vezi: P. A. S. an V. No. 9-10. mai 1928, pp. 173-175.
117. — NAȚIONALIZAREA ORAȘELOR: I. *Geneza problemei*, II. *Soluția problemei: curentele de naționalizare*.
I Geneza problemei. a. Considerații generale. b. Origina orașelor moderne. c. origina orașelor romine. II. Soluția problemei: curentele de naționalizare. a. curentul agrar-național. 6. curentul burghez-național. c. încheiere. „Minerva” Iași, No. 2, 1927, pp. 109-126.
118. ZELETIN ȘT. în colaborare cu Dr. KONRAD RICHTER. *Curs complet de limba germană. Partea întâia, pentru clasa II secundară*. București, 1927, 218 pp.
119. — SOCIALISMUL REVOLUȚIONAR.
1. Origina și baza socială a socialismului revoluționar.
2. „Socialismul proletar”, nevoia de a depăși această concepție.
„Pagini agrare și sociale”, IV, N-rele 1-2, 31 ianuarie 1927, pg. 14-17.

120. — NAȚIONALIZAREA ȘCOALEI.¹

„Pagini agrare și sociale“ IV, No. 3, 15 febr. 1927, pp. 78-79.

1. Despre această carte, vezi P.A.S., an. IV, p. 68.

121. — NEOLIBERALISMUL.

I. Sint 3 decenii de cînd a răsunat în Anglia strigătul de alarmă despre „criza liberalismului”. Suferința industriei engleze, după război, care aruncă anual pe stradă un milion, un milion și jumătate de muncitori fără iucru, a hotărît politica agrară a lui Lloyd George pentru exproprierea lor-zilor de pămîntul pe care nu-l pot lucra. Publicistul Hobson vorbește și el de „liberalism constructiv”; răspunde astfel celei mai adînci nevoi actuale: nevoii de organizare. Este de fapt o politică de intervenție ca și aceea pres-crisă de Marx, la noi de P. Negulescu, D. Drăghicescu, etc. În realitate astăzi nu-i osebire între politica burgheriei și cea apărută de socieiiști. Azi bur-ghezia se află în faza de trecere de la tinerețe la maturitate; de la liberalism la imperialismul marelui finanțe. De la starea de concurență liberă a industri-ilor în război se va ajunge prin rolul imperialist al finanței la o solidaritate de interese impusă de cel care finanțează. II. *Neoliberalism și socialism*. As-tăzi, pe măsură ce se întărește noua fază a imperialismului financiar, socia-lismul marxist apare ca ceva străin: un ecou din alte timpuri. Oricît de în-semnat ca concepție, nu se poate rămîne la el. S'a înșelat Marx cînd a crezut că burghezia nu va fi în stare singură să iasă din faza de autodistrugere a liberalismului și că va fi nevoie de intervenirea, pentru aceasta, a proleta-riatului. Nu se confirmă seria catastrofelor. Burghezia, pășind spre organi-zare prin autolimitare, pășind adică spre faza neoliberală, înlocuește socia-lismul, îl face inutil. Sintem în fapt în faza socialistă, cu osebirea că opera nu se atribuie numai proletariatului ci o săvîrșește societatea întreagă. Revo-luțiile sociale se fac prin organizare iar socialismul rămîne o simplă atitu-dine teoretică față de evoluția societății. III. *Unde duce neoliberalismul*. Ce stă la capătul fazei neoliberale? Prin noua evoluție capitalismul își sapă singur groapa. Cînd va încheia opera de organizare, stabilind o desăvîrșită coordi-nare între puterea de producție și nevoile sociale, capitalismul se duce. Nu poate exista capitalism fără goană după acumulare în înfînit. A limita capi-talismului tendința sa de acumulare, înseamnă a-l ucide.

„Revista Critică”, I, ian. mart 1927. No. 1 pp. 11-20. Articol reprodus în volumul *Neoliberalismul* (vezi sub No. 116.). pp. 77-90.

122. — DIN SIMPTOMELE VREMII, *cronică despre intensificarea cul-turii în capitală, prin conferințe și publicații.*

„Pagini agrare și sociale“ Buc. IV, N-rele 5-6, martie 1927, p. 115.

123. — ANGLIA LA O COTITURĂ. *Cu prilejul programului agrar al lui Lloyd George.*

„Pagini agrare și sociale“ Buc. IV, N-rele 5-6, 31 martie 1927 pp. 115-116.

124. — FORMAREA SOCIALISMULUI ÎN ROMÂNIA. *Caracterul său reacționar.*

Incerări de a găsi o bază socială pentru un socialism revoluționar ro-mîn; netemeinicia lor.

„Pagini agrare și sociale“ IV, N-rele 5-6, 31 martie 1927, pp. 119-122.

125. — CRITERII SOCIALE ÎN FINANȚELE PUBLICE DE M. MANO-ILESCU. (extras din Arhiva p. știința și reforma socială).

„Pagini agrare și sociale“ Buc. IV, N-rele 5-6, 31 martie 1927, pp. 153-155.

126. — NAȚIONALIZAREA ORAȘELOR. *Conferință la Inst. Soc. Român.*
„Pagini agrare și sociale” IV, No. 9, 15 mai 1927, pg. 234-235.

1 27. — GÎNDURI DESPRE LUME ȘI VIAȚĂ. *Libertate.*
„Viața Românească” XIX, N-rele 8-9 aug.-sept. 1927, pp. 103-109. Vezi
și No. 130. *Nirvana, Gînduri despre lume și viață*, 1928.

128. — ARMONIZAREA.

Citeva reflexii asupra unei chestiuni care rămîne încă la ordinea zilei. Armonizarea înseamnă trecerea gospodăriei noastre publice din haos la unitate. Cum trebuie stabilită norma unică de salarizare? Autorul legii a stabilit o scară de salarii tip și apoi a redus toate categoriile de funcțiuni la un anumit grad de salar din această scară. Salariile sînt în aur, dar pînă ce statul se va înlesni să le plătească, se calculează în hirtie, cu tendința de ridicare la aur. Societățile civilizate tind către o diferențiere de funcții și o egalitate de viață. La noi s'a văzut cu ocazia acestei legi că aproape nu e categorie de funcționari, care să nu se fi simțit „înjosită”, cînd s'a văzut asimilată cu altele.

„Revista Critică” Iași, I, N-le 3-4 (iulie-dec.), 1927, pp. 228-232.

129. — AL. ALIMĂNIȘTEANU, *Ziua de mine*. București 1927.

Organizarea muncii rurale București 1927.

1. Al. Alimănișteanu e un luptător pentru modernizarea și naționalizarea ec. nomiei romine. În prima conferință, ținută la ateneul din Slatina, d-sa, bazat pe statistică arată că agricultura romină, deși are încă mari posibilități de dezvoltare, este totuș neîndestulătoare pentru cele 13 milioane de brațe. Ziua de mine este în desvoltarea industriei și comerțului nostru. Autorul arată cu date că dacă înmulțim cele 120 de zile (cît lucrează pe an țăranul) cu 13 mil. de brațe (de care dispune agricultura noastră), urmează că muncitorimea noastră rurală oferă pe an un miliard și jumătate de zile pe an. Dar pămîntul nostru arabil nu cere decît 640 de milioane zile pe an. Ce fac cele 880 milioane, care rămîn neîntrebuințate? Așadar nici jumătate din zilele de lucru de care dispune proprietatea noastră rurală, nu sînt necesare pentru munca cîmpului. E deci o imensă eroare a crede și a face ca să rămînem o țara agricolă. Asta ar însemna să rămînem robii industriilor străine, cum o vor și cum o dovedește apelul bancherilor și industriașilor englezi. „Ar fi cuminte ca 40-50 de copii de fiecare sat să fie îndreptați spre meserii, industrie și comerț, Am da acestor ramuri 40-50.000 de romini anual”.

„Revista Critică” I, (1927) N-le 3-4, iulie-dec. pp. 279-280

130. — NIRVANA. *Gînduri despre Lume și Viață*. Buc. Editura revistei
„Pagini agrare și sociale”, 1928, 77 pp. 60 lei.

ANUL 1928

131. — CAZUL GAROFILD.

„Ordinea” II No. 53, 14 febr. 1928, p. 1, col. 1-2.

132. — LEGENDE POLITICE.

[Pe exemplarul său, cu creionul, în vederea reproducerii în volum. titlul modificat astfel: *O legendă politică; partidul țărănesc*].

„Țara Noastră”, Cluj an. 1928, No. 2 aprilie, 1928, pp. 541-544.

133. — CUGETĂRI DESPRE IUBIRE.

„Pagini agrare și sociale” V, No. 7-8, apr. 1928, p. 129.

134. — INCEPUTURILE ROMANTISMULUI ROMÂN.

Romantismul politic român, reprezentat prin Eminescu, Maiorescu, Carp, Negruți de o parte, Nădejde și Gherea de alta, s'a născut ca reacțiune împotriva revoluției burghize de la 1848, precum romantismul german a fost la timpul său o reacțiune împotriva revoluției burghize de la 1789. Junimiștii au imputat revoluționarilor de la 1848 că, venind din Franța cu capul plin de formule metafizice, au încercat să le înfăptuiască și la noi. Dar aici n'aveam fondul corespunzător. Revoluția, mai zic ei, este o creație a rațiunii, o prefacere impusă de sus în jos și împotriva tradițiilor istorice, împotriva evoluției organice lente și treptate — cum o învățaseră dinții în Germania. În cultură romantismul român se înfățișează cu două nuanțe principale: 1. junimismul și 2. socialismul (la noi o mișcare romantică rurală) și cu două nuanțe secundare: 1. naționalismul, derivat din junimism, și 2. poporanismul, un fel de socialism rural. Greșește deci N. Iorga, cînd face din Kogălniceanu promotorul criticismului; face un mare anacronism, ce nu se explică decît fiindcă n'a pus faptele în cadrul general al dezvoltării sociale și culturale. Maiorescu este personalitatea, de al cărui nume e legat de criticismul român.

„*Revista Critică*“ II (1928), N-le 2-3 iulie-sept. pp. 145-150.

135. — BACALAUREATUL.

[Ne interesează motivele pe baza cărora urmează să aprobăm ori să respingem bacalaureatul. Marele număr de respinși a produs alarma. S'a zis: examenul e nou, nici elevii nici profesorii nu sînt deprinși... Dar acum argumentul s'a învechit, iar respinșii se mențin în aceeași mare proporție. S'a șoptit: adevărata cauză a înființării bacalaureatului sînt minoritarii, care disprețuesc țara și nu învață materiile cu caracter național: istoria și geografia. Rezultatul? Tochmai pe dos: au căzut Romîni și au trecut străinii, care mai aveau o scuză, că nu știau bine limba. Din starea rea s'a tras argumentul favorabil: iată de ce este necesar acest examen, fiindcă tineretul e nepregătit. Dar asta nu-i scuză, ci sistem al unei stări, că doar candidații nu sînt autodidacți ci preparați în școale publice. Care-i situația autorității de stat care dă 7-8 ani părinților, iluzia că copilul este bine preparat și apoi îl respinge? Se atenuază cu vorba acest neajuns, spunindu-se că e un examen de cunoștințe generale. Nu e cazul, căci examinarea nu-i în amănunte și, avînd mulți candidați, procedează expeditiv și barbar. Constringerea nu-i în tot cazul un mijloc de atragere către noi a minoritarilor — ci dimpotrivă.

„*Revista Critică*“ II, (1928), No. 4, oct.-dec., pp. 238-242.

ANUL 1929

136. — PRIN NOI ÎNȘINE...

Istoria unui principiu.

[Lozinca de mai sus n'a murit „fiindcă n'a murit, nici nu poate să moară decît doar cînd va înceta instinctul de conservare națională, care și-a găsit expresia în această formulă“. „Prin noi înși-ne este un îndreptar politic, care trece dincolo de limitele unui partid sau ale unei generații, spre a caracteriza aspirațiile unei întregi faze istorice de evoluție“.]

„*Viața Rominească*“ XXI, No. 1, ianuarie 1929, pp. 114-119.

137. — BOLNAV ÎN PÎNTECE.

„*Indreptarea*“ XI, No. 16, 21 ianuarie 1929, p. 1, col. 2-3.

138. — O JALE INEXPLICABILĂ.

„*Indreptarea*“ XI, No. 34, 14 februarie 1929, p. 1, col. 1-2.

139. — IARĂȘ SELECȚIA VALORILOR.

„*Indreptarea*“ XI, No. 66, 23 martie 1929, p. 1, col. 1-3.

140. — UN EPISOD ISTORIC.

[Este vorba de proiectul de reformă socială P. Carp. În ce împrejurări a ieșit acest proiect, precum și asemănarea acestor împrejurări cu starea de azi. Perioada socială 1875-85 înseamnă pentru noi desființarea meseriilor și, aproape, încetarea griului de a mai fi un isvor de venit din pricina concurenței pe care o fac Statele-Unite griului european. Statele mari, de teamă, închid grantele griului străin. Împotriva crizei meseriilor, Carp propune reînființarea breslelor medievale. Împotriva proletarizării țaranului propune la 1879 proiectul pentru inalienabilitatea și indivizibilitatea pământurilor rurale cele mici. Moștenitor este numai fiul cel mai mare sau, în lipsă de băieți, fiica cea mai mare. Proiectul a căzut sub guvernul liberal. Azi, când concepția proprietății e că a devenit o funcție socială, și când sintem în aceeași situație, proiectul Carp se impune].

„*Revista Critică*“ III, N-le 2-3, apr.-sept., 1929, pp. 125-140.

141. — DICȚIONARUL LIMBII ENGLEZE.

La 6 iunie 1928 s'a sărbătorit la Oxford încheierea operei monumentale cunoscută sub numele de *Dicționarul englez de la Oxford*. Cuprinde 414,825 de cuvinte, 1.827.306 citate și 15.487 pagini, în 10 volume. Pregătirile au început la 1859, începutul la 1879 (Dr. Murray). Englezii cred totuși că a mers mai repede decît *Deutsches Wörterbuch*, care a început la 1838 și-i neterminat.

„*Revista Critică*“ III, N-le 2-3, apr.-sept. 1929, pp. 216-217.

142. — DICTATURĂ ?

„*Indreptarea*“ XI, No. 86, 20 aprilie 1929, p. 1, col. 1-3.

143. — FRĂMĂNTĂRILE PARTIDULUI LIBERAL.

„*Indreptarea*“ VI, No. 130, 18 iunie 1929, p. 1, col. 1-3.

144. — DELA ALBA IULIA LA BUCUREȘTI. *Un moment istoric.*

„*Indreptarea*“ XI, No. 240, 21 noembrie 1929, p. 1, col. 1-3.

145. — ROMANTISMUL GERMAN ȘI CULTURA CRITICĂ ROMÂNĂ.

I. Romantismul german. Priviri generale. Nașterea mișcării romantice în Germania. Romanticii. Concepția romantică a evoluției „organice”. Istoricul romantic. II. Cultura „critică” română. Influența germană asupra romantismului român. Desvoltarea mișcării romantice române. Soarta istoricismului romantic; încheeri. Aდას. O controversă: este romantismul individualist ?

„*Minerva*“ Iași I, No. 3, 1929, pp. 63-83.

146. — CENTRALIZARE SAU DESCENTRALIZARE.

Guvernării noastre exaltă: s'a găsit mijlocul progresului sigur: regimul descentralizării. A trebuit să vie un partid de îndoelnică obârșie sau simțire națională, care să ne revele taina progresului. Și ne mirăm cum de Franța nu s'a afundat în barbarie ci a stat în fruntea progresului în sec. XVII și XVIII ! Într'o vreme cînd absolutismul și sistemul centralizator s'au desvoltat în forma tipică. Adevărul e că acelaș sistem de administrație poate fi bun pentru o țară și primejdios pentru alta, cum de pildă autonomia locală e un regim fericit în Anglia, nu este însă în România. Puse în lumină sociologică, sistemele administrative sint determinate de situația geografică a unei țări și de gradul

ei de dezvoltare. Centralizarea s'a dezvoltat pe continent, unde nu sunt granițe naturale; nu însă și în Anglia. Centralizarea se dezvoltă pe baze militariste în țări ce stau în necontenin război unele cu altele. Iată formula franceză a acestui principiu: „În același moment guvernul hotărăște, ministrul ordonează, prefectul transmite, primarul execută, regimentele se mișcă, vasele înaintează, toba bate, tunul bubue, Franța e în picioare”. În schimb Anglia, în splendida ei izolare insulară, n'a trăit cu teama de război iar rolul puterii centrale a fost redus și înlocuit cu inițiativa periferică, de la comune. A doua împrejurare: gradul de dezvoltare a unei țări. Ca și individul, poporul trece prin diferite vârste, Copilăria presupune tutelă și numai maturitatea poate da adevărata libertate. Dintre statele europene numai Franța a avut necrocul de a-și crea în perioada de formație sistemul cel mai potrivit nevoilor acestei vârste: un absolutism centralizator, care a șters deosebiri regionale și a cimentat unitatea sufletească a naturii. În Germania prveliștea este opusă. Care e cel mai potrivit sistem pentru țara noastră? În primul rînd — ca și Germania — noi trebuie să trăim „cu arma la picior”. Dar faza noastră actuală de evoluție socială, ce sistem de administrație impune? Aici e latura decisivă a chestiunii. Noi ne aflăm azi în plină perioadă de formație. Soarta ni-a hărăzit unitatea prea tîrziu, alipirea noilor provincii ne pune pe umeri greaua problemă a unificării, a ștergerii deosebirilor regionale. În asemenea condiții autonomie locală înseamnă desmembrare națională. La sate, ca și la orașe, — mai ales la orașe — Români se află într'o stare inferioară. Surchiuși în colibe periferice, ei duc o viață sărăcăcioasă, produs al unui întreg trecut vitreg. Într'o astfel de situație autonomie locală înseamnă primejduirea unității și întărirea statului nostru pe bazele sale etnice firești. O astfel de lege este o catastrofă, o trădare de neam în cea mai grea accepție a cuvîntului. Nu, mai întîi era de centralizare, care va ajuta Romînilor să-și reia locul cel li se cuvine și va zămisi noul suflet național unitar, apoi sistemul de autonomie locală — regională. Atunci el nu mai prezintă nici o primejdie.

„Țara Noastră” Cluj, anul X, (1929), No. 1, 25 dec., pp. 34-37.

147. — ARDELENI DIN GUVERN. *Puțină psihologie politică*.

„Indreptarea” XI, No. 263, 30 decembrie 1929, p. 1, col. 1-4.

148. — O ENIGMĂ SOCIALĂ: EVREII ROMÎNI ȘI ȚĂRĂNISMUL.

Pentru intelectualii evrei. [Pe exemplarul său, cu creionul, în vederea reproducerii în volum, titlul modificat astfel: „O enigmă politică: evreii romîni și țărănismul. Pentru intelectualii evrei].

După o introducere, în care autorul arată că nu-i este nimic mai străin ca antisemitismul, constată că dinsul și-a permis să arate conaționalilor săi într'o carte (*Din Țara magarilor*) adevăruri pe care, dacă încearcă să le spună cu aceiași obiectivitate Evreilor, riscă să primească fulgerele celei mai absolute intoleranțe. Dece aceasta atitudine? Și-au pierdut oare Evreii simțul critic? Viața lor vitregă în decursul vremii explică pînă la un punct dece erau totdeauna gata a-și indrepta spiritul critic numai împotriva altora. Dar astăzi în fața egalizării depline în drepturi, cum se explică adversitatea lor față de poporul în mijlocul căruia trăesc? O enigmă.

Întîrind în subiect *Evreii romîni și țărănismul*, autorul se întreabă ce legătură poate fi între țărănism și exponentsii capitalismului internațional? Ce explicație să dăm acestei enigme? Pe cînd Evreii sînt minutorii milionari ai banilor și au disolvat pretutîndeni vechile organizații agrare, aruncînd temelile regîmului capitalist, țărănismul romîn s'a născut cu o tendință hotărît ostilă capitalismului. Doar punctul esențial în programul țărănist este distrugerea „oligarhiei” capitaliste. Pe ruinele acesteia programul țărănist care întemeierea unei societăți agrare, bazată pe „interesele specifice” ale clasei țărănești. Deci Evreii și țărăniștii stau la antipode sociale. Cum se explică totuș, că ei și-au dat mina? „Și cum se lămurește că țărăniștii — acești ru-

rali jurați — au îmbrățișat cu atenție evreimea, personificarea fizică a spiritului și tradiției capitaliste? Iată enigma, Ea e cu atât mai mare, cu cât e mai aprinsă și dragostea reciprocă... Până pe la 1880 Evreii erau stăpîni nediscuțați ai economiei noastre bănești. De la această dată însă gruparea național-liberală, făcîndu-se ecoul instinctului de afirmare națională, a început să îngheteze un capital românesc. În curînd, după o muncă tenace, Evreii au ajuns în economia capitalistă romînă din pioneri, niște învinși. La un moment, institutul financiar Blank pierduse orice răbdare. El cumpărase presa din Sărindar, năpustind-o împotriva grupării național-liberale cu o indescriptibilă furie. În aceste împrejurări apărî mișcarea țărănistă, avînd în fruntea programului ei de realizări practice distrugerea „oligarhiei”, adică desființarea capitalismului național-liberal. Insuflețirea cu care lumea noastră evreiască a primit această mișcare e lesne de înțeles: concurentul ei avea în sfîrșit un dușman hotărît în lăuntrul propriei noastre vieți politice. Era doar vorba să nîmicosească „oligarhia” capitalistă național-liberală, pe ruinele căreia urmau să se introneze noi veniți. Stăm deci în fața „ofensivei burgheziei evreiești împotriva burgheziei naționale, în care țărăniștii romîni au devenit simple unelte...” Iată explicarea enigmei.

„Utopia”, București. an. I, No. 10, (1629), decembrie pp. 234-240.

ANUL 1930

149. — NOII APOSTOLI AI DEMOCRAȚIEI.

„Indreptarea” XI, No. 89, 14 mai 1930, p. 1, col. 1-3.

150. — GESTUL FORTE.

Sînt iluzii colective care se impun numai prin puterea absurdului. La dreptul, nu trebuie să ne mirăm intratit de faptul că lumea noastră a descoperit, un timp, în cîrmuitoarii de ieri, al doilea mare partid de guvernămînt. O întrebare mult mai simplă va uimi de acum pe fiecare: cum a putut cădea o țară, întreagă, victima iluziei că asemenea amalgam de elemente politice heterogene, cum sînt cei ce-și zic național-țărăniști, alcătuiește un „partid”? Iată misterul credinței: r colective! Din parte-ne am calificat conglomeratul național-țărănist, încă dela începutul guvernării sale, drept „bolnav în pin-tece”, arătînd că originea boalei stă în juxta punerea artificială a două psi-hoze politice diametral opuse. Azi, această boală din naștere izbucnește cu elementară furie în văzul tuturor și spre desgustul tuturor, Partidul liberal credincios fariseismului pretinde indreptarea de la „educarea” votului ob-ștesc. Partidul poporului se adresează intelectualilor spre a ridica valorile de-asupra numărului. Trebuie să mărturisim toluș că la început intelectualii au primit cu simpatie experiența rurală democratică. Liberalii reprezentau reacțiunea, țărăniștii democrația. Concluzia? Orice gînditor trebuie să se îndrumeze, cel puțin cu simpatiiile, spre noul regim. Și intelectualii au făcut-o; dezamăgirea lor a fost însă crudă. Am sărit noi, Romîni, de la un extrem la altul. După o jumătate de veac de cîrmuire exclusiv oreșenească, am trecut acum la o cîrmuire exclusiv rurală. Cea dintîi, mult ponegrita „oligarhie”, ni-a dat Romînia Mare, ca stat național, unitar; cea din urmă a venit să samene ruina economică, anarhia socială, sfîșierea națională. Unii au clădit, alții dărîmă; unii au adunat, alții risipesc. Și așa, azi în inimile tuturor incolțește o dorință: îndărăt! Mintuirea politicii naționale nu poate veni dela brațele vinjoase, ci dela spiritele alese. Democrația ni-a dat însă spectacolul ascensiunii tuturor epavelor sociale și morale, ridicate pe umere, de gloatele electorale. În locul unei cîrmuire de elită, democrația noastră s'a descoperit țării drept regîmul unor potențați de speța Dobrescu-Bocu-Moldovanu, eroi răsăriți peste noapte din masa anonimă. Iar peste tot, ruina, hidoasa ruină, cel mai sdobitor certificat, pe care faptele le-au dat vreodată incapacității

unui regim. Intelectualii nu pot aștepta decit: sau desnădejdea, sau liberarea printr'un act eroic de voință — prin *gestul forte*.

„*Tara noastră*” Cluj, anul X, No. 25, 15 iunie 1930, pp. 879-881.

151. — PRINCIPII PENTRU O NOUĂ FORMULARE A VOTULUI UNIVERSAL.

„*Indreptarea*” XI, No. 121, 3 iulie 1930, p. 1, col. 1-4.

152. — INSTRUCTIE CIVICĂ *pentru clasa VI-a de liceu*, Ed. II. Buc. 1930, 166 pp. 58 lei.

153. — ECONOMIE POLITICĂ *pentru clasa VII-a de liceu*. Ed. II Buc. 1930, 170 pp. 58 lei.

ANUL 1931

154. — PARTIDELE NOASTRE POLITICE. O CRIZĂ IMAGINARĂ.

„*Indreptarea*” XIII, No. 68, 10 aprilie 1931 p. 1 col. 1-3 și p. 4 col. 1-3.

155. — TRAGEDIA PARTIDULUI LIBERAL.

„*Indreptarea*” XIII, No. 88. 14 mai 1931 p. 1, col. 1-3.

156. — PLATON ÎN ROMÎNEȘTE. *Respect Adevărului!*

București, 1931, pp. 13 (extras din „*Revista de Filosofie*”, No. 2, 1931 v. No. următor),

Autorul, care cu 7 ani în urmă formulase unele învinuiri grave asupra traducerilor d-lui Șt. Bezdechi, (v. No. 53 și 59) învinuiri rămase fără răspuns, trece în revistă criticile acestuia, aduse traducerilor d-lui Cezar Papacostea în: *Două traduceri din Platon* „Societatea de miine” (1 febr. 1931, p. 567), în privința traducerilor pe care C. P. le-a făcut din acelaș autor grec: „*Apologia lui Socrate. Euthyphron, Kriton*”, Casa Școalelor, 1930 și „*Phaidon*”, idem, 1923; se respinge pe puncte: A. 1-4, B. 1-5, C. 1-6, afirmările nedrepte și calomnioase ale recenzentului Bezdechi. Acelaș sistem nedrept și de rea-credință în critica *Odysseei*: „În momentul cînd închei acest articol afirmația mea este confirmată în chip neașteptat de rapid. D-l Bezdechi publică un nou pamflet, de aceeaș calitate, de aceeaș ținută, de aceeaș valoare, asupra traducerii din *Odyssea*, a d-lui Papacostea. D-l B. ia drept criteriu în judecarea unei traduceri literare și în versuri, cum cste a d-lui Papacostea, unitatea de măsură a unei traduceri juxtalinare pentru uzul liceenilor leneși. Să-i fie de bine!

157. — PLATON ÎN ROMÎNEȘTE, *Respect adevărului!*. (Aceaș, No. 156).

Vezi și No. 156.

„*Revista de Filosofie*”, vol. XVI (seria nouă), No. 2 apr.-iunie 1931, pp. 180-190.

158. — DOI ANI DE REACȚIUNE RURALĂ.

„*Indreptarea*” XIII No. 177, 8 sept. 1931, p. 1, col. 1-4.

159. — INAPOI!

„*Indreptarea*” XIII, No. 336, 22 oct. 1931 p. 1, col. 1-2

ANUL 1932

160. — TEORIA NUMĂRULUI.

„*Indreptarea*” XIV, No. 15, 11 ianuarie 1932, p. 1, col. 1-2.

161. — ADEVĂRUL DESPRE BELINZONA. I.
„Indreptarea” XIV. No. 52, 8 martie 1932, ș. 1. col. 1-3.
162. — ISTORIA SE ÎNTOARCE.
„Indreptarea” XVI No. 9, 6 mai 1932, p. 1 col. 1-3
163. — MICROBUL AVERESCAN.
„Indreptarea” XVI No. 106, 16 mai 1932, p. 1, col. 1-2.
164. — — PREFAȚĂ ȘI INTRODUCERE (pp. XIII-XX) *la volumul:*
ALEXANDRU PAPACOSTEA, ROMÂNIA POLITICĂ, DOCTRINĂ,
IDEI, FIGURI, 1907-1925. Buc. 1932, 319 pp. [Prefața datată: „Iași,
26 octombrie 1932].
- Prefață V-VI. In ce condiții apare volumul? Introducere. Alexandru Papacostea și politica. Opera istorică. Repercusiuni politice. Scriitorul. Omul. Personalitatea XIII-XX.
165. — — LIMBA GREACĂ, FILOSOFIA, DREPTUL ȘI ECONOMIA POLITICĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SECUNDAR.

Sînt concluzii la care a ajuns autorul, inspector științific al școlilor secundare din regiunea Moldovei, cercetînd principalele școli secundare din orașele: Iași, Roman, Bacău, Piatra și Tecuci. În genere se muncește, cu toate condițiile vitrege în care funcționează azi școala. Destule cunoștinși, puțină grije de valoarea lor calitativă, și mai puțină grije de modul cum le comunică. Deși anunțați, sînt încă profesori care discută, fără clasă, cu unul sau doi elevi scoși la tablă. Ora devine o povară; latura educativă lipsește total din învățămîntul nostru.

1. *Limba greacă* cu cite o singură oră pe săptămîină nu are un rost: ori i se dă rolul ce i se cuvine, ori să se desființeze. Lipsa unității de pronunțare.

2. *Filosofia* se reduce în genere la o memorare mecanică de amănunte ce rămîn nebuloase. Cauze: 1. programul e încărcat și peste nivelul intelectual școlăresc. Sociologia în deosebi e tratată prea abstract. 2. Lipsa de pregătire a profesorilor în această specialitate. Între cei mai ignoranți — normaliști absolvenți ai secției pedagogice, care după lege nu pot funcționa decît în cursul inferior. Și sînt licențiați în filosofie care predau în cursul primar!

3. *Dreptul și economia politică*. Aici sîntem în plin haos. Profesorii, primînd aceste ore numai ca o completare a catedrei lor, lucrează fără plan și fără metodă. Într-o carte a văzut ca ultimă lecție titlul despre „Economia națională în dezvoltarea și întărirea vieții rominești și statului român” iar tratarea începea cu domeniul public și domeniul privat (probabil o confuzie a autorului între economie națională și avere națională!) Ducînd ancheta mai departe a constatat pretutindeni aceeași confuzie. Se propun indreptări: 1. Să nu se numească inspectori decît dintre profesorii universitari. 2. Să se renunțe la numirea de inspectori pe grupe (parte științifică — parte literară). 3. Termenul de 3 luni e prea scurt. 4. Să se precizeze raporturile inspectorilor științifici cu administrația centrală a ministerului de instrucție. Este o anomalie și o abatere de la spiritul noii Legi, ca inspectori „de disciplină” să hotărască în toate chestiile privitoare la corpul didactic și la învățămînt, în vreme ce inspectori științifici rămîn ignorați de minister. 5. Să se precizeze condițiile materiale, în care vor avea să funcționeze inspectori științifici, universitari.

„Revista Critică” an. VI (1932), oct.-dec. No. 4 pp. 208-214.

ANUL 1933

166. — PROGRAMUL ANALITIC PENTRU ÎNVĂȚĂMÎNTUL ECONOMIC-JURIDIC ÎN LICEE¹⁾.

1. Nu e bună despățirea economiei politice și instrucției civice în două materii independente, ce urmează a se face în clase osebite, atît din p. d. v. pedagogic cît și științific. Pedagogic: economia e o știință de fapte concrete și trebuie studiată anterior; instrucția predă idei și norme abstracte. Azi e contrariu de cum trebuie: se predă în a VI instrucția și în a VII economia. Științific: principiile se deduc din fapte, nu acestea din principii. Este imperios necesar a restabili vechea unitate în acest obiect de învățămînt, punînd studiul ambelor sale părți în acelaș clasă.

2. Desvoltarea analitică a programului de învățămînt prezintă lipsuri tot atît de serioase. Din economie lipsește caracterul național, afară de un capitol final, care însă nu se leagă cu nimic din tratarea cărții. Nimic despre capitalul român, proprietatea romînă, organizarea bancară, comerțul romîn.

Grave anomalii și în dozarea pe lecții a materiei: atît la economie cît și la instrucția civică. La dreptul administrativ nu se vorbește nimic de centralizare și descentralizare, dar se pun două lecții despre învățămîntul și Societatea Națiunilor!

„*Revista Critică*” VII (1933), april-sept, N-le 2-3, pp. 100-103

1. Memoriu înaintat Ministerului de Instrucție publică, cu ocazia lucrărilor pentru refacerea programelor. ,

SOCIOLOGIA LUI ȘTEFAN ZELETIN

Cine l-a cunoscut pe Ștefan Zeletin, știe că el nu avea aceeași atitudine față de cele două aspecte ale gândirii sale, filosofia și sociologia. Mult regretatul cugetător se considera pe sine un metafizician, pe care numai adversitatea împrejurărilor îl impiedica să-și desăvârșească sistemul de gândire. Lucrările de sociologie și politică, prin care se făcuse cunoscut în multe cercuri, erau privite de Zeletin ca un episod, cu valoare relativă, dintr'o activitate pe care o voia închinată tot mai mult elaborării operelor sale de filosofie pură.

Asupra mobilelor sufletești din care au pornit cercetările lui sociologice, Ștefan Zeletin își ia sarcina de a ne lămuri el singur. Frământarea sufletească provocată de războiul nostru din 1916-1918, pe care Zeletin îl făcuse ca olișter de infanterie, smulsese pe gânditor din lumea transcendentului și-l apropiase de realitățile, adeseori nemulțumitoare, ale societății românești în formație.

Ca să critice aceste realități a întreprins Zeletin studiile lui sociale. Dar în cursul cercetării, care nu s'a oprit la suprafață, punctul de vedere critic a fost înlocuit de punctul de vedere explicativ, științific. „Studiile noastre asupra evoluției României moderne au pornit din aceeași nevoie sufletească, din care au luat ființă cercetările lui Taine asupra originelor Franței contemporane. Covârșit de evenimentele dela 1916, care ne zdruncinaseră încrederea în viitor, am simțit nevoia unei cunoașteri amănunțite a originelor societății române de astăzi, spre a căpăta puțința unei orientări clare în haosul vieții noastre sociale și politice. Trebuia să aflăm prin cercetare proprie și adâncită, de unde a venit România modernă și încotro merge. Gândul nostru era firesc, de a scrie o istorie tot critică a evoluției noastre sociale către forma de viață modernă. Dar în cele din urmă, în cercetări urmate neîntrerupt dela 1918 înainte, am izbutit a trece peste punctul de vedere critic și a ne înălța la cel științific: la explicarea cauzală a procesului de naștere a României

moderne"¹⁾. În altă parte, aceiași mărturisire : „Mă hotărâi deci și eu la acest suprem sacrificiu : să renunț deocamdată la orice activitate filosofică, să cunosc societatea noastră așa cum este, și să încerc a-i da ceva din ceia ce o interesează. Cu aceasta împlinesc și o arzătoare dorință pe care o simțisem pe front, unde, cu carabina la umăr, vedeam societatea noastră năruindu-se ca un castel de carton”²⁾.

Războiul este, prin urmare, momentul istoric care îndreaptă pe filosoful Zeletin spre studiile sociale. Dar, desigur, numai acest impuls al faptelor n'ar fi fost deajuns. El trebuia întregit cu un alt element : o pregătire teoretică anterioară în domeniul problemelor sociale. Această pregătire nu i-a lipsit lui Ștefan Zeletin.

Influențat în epoca studiilor din Germania, de filosofia lui Hegel, Zeletin făcuse cunoștință încă din vremea studiilor făcute la Iași cu concepția istorică a discipolului lui Hegel, Karl Marx. Hegel și Marx privesc evoluția istorică din puncte de vedere deosebite. Pentru cel dintâi, istoria este desfășurarea dialectică a spiritului. Pentru celălalt ea este produsul relațiilor economice, schimbătoare, în care intră oamenii.

Dar cu toate diferențele, hegelianismul și marxismul au un punct comun important : amândouă concepțiile pun accentul pe elementul dinamic al lumii, pe continua prefacere, pe eterna evoluție. *Spiritul istoric* este comun ambelor teorii. Și nu numai că Hegel și Marx concep lumea sub categoria pr'acerii, dar amândoi gânditorii văd în evoluția continuă un *proces necesar*, fie că unul concepe necesitatea în forma logică a opoziției conceptelor — teză, antiteză, sinteză, — iar celălalt în forma concretă a determinismului economic.

Influențată puternic de Hegel și Marx, gândirea lui Zeletin este deopotrivă de străbătută de spiritul istoric, ca și de convingerea că istoria urmează, fără abatere, linia celei mai stricte necesități. Indivizii superiori inzeștrați care, după opinia curentă, sunt creatorii de curente sociale, și de valori de cultură, devin la Ștefan Zeletin simple instrumente de care se servește determinismul ineluctabil al societăților. Determinism în care „cauza cauzelor”, punctul de plecare pentru găsirea căruia cercetează fără să obosească Zeletin, este totdeauna *factorul economic*.

Concepția sociologică a lui Ștefan Zeletin și-a găsit expresia în lucrările : *Burghezia română* (1925), *Istoria socială* (1926), *Naționalizarea școlii* (1926), *Neoliberalismul* (1927), precum și în numeroase studii și articole publicate în reviste, de exemplu : „*Tărănism și marxism*” (Arhiva pentru Știința și Reforma So-

1) Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 6, prefață.

2) Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 276.

cială, anul V, No. 1-2); *Inceputurile individualismului*: încercare de psihologie socială a culturii elene din a doua jumătate a veacului V a. C." (Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, Anul V, No. 3-4); *Naționalizarea orașelor* (Minerva, Iași, Anul I, No. 2); *Romantismul german și cultura critică română* (Minerva, Iași, Anul II, No. 3), etc.

Ne propunem, în cele ce urmează, să punem în relief ideile sociologice ale lui Zeletin, așa cum se înfățișează ele în principala lui operă - *Burghezia română*. În această lucrare găsim premisele teoretice din care autorul deduce, în *Neoliberalismul și Naționalizarea Școlii*, concluziile politice ale studiilor sale.

Cum de cele mai multe ori se întâmplă în istoria ideilor, concepțiile sociale ale lui Ștefan Zeletin apar ca deadreptul opuse unor idei anterioare, destul de răspândite. Dacă vrem să întrebuițăm terminologia hegeliană, „teza” pe care Zeletin își propune s'o combată este atmosfera ideologică a *Junimei* de odinioară. Căci autorul crede că „spiritul critic” al *Junimei*, sintetizat în formula „*forme fără fond*”, a radiat atâta influență în jurul lui, încât cultura noastră este și astăzi tributară ironiei și zeflemelei junimiste. Ceva din idealizarea romantică a trecutului patriarhal, făcută odinioară de Eminescu, ca și din atitudinea de negație a întregii *Junimi* față de inovațiile „superficiale” ale civilizației noastre, se regăsește în judecata generațiilor de azi. Caricatura ridicolă a Europei apusene pe care o vedea *Junimea* în cultura noastră este o temă actuală în publicistica românească. Spiritul critic face încă ravagii printre noi.

Vorbind de critica pe care *Junimea* a făcut-o instituțiilor României moderne, Zeletin face o interesantă observație. El relevează faptul că diatriba junimistă are ca obiect formele *politicii și culturii* românești, iar nicidecum băncile, căile ferate, porturile și, în genere, instituțiile care îndeplinesc funcțiuni economice de mare utilitate. S'ar părea deci că n'am greșit atunci când am „importat” din Apus aceste câștiguri ale *civilizației materiale*, dar am făcut rău când am imitat, în mod superficial, *forme de cultură*, care nu se potriveau cu tradițiile și mentalitatea poporului nostru.

Însă Zeletin e convins că între viața economică a unei țări, pedeoparte, și instituțiile ei politice, juridice și culturale, pe de altă parte, există o legătură organică, legătură care trebuie descoperită.

Pornind dela această concepție generală, el întreprinde o operă dificilă de a prinde firele, nu totdeauna ușor de văzut, care leagă necesitățile economice ale României contemporane, de instituțiile ei politice și culturale. Dizarmonia pe care o constatase *Junimea* între fondul sufletesc al unui popor de plugari

și formele politice aduse din Apus, trebuie, după Zeletin, să facă loc unei concepții noi. În această concepție, formele politice moderne ca și cultura modernă a României, urmează să fie prezentate ca derivând în mod necesar din substratul economic al României contemporane.

Opera aceasta, grea prin ea însăși, devenea și mai grea din oauza unei împrejurări speciale. C. Dobrogeanu-Gherea, care adusesse la noi teoria materialismului istoric, nu reușise să stabilească nici o legătură între structura economică a țării noastre pedeparte, și organizația ei politică, pe de altă parte. Gherea arată, ce e drept, în opera lui *Neoiobăgia* cum au intrat, după tratatul dela Adrianopol (1829), principatele românești în relații comerciale cu țările apusene. Dar cunoscutul teoretician insistă, în acelaș timp, asupra faptului că introducerea țărilor dunărene în economia capitalistă a adus nu o îmbunătățire, ci o înrăutățire a stării țăranilor. Căci odată cerealele devenite *marfă*, interesul proprietarului moșiei, care vindea această marfă, este să facă partea lui din produse cât mai mare, iar partea destinată consumației țaranului cât mai mică. Așa încât, cu cât relațiile de schimb cu străinătatea se dezvoltă, cu atât mizeria țărănească devine în România mai mare. Cele două lumi, așa de deosebite ca fel de viață, lumea producătorilor umili, nefericiți, dela țară și cea a consumatorilor din pătura suprapu.ă, înclinați spre lux și risipă, nu pot constitui, după Gherea, un organism social sănătos și viabil. Acest „organism economico-social hibrid, absurd, monstruos“, în care o pătură subțire de orășeni trăia din munca plătită derizoriu a cultivatorilor de pământ, avea „o bază economico-socială pe care era cu neputință să trăiască, *tale-quala*, dar încă să propășească“¹⁾.

După marxistul Gherea existau în societatea românească grave anomalii. Nici țară pură feudală, nici țară adevărat capitalistă, România intrase în impasul, din care nu putea ieși cu ușurință, al „neoiobăgiei“.

Fără îndoială, remediile politice care se propuneau pentru vindecarea răului social nu erau aceleași la „junimiștii“ cei cu idei conservatoare și la socialistul Dobrogeanu-Gherea. Dar atitudinea lor teoretică față de societatea românească prezenta acest punct comun: și junimiștii și Gherea critica ceea ce li se părea *anormal* în evoluția României. Nici popularizatorul concepțiilor marxiste în cultura românească nu isbutise să treacă dela critica defectelor regimului nostru politic, la explicarea lor sociologică, prin aplicarea concepției determinismului economic.

Această depășire a atitudinii critice față de fenomenele sociale românești este opera lui Ștefan Zeletin. Desigur, regre-

1) C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, ed. II-a p. 55.

ful istoric al burgheziei românești nu putea să tăgăduiască existența în România dinainte de război a mizeriei țărănești, realitate bine cunoscută istoriei sociale românești. Dar el își propune să ia față de toate fenomenele sociale atitudinea obiectivă a cercetătorului științific, căruia sentimentele nu-i turbură viziunea clară a realității. Iar pentru sociologul care voia să fie un adevărat om de știință, problema care se punea era aceasta: există posibilitatea unei explicații sociologice pentru faza în care se găsește civilizația românească? Pot fi explicate, cu ajutorul concepției determinismului economic, toate părțile bune, ca și părțile rele (aparentele „anomalii”) ale societății românești?

Zeletin crede că a reușit să găsească această explicație. Ca să înțelegem de ce societatea românească, cu calitățile și defectele ei, cu instituțiile ei occidentale și cu moravurile ei „orientale”, cu cultura ei superioară la orașe și cu mizeria materială și morală dela sate, nu putea fi altfel decât așa cum a fost, Zeletin ne dă sfatul de a ne îndrepta atenția spre procesul de circulație al economiei românești, spre legăturile noastre comerciale cu Apusul.

Importanța economică a tratatului dela Adrianopol (1829), care liberează comerțul exterior al Principatelor de tutela Imperiului otoman, a fost demult relevată de cercetători. Iar Dobrogeanu-Gherea arătase în *Neoiobăgia* cum intrarea noastră în vârtejul capitalismului european a adus după sine schimbarea instituțiilor noastre politico-sociale, în sensul libertăților care existau de mult în Occidentul capitalist. Dar ceace în cartea lui Gherea e numai o enunțare generală pe care autorul, preocupat de critica socială, nu o urmărește mai departe, devine la Zeletin o tratare savantă a problemei în tot complexul ei.

În primul rând, problema nu mai este limitată la evoluția Principatelor românești, ci extinsă asupra evoluției istorice a țărilor din Apusul Europei. Și atunci multe taine încep să fie lămurite. Ceace ni se pare nouă în România „anormal” și „monstruos”, pentrucă avem obiceiul adânc înrădăcinat de a ne compara cu țările occidentale de astăzi, încetează de a fi „anormal”, îndată ce comparăm România *de azi* cu țările apusene *de acum câteva secole*. Constatăm atunci, pe baza informațiilor date de istoria economică europeană, că România a străbătut în veacul al XIX-lea o epocă „de tranziție” pe care țările apusene au străbătut-o cu multe veacuri înainte: tranziția dela economia naturală la economia bănească.

Examinând minuțios informațiile pe care economiști și istorici ca Sombart, Kautsky, etc., ni le dau despre epoca aceasta de infiripare a capitalismului în țările europene, Zeletin ajunge la încheerea că *nimic anormal nu se poate găsi în evoluția societății românești contemporane*. Căci în momentul când o socie-

tate agrară cu viață „patriarhală”, vine în contact cu o țară industrială și începe a produce pentru vânzare, fie că acest fenomen s'a petrecut în Anglia și Franța acum câteva secole, iar în România deabia sub ochii noștri, rezultatul este totdeauna acelaș: pe ruinele vechilor clase sociale — boierimea și țărănimea — se ridică noua clasă socială triumfătoare: burghezia, îmbogățită prin comerț și cămătărie. Această primă formă a capitalismului, comerțul și camăta, joacă un rol distructiv față de clasele sociale ale vechiului regim feudal-agrar. „Oamenii noi”, îmbogățiii acestor epoci de „parvenire” prin puterea banului, lasă în urma lor numai suferințe. Și în chipul cel mai firesc, nemulțumirea contra biruitorilor, care nu și-au ales mijloacele de luptă cu prea multă scrupulozitate, devine elogiu romantic pentru vremile patriarhale, în care viața era mai liniștită și inegalitatea socială mai puțin copleșitoare.

Existența mizeriei în masele populare, pe care Sombart o constată „în timpul tuturor veacurilor (XV—XVIII) de zămislire a capitalismului și în toate țările europene”, eră inevitabilă în momentul în care țările românești au intrat și ele în torentul vieții capitaliste. Mizeria păturii noastre țărănești apare astfel, nu ca un produs specific al societății românești, nu ca o „anomalie” a țării noastre „neobișnute”, ci ca un fenomen social pe care l-au cunoscut și Anglia, și Franța, și Germania în epoca de destrămare a vechiului regim economic și de instaurare a regimului capitalist. Căci economia capitalistă are pretutindeni la începuturile ei o influență dizolvantă. boierimea, țărănimea și vechile bresle de meseriași sunt rând pe rând prefăcute în pulbere. Proletarizarea masselor, acesta este efectul neînălăturabil al avalanșei capitaliste.

Dar acesta e numai primul efect al noului regim economic. Căci nu trebuie neglijată nici opera constructivă a capitalismului. Tendința imanentă a capitalismului este să ajungă în faza ultimă și cea mai importantă: apariția capitalismului industrial. Toate țările europene industriale de azi au fost odinioară țări agricole. Și în toate aceste țări, burghezia, după ce a nimicit puterea economică și socială a vechei boierimi, a îndeplinit opera pozitivă a industrializării țărilor.

În mersul ei ascendent, dela formele inferioare și distructive ale capitalismului (comerțul și camăta) către forma lui superioară și constructivă (industria), burghezia țărilor apusene a avut parte de un ajutor foarte prețios; monarhia absolută, „despotismul luminat”, pe care-l găsim în Franța în secolul XVII, în Prusia în secolul XVIII. Această monarhie absolută eră o necesitate socială pentru epoca în care o găsim. Este vorba de epoca în care nobilimea eră în decadentă, iar burghezia eră încă în formație. Nici una din aceste două clase sociale — cea dintâiu

deja slăbită, cea de a doua încă slabă — nu erauărte sociale capabile să conducă țările respective. Burghezia se aliază atunci cu regalitatea: monarhul „luminat” (Ludovic XIV, Frederic II.) devine tutorele clasei orășenești. Tutela binevenită a puterii monarhului întreprinde atunci opera vastă de centralizare și de organizare a vieții sociale și economice. Monarhul favorizează comerțul și industria; asigură ordinea în cuprinsul țării; desființează puterile politice regionale care stăvileau circulația mărfurilor.

Noi Români, n'am avut parte de o asemenea forță monarhică atotputernică. Dar în veacul trecut, odată cu intrarea noastră în circuitul capitalis, apare și la noi, nu o burghezie propriuzisă, dar o clasă de proprietari de pământ care trăește din exportul cerealelor. Această clasă de boeri comercializați, această mică boerime care nu avea acces la marile dregătorii, dă impuls energic procesului de modernizare a României. Ea alcătuește partidul revoluționar, „liberal”, în opoziție cu partidul conservator al boerilor mari. Tendința firească a acestei pături revoluționare era să îndrumeze România spre civilizația burgheză occidentală. În lipsa monarhiei absolute a despotismului luminat, pe care nu l-am avut, a revenit acestei clase de „oligarhi” rolul important de a îngriji de copilăria burgheziei rămânești. Războiul pentru independență, întemeierea Băncii Naționale, extinderea căilor de comunicație, protejarea primilor pași ai industriei naționale, sunt toate realizări ale „oligarhiei” românești. Prin ele s'au pus bazele unei burghezii naționale.

Fără indoială, procesul de formare a burgheziei românești nu este încă desăvârșit. Ea a ieșit din faza primă a comerțului și cametei și a intrat în faza băncilor și a industriei. Dar industrializarea țării nu este încă terminată. Când va fi terminată, atunci se va vedea limpede că interesele burgheziei concordă cu nevoile țărănimii. Atunci se va vedea clar că, dacă țărănimea a suferit de relele capitalismului primitiv, capitalismul înaintat vindecă el singur aceste rele. Prin industrializarea țării, țărănimea este despovărată de o parte din sarcinile fiscale, pe care le suportă și industria. Prin industrializarea țării, țărănimea câștigă deibușul important al orașelor industriale, devenite centre de consumație a produselor țărănești. În sfârșit prin aceeași intensă industrializare, prisosul populației țărănești, pe care agricultura nu-l poate hrăni, își găsește întrebuințare în fabrici. Acest ultim termen al evoluției burgheze — capitalismul industrial — aduce cu sine, prin urmare, împăcarea intereselor țărănești cu interesele burgheziei.

Cultura „critică” românească și-a luat ființă, crede Zeletin, din contradicțiile economice, din haosul social și politic produs în mod necesar de formele prime și distrugătoare ale capitalismului românesc. Această sterilă dispoziție critică va lua sfârșit

odată cu cauza care i-a dat naștere. Când România va intra definitiv în epoca constructivă a capitalismului industrial, cultura română va părăsi lamentația și ironia și va deveni pozitivă și creatoare. Căci ea va fi atunci expresia unui suflet național împăcat cu soarta și împăcat cu el însuși.

Expunând, în acest rezumat, numai concepția generală a lui Ștefan Zeletin despre evoluția României contemporane, lăsăm deoparte o mulțime de idei personale care pun într'o lumină cu totul nouă unele fapte istorice importante. Așa, de exemplu, autorul *Burgheziei române* vede în atitudinea față de Principate a Angliei în veacul XIX, urmarea directă a intereselor ei economice. Dacă la 1856 ni se retrocedează cele trei județe ale Basarabiei de Sud, aceasta se explică prin nevoia Angliei de a avea pe Dunăre drum liber, nestingherit de Rusia, spre cerealele câmpiilor românești. Iar în momentul în care Anglia își procură cerealele din America și de aceea Orientul o interesează mai puțin, cele trei județe sunt din nou atribuite Rusiei (1878), cu aceiași desinvoltură cu care îi fuseseră smulse mai înainte.

Din convingerile teoretice ale lui Zeletin privitoare la istoria economică, socială și politică a României, au rezultat și anumite concluzii politice. Ocupându-se de fizionomia socială a României de astăzi, eră natural ca sociologia lui Zeletin să studieze doctrinele și curentele politice ale vremii noastre. Astfel, teoreticianul burgheziei românești trebuia să urmărească cu interes evoluția aceluși partid în care vedea, cu dreptate, exponentul politic al burgheziei românești: partidul liberal. Mai mult decât atât: Ștefan Zeletin își permite ceea ce totdeauna și-au îngăduit teoreticienii politici: să critice actele partidului, în numele intereselor mari ale *clasei* pe care partidul are misiunea istorică s'o reprezinte. Astfel Zeletin se pronunță categoric pentru acea politică economică pe care multă vreme partidul liberal n'a vrut s'o urmeze: atragerea în țară a capitalurilor străine. Industria, observă Zeletin, „se naște totdeauna cu capital străin și cu capacități străine”, iar naționalizarea capitalului este un proces care vine mai târziu, după ce industria s'a dezvoltat. Politica noastră de stat a îngreuiat, după Zeletin, procesul de industrializare a României, prin faptul că a vrut să îndeplinească, în același timp, două procese care trebuie să urmeze unul după altul: *desvoltarea industriei* (cu capital străin) și *naționalizarea capitalului*. „A întreprinde însă al doilea proces, înainte ca cel dintâiu să fie pus în afară de orice pericol, înseamnă a crea industriei soarta unei ființe ce trebuie să trăiască fără aer și fără hrană”¹⁾.

1) St. Zeletin, *Burghezia română*, p. 133.

Dacă pare firesc ca un istoric al burgheziei să-și îndrepte atenția cu deosebire către organismul politic care reprezintă interesele burgheziei noastre: partidul liberal, tot așa de naturală este critica pe care industrialistul Zeletin o face teoriilor poporaniste, mai mult sau mai puțin anti-industrialiste. Dar dacă în ce privește atitudinea lui Zeletin față de *doctrinile* partidelor noastre, ea este totdeauna solid întemeiată științificește și de cele mai multe ori convingătoare, s'ar putea face unele rezerve privitoare la atitudinea lui față de *curențele populare* apărute după război în România. Aceste curențe, oricum ar fi judecate doctrinele care încearcă să le dea justificare teoretică, există prin ele însele, ca fenomene de masă care nu pot fi ignorate. Putem să nu fim de acord cu formula unui „stat țărănesc”, dar trebuie să recunoaștem importanța politică a clasei țărănești, emancipată prin expropriere și votul universal. Politicește, țărănimea mai are încă, desigur, de parcurs un drum destul de lung până va ajunge tot atât de puternică ca burghezia. Dar chiar în faza de „ucenicie politică” în care se găsește încă țărănimea, ea reprezintă, deocamdată, la noi în țară singura forță politică care poate contrabalansa, într'o măsură oarecare, puterea politică a burgheziei. Se pare că Ștefan Zeletin, absorbit de fenomenul istoric de covârșitoare importanță al dezvoltării burgheziei românești, a subevaluat posibilitățile politice ale clasei noastre țărănești.

S'ar putea adăoga că și posibilitățile de manifestare politică ale muncitorimei au fost, până la un punct, subvalorificate de Ștefan Zeletin. Totuși, convingerea lui că în România nu vom putea avea un proletariat puternic decât atunci când vom avea o industrie dezvoltată, are valoarea unei axiome. Dacă astăzi se poate vorbi în România de o mișcare muncitorească, aceasta se datorește faptului că în Banat, Ardeal și Bucovina există vechi regiuni industriale destul de importante. În vechiul regat, unde industria e slabă, sau are lucrători pe jumătate țărani, lipsiți de mentalitatea specifică proletariatului industrial din Apus, e slabă și mișcarea muncitorească.

E de prisos s'o mai spunem: rezervele, pe care ne-am îngăduit să le facem față cu o operă de importanța *Burgheziei române*, nu știrbesc întru nimic sentimentul nostru de admirație pentru această operă monumentală a gândirii românești. În amănunte și în unele concluzii practice-politice, opera lui Zeletin poate fi completată sau amendată: aceasta este soarta tuturor operelor mari. Dar în ce privește armătura ei teoretică, *Burghezia română* este o lucrare pe care nici o critică nu o va putea vreodată clinti din locul ei proeminent în cercetarea sociologică românească. Odată cu *Burghezia română*, s'au pus bazele solide

ale sociologiei statului românesc. Prin înălțimea ei de concepție, prin aparatul ei logic impecabil, prin geometria perfectă a compoziției, ca și prin documentarea vastă pe care se reazimă, *Burghazia română* este una din marile cărți ale cugetării contemporane.

ALEXANDRU CLAUDIAN

FORME DE GÎNDIRE ȘI FORME DE SOCIETATE

I. Originea ideii de unitate

[Cei ce intră pentru întâia oară în istoria filosofiei, sînt uimiți de bogăția ei; cei ce ies din istoria filosofiei sînt mai curînd uimiți de sărăcia ei. Desvoltarea filosofiei, la fel cu desvoltarea însăși a lumii, are de fapt o bază unitară. Căci haosul aparent de sisteme filosofice, care covîrșesc într'atîta pe începător prin felurimea lor, se reduce la lumina analizei la cîteva forme tipice de gîndire; acestea însăș se reduc la o schemă unică, pe care este croit orice sistem de gîndire. Aceasta e ceiace vom vrea să limpezim în cercetarea de față¹⁾].

Mai întii, filosofia este realizarea ideii de unitate. Ea intră în ființă în acel moment al evoluției omenirii, cînd spiritul nu mai poate poposi la haosul de forme, sub care apare lumea concretă: el sboară dincolo și cearcă a descoperi sub infățișarea pestriță a lumii, un principiu de unitate.

[S'a zis că ideia de unitate are o origine psihologică: fiindcă conștiința noastră are o unitate, noi înclinăm să vedem asemenea unitate și în lumea externă. Astfel unitatea lumii, pe care o caută filosofia, nu ar fi decît proiectarea externă a unității conștiinței noastre.

Dacă această părere ar fi adevărată, atunci ar trebui ca reflexiile omenirii asupra lumii să prezînte de la început, de cînd ele apar sub formă de religie, o unitate. Totuș, cu mult înainte de apariția religiilor monoteiste, spiritul a încercat să-și lămurească lumea sub forma religiilor politeiste. Cu alte cuvinte, deși conștiința funcționa și atunci în mod unitar, totuși spiritul omenesc concepea lumea în mod haotic: el admitea mai multe principii, adesea rivale și dușmane, pentru explicarea lumii concrete. Deci originea ideii de unitate nu stă în sufletul nostru; trebuie să o căutăm în altă parte.

Vom recurge aici la părerea unui filosof, nu a scriitorilor

1) La textul cuprins între parantezele franceze autorul scrie pe margine: „Bun”. (N. R.)

sociologici, care ar putea naște bănuiala de părtinire. După Wundt, omenirea nu a putut să ajungă la concepția unității religioase, decît după ce a realizat unitatea socială. Atunci, după cum în viața socială toți oamenii ascultau de unul singur, tot astfel și în panteonul religios spiritul și-a închipuit toți zeii supunîndu-se unuia singur. Acesta a devenit rege sau tiran în lumea divinităților.

După ce s'a realizat unitatea în concepția religioasă, trecerea de aici la concepția filosofică a lumii era firească. A fost de ajuns să se ivească un gînditor cu o mai mare putere de abstracție, care să pună ca început a tuturilor lucrurilor, nu un zeu, ci un element fizic — apa, aerul sau altul — și astfel filosofia intră în viață. Acest pas l-a făcut Thales, care și trece ca primul filosof.

Așadar, dacă nașterea filosofiei este un reflex al condițiilor sociale, nu va trebui să ne surprindă că și variația formelor de filosofie este reflexul variației condițiilor de viață socială. Să vedem acum formele de filosofie²⁾.

Partea I: Fapte; Partea II: Cauze.

I. Forme de unitate

Sînt două elemente fizice principale, care pot fi întrebunțate ca principii de unificare a lumii: *materia* și *spiritul*. De aceea și formele de filosofie se împart în două mari clase: filosofii materialiste și filosofii spiritualiste. Filosofia, care explică unitatea lumii luînd ca principiu materia, are ca principală problemă să explice cum din materie se naște spiritul. La rîndul ei filosofia spiritualistă se vede pusă în fața problemei, de a deriva materia din spirit. Această problemă trece azi, în epoca de predominare a spiritualismului, ca mai ușoară de rezolvat. De fapt, vom vedea că ea e tot atît de grea ca și aceia a materialismului, de a deriva spiritul din materie.

Să coborîm acum în laboratorul formării de sisteme, și să privim mintea la lucru, în însăș îndeplinirea procesului de unificare. Formarea unui sistem filosofic cuprinde două faze; mai întii, gînditorul se vede pus în fața unei înfinități de lucruri concrete; în adevăr, lumea dată de simțuri este punctul real de plecare al ori cărei filosofii. Că unii filosofi devin apoi ingrați și tăgăduieșc realitatea punctului de plecare — fără care ei n'ar fi ajuns nici odată să filosofeze — aceasta nu trebuie să ne mire.

2) Dela: „S'a zis...” unde se deschide paranteza franceză, până la: „Să vedem acum formele de filosofie”, autorul însemnează pe margine: „Partea II”. (N. R.)

Căci paradoxul este un păcat filosofic. Infățișarea pestriță a lumii, pe care ni-o dă simțurile, nu mulțamește pe gânditor; el ajunge la convingerea, că în acest haos trebuie să existe o unitate și astfel mintea sa se pune la lucru și stabilește un principiu de unificare: materia sau spiritul.

Acum urmează a doua fază, cea reală, prin care se naște sistemul filosofic: gânditorul trebuie să explice, cum din acest principiu, unul singur, derivă tot ceiace există. Aici mintea sa se vede pusă deodată în fața unui abis între unitatea principiului și *intimitatea* lucrurilor concrete. Cum se poate imagina că principiuul, unul singur, se divide într'o înfinitate de forme? Spre a ieși din această greutate, gânditorul aruncă o punte între unitate și înfinitate, imaginând între aceste două extreme un *intermediar*.

Se înțelege că intermediarul ia o formă deosebită, după principiuul stabilit de gânditor. Astfel sînt două forme de termeni intermediari, după cele două forme de principii: materia și spiritul. Filosofia materialistă, spre a trece de la principiu la lucruri, își imaginează materia împărțită într'o înfinitate de corpuscule, de „atomi”; apoi pe aceștia îi lasă să se miște și să se împreuneze sub deosebite forme. Asemenea complexe de atomi sînt percepute de simțuri ca tot atîtea lucruri concrete. La rîndul ei, filosofia spiritualistă, spre a arunca o punte între principiuul ei și lucruri, își închipue spiritul manifestîndu-se sub formă de idei, iar pe acestea le face să se concretizeze în tot atîtea clase de lucruri sensibile. Cu alte cuvinte, spiritualismul face mai întii o unificare provizorie a lucrurilor sensibile, într'un număr restrîns de grupele — noțiuni sau idei — iar pe acestea le explică prin funcțiunea unui spirit unic. Avem deci două feluri de intermediari, atomul și ideea, după cum principiuul de unificare este materia sau spiritul.

Precum se vede, „sistemul” de filosofie cuprinde în mod necesar trei elemente: a) principiuul, b) termen mediu și c) lumea simțurilor. Ori ce sistem filosofic trebuie să se alcătuiască din aceste trei părți. Accentuăm însă că vorbim aici numai de „sistem”, adică de concepții de întreg ale lumii și vieții, nu de păreri filosofice răslețe, ori cit de originale și rodnice ar fi asemenea păreri.

[Părțile esențiale sînt două: lumea concretă, — dată de simțuri — și principiuul de unificare, stabilit de gândire. De ce s'a mai recurs însă și la un mijlocitor între aceste două părți, singurele neapărate în ori ce sistem de filosofie? Desigur că este aici și o necesitate de gândire, căci spiritul — cum s'a zis — nu poate trece de o dată de la unitate la înfinitate. Am avea însă de observat, că termenul mediu se găsește și în primele forme de unificare a lumii — în religie — unde el nu numai că nu e necesar, dar contrazice însăși concepția divinității ca

ființă atotputernică. Cînd, de pildă, divinitatea are de dat o misiune unui muritor, n'ar fi nevoie ca ea să recurgă la cine știe ce arhanghel, ca să-i transmită această misiune. Ar fi de ajuns ca ea să gîndească și gîndul divin să se realizeze deadreptul în mintea muritorului. Recurgerea la un agent de legătură contrazice ideea de atotputere a ființei divine. Dacă totuș religia se face vinovată față de ea însăși de asemenea non-sens, pricina este că ea copie în mod servil modelul ei real, viața socială. În societate principiul de unificare, domnitorul, are nevoie de un aparat de mijlocire între el însuși și popor, căci el nu e ființă atotputernică, de aceea are nevoie de subalterni, care să-i realizeze ordinele. Prin imitare introduce și religia între divinitate și lume un asemenea aparat de mijlocire, alcătuit din divinități de un ordin secundar — vestitori zeiești, îngeri, arhangheli — deși aici asemenea intermediari nu corespund vreunei necesități.

De aceea fără a tăgădui și nevoile proprii ale gîndirii, înclin totuș a crede, că nașterea acestui termen mediu pe care îl găsim întii în religie și apoi în filosofie, are la bază motive sociale. El decurge dintr'o deprindere de gîndire, pe care o contractează omul în societate, aceia de a trece de la unitate la multiplicitate printr'un aparat de mijlocire. Mai tîrziu, cînd spiritul întreprinde — după însăși modelul vieții sociale — deosebitele sisteme de unificare a lumii, el păstrează acest termen de mijlocire, atît în religie, cit' și în filosofie³.

În istoria filosofiei domnește unitate și o unitate de natură a prileji oarecare dezamăgire. Pare că nu ne-am aștepta la atita sărăcie a spiritului. Căci toate sistemele filosofice, pe care le cercetează istoria filosofiei, se clădesc pe aceeași arhitectură logică: e schema tripartită, cu care ne-am ocupat mai sus. Aceasta este trăsătura de unire dealungul dezvoltării filosofiei. Rămîne acum, după ce am arătat de unde provine unitatea între sistemele filosofice, să arătăm cum se naște deosebirea între ele.

Mai întii, — aceasta s'a arătat și mai înainte — prima mare pricină este aceea, că sînt două principii fizice de unificare a lumii: materia și spiritul. De aici se nasc două forme de filosofie, singurele strict consecvente între toate formele de sisteme, pe care le vom cunoaște: a) materialismul atomist și b) spiritualismul idealist. Primul se clădește pe schema logică: materie-atomi-lucruri sensibile; al doilea pe schema: spirit-idei-lucruri sensibile. Vorbim aici de procesul logic al formării de sisteme. Întii mintea își imaginează materia sau spiritul ca principiu; apoi, spre a putea trece la infinitatea lucrurilor sensibile, își imaginează materia împărțită în atomi, iar spiritul manifestîn-

3) Ceeace se află între parantezele franceze, începînd cu: „Părțile esențiale...” și terminînd cu: „...cât și în filosofie”, este șters de autor. (N. R.)

du-se sub formă de idei. De fapt, în forma definitivă a sistemelor atît atomii cît și ideile sînt înfățișate ca existînd din eternitate, ca formă sub care se manifestă de la început materia și spiritul.

Schema ambelor acestor două forme cardinale de filosofare a fost stabilită din antichitate; dezvoltarea ulterioară a filosofiei nu a mai adus aici nimic nou și nici nu poate aduce. Căci la ele se limitează posibilitățile de invenție ale gândirii. Schema materialistă a fost stabilită de Democrit, iar schema spiritualistă de Plato. Democrit, îndrumîndu-ne pe urmele maestrului său Leucip, își imaginează materia împărțită într'o infinitate de corpuscule, eterne și nedestructibile, numite atomi (nedivizibili). Atomii se mișcă mereu în spațiul gol, și prin împreunarea lor sub diferite forme nasc lucrurile lumii sensibile; prin desăgărare pier aceste lucruri. Astfel cred atomiștii greci a isbuti să derive din materie infinitatea lucrurilor lumii sensibile. [Mai grea este această problemă pentru spiritualism. Astfel Plato, care am spus că el cel întii stabilește cu perfectă claritate schema filosofiei spiritualiste, admite ca realitate eternă și nedestructibilă o lume a ideilor. Modelul acestei lumi a ideilor platonice este lumea propriilor noastre idei abstracte. Fiîndcă gîndirea greacă nu putea concepe o cunoștință făcînd un model complet, deaceia Platon ajunge să-și imagineze pentru ideile noastre o lume de modele concrete, pe care el le numește tot idei, dar le privește ca adevăratele realități, se înțelege realități nevăzute. De aci gînditorul grec trebuie să facă un pas firesc. În adevăr, fiîndcă ideile umane — modelul realităților sale nevăzute — se formează prin funcțiunea inteligenței, ele trebuie să postuleze și pentru ideile supra-sensibile o inteligență care să le producă. Dar această inteligență nu mai putea fi umană, ci divină, impersonală: ea era chemată să alcătuiască unitatea supremă, cauza ultimă și absolută a lumii. Și așa stabilește Platon următoarea schemă, care a rămas și va rămîne tipică pentru ori ce filosofie intelectualistă: inteligență divină ca principiu (zeu, bine, zeu conceput ca inteligență?) — idei ca termeni de mijlocire — lucruri sensibile. Între elementele acestei scheme Platon a afirmat în mod firesc un raport de cauzalitate: după el inteligența divină este cauza ideilor, iar acestea la rîndul lor sînt cauza lucrurilor sensibile. Dar Platon n'a lămurit acest raport de cauzalitate. Noi nu știm ce fel derivă ideile din rațiunea divină; mai mult încă, nu știm cum și-a imaginat Platon inteligența divină: ca o idee, — o idee supremă — sau ca o ființă, de pildă, un zeu suprem, din care derivă celelalte idei ca tot atîtea zeiități secundare. Aci plutim în imperiul bănuelii. Cît privește raportul causal între idei și lucruri, Platon a căutat să-l explice, dar explicarea sa pare a nu-l fi mulțumit pe el însuși, de vreme ce mai tîrziu i-a dat altă for-

mă. Precum vedem, deși filosofiile spiritualiste sînt ca concepție cele mai grandioase pe care le-a produs spiritul uman, greutățile lor în derivarea lucrurilor sensibile dintr'un principiu spiritual sînt mult mai serioase ca acelea ale filosofiilor materialiste.¹⁾

Altă cauză a diferențierii sistemelor filosofice stă în aceea că în ținutul spiritului găsim de fapt trei elemente: inteligența, voința și sentimentul, și fiecare din acestea poate fi întrebuițat ca principiu de unificare a lumii. Astfel filosofiile spiritualiste pot fi, după principiul spiritual întrebuițat, intelectualiste, voluntariste sau sentimentaliste. În fine, o mare pricină de diferențieri a sistemelor stă într'o inconsecvență a filosofilor: ei abuzează de termenii medii. Anume, atomul care este termenul mediu al filosofiilor materialiste, este întrebuițat și în filosofiile spiritualiste. Acelaș abuz se întîmplă cu ideia. Și așa, din combinarea acestor doi termeni medii cu cele patru principii de filosofare—unul material și trei spirituale,—rezultă următoarele opt feluri posibile de sisteme filosofice:

Principiu	Termen mediu	Forme tipice de sisteme
MATERIE	atomi	Materialism atomist
	idei	Materialism dialectic
inteligență	atomi	Intelectualism atomist
	idei	Intelectualism idealist
SPIRIT { voință	atomi	Voluntarism atomist
	idei	Voluntarism idealist
sentiment	atomi	Sentimentalism atomist
	idei	Sentimentalism idealist

Precum se vede din această tabelă, sînt 8 forme posibile de gîndire. Denumirea logică a acestor forme se face după principiul de unificare la care se adaugă apoi, ca specificare, termenul mediu. O pildă: *materialism atomist* în care principiul e materia, iar termenul mediu atomii; sau: *voluntarism idealist*, în care principiul e voința, iar ideile termenul mediu. Trebuie să observăm însă, că de fapt se întrebuițează foarte des denumirea după

1) Pe marginea acestor două aliniate, autorul notează: „! scurt; verifică dacă la Platon Bine sau [aici urmează un cuvînt ilizibil] — inteligență.” (N. R.)

terminul mediu. Astfel se vorbește de *atomism* — fie materialist sau spiritualist, și tot atât de des se vorbește de *idealism*. Această denumire, deși deplin încetățenită în filosofie, nu e logică, căci caracterul propriu al unui sistem de gândire nu-l dă terminul mediu, ci principiul de unificare. Am zis că cea mai de seamă pricină de diversitate a sistemelor este inconsecvența în întrebuințarea termenilor medii, întrucât ideea se întrebuințează și la materie, iar atomul este privit și ca formă de manifestare și existență a spiritului. Din tabelă se vede însă că atomul a fost mult mai des întrebuințat în spirit, decât ideea la materie. De altfel, la lumina dreptei judecăți, un *atom de spirit* e tot atât de absurd, ca și o idee de materie. Atomul a fost imaginat ca formă ultimă a diviziunii întinderii: acolo unde încețază puțința de a împărți materia se naște atomul, corpusculul material nedivizibil. Dar însușirea proprie a spiritului este tocmai că nu are întindere, deci că nu se poate împărți. De aceea a vorbi de atomi de spirit înseamnă a divide ceea ce e indivizibil. Și totuș asemenea atomi se găsesc la gânditori de seama lui Leibniz și Wundt. Deși din această întrebuințare abuzivă a termenilor medii ies 8 forme posibile de sisteme, în realitate găsim mai puțin, căci din capul locului trebuie să excludem sentimentalismul care nu există pentru filosofi: aceștia au oroare pentru sentiment. Dintre celelalte forme, materialismul atomist este forma clasică a materialismului, așa cum a fost stabilită de Democrit și desăvîșită de Newton. Cit privește materialismul idealist, el n'a fost întrebuințat decît de un singur gânditor, de aceea i-am și dat numele de materialism dialectic, spre a se vedea că e vorba de Marx. Acest gânditor a împrumutat de la Hegel concepția evoluției triadice — dialectica — care este forma de dezvoltare a gândirii. După Marx această lege este exactă, dar nu e exact principiul după care a dedus-o Hegel. Căci principiul lucrurilor nu este Ideea, ci materia. Și așa ajunge Marx să ia ca principiu materia, însă o materie logizată, care se dezvoltă după sistemul triadică a dialecticii hegeliene. La Hegel însă, filosof intelectualist, dialectica era logică, pe când la materialistul Marx ea e absurdă, poate cea mai mare absurditate din istoria gândirii. Intelectualismul atomist, care ar urma să construiască lumea dintr-o inteligență pulverizată sub formă de atomi, nu a fost dezvoltat în mod consecvent de nici un gânditor. Totuș atomul de inteligență poate fi un mijloc tot atât de dornic de construcție a lucrurilor, ca și atomul de voință, care se bucură de mai multă vază. Intr-o formă întunecată apare această concepție la G. Bruno, după care elementele ultime ale lucrurilor sînt monadele, iar acestea au o natură îndoită, fizică și spirituală. Dar de un intelectualism atomist pur, nu poate fi vorba nici aici. Intelectualismul idealist este forma clasică a intelectualismului, așa cum am cu-

noscut-o la Platon. Cu ea ne vom ocupa mai jos, ceva mai deaproape. Voluntarismul atomist apare mereu sub deosebite forme în cursul dezvoltării gândirii. Sub o formă desăvârșită apare întâi la Leibniz, apoi la Wundt. Leibniz construiește lumea din unități spirituale, pe care le numește monade și le concepe ca puncte de forță. Corpurile sînt complexe de asemenea monade. După Wundt deasemenea elementul ultim al lumii este atomul de voință. Voluntarismul idealist și-a găsit expresia clasică în filosofia lui Schopenhauer. Acest gânditor ia ca principiu voința, pe care o privește ca o năzuință oarbă. Între principiu și lucrurile simțurilor, Schopenhauer înserează Ideile; anume, el afirmă că voința se manifestează, — se „obiectivează” — sub formă de idei. Acestea apoi, căzînd sub simțuri, se diversifică în spațiu și timp și devin lucrurile sensibile, care sînt creația inteligenței noastre. Și așa obține Schopenhauer următoarea schemă a sistemului său: voință — idei — lucruri sensibile. După propria sa mărturisire Schopenhauer împrumută ideile dela Platon. Decît la Platon ideile erau urmarea logică a principiului său de filosofare. Căci cel ce ia *intelența* ca principiu, e logic să susțină că aceasta funcționează sub formă de idei, dar nu mai e logic ca un gânditor voluntarist să afirme, cum că voința se manifestează sub formă de idei. O voință ce gîndește, are cam acelaș sens ca un orb ce vede. Astfel că *arhitectura filosofiei* lui Schopenhauer e nelogică: ea nu are o justificare în funcțiunea sufletului nostru. Să adăugăm aici că energetica modernă nu e decît o versiune științifică a voluntarismului filosofic. Căci *forța* are avantajul de a putea fi botezată și filosofic și științific; cine-i zice *voință*, intră în psihologie și de aici în filosofia generală, iar cine-i zice *energie*, intră în știință. După concepția energetică lucrurile sensibile sînt complexe de formă de energie, iar îndărătul acestor complexe stă energia însăși, care e transformă mereu și apare sub diferite forme concrete. Această energie ca atare o numea la început Robert Mayer, promotorul energicii moderne, cu termenul întrebuițat de Schelling pentru a caracteriza Absolutul: „punct de indiferență”. Rădăcinile energicii sînt deci vădite: ele pătrund deadreptul în adîncurile idealismului german. Cît privește sentimentalismul, am spus că el nu există pentru filosofi. Personal am credința că pe această bază se poate ridica un sistem filosofic tot atît de consecvent și cuprinzător ca ori care altul din istoria filosofiei. Mai mult, sînt convîns că pe această cale se poate elimina termenul mediu, cel puțin în forma sa tradițională de atom sau idee.

Reesă de mai sus, că din cele 8 forme posibile de filosofie, numai 4 au fost de fapt întrebuițate. Așa că aveam dreptate cînd spuneam de la început că ceea ce e de natură a uimi în istoria filosofiei, nu e bogăția ci sărăcia formelor de gîndire. Din-

tre aceste 4 forme de filosofare, cel mai însemnat este fără îndoială intelectualismul.

Cauzele sunt numeroase. Mai întâi, filosofii trăesc numai prin gândire, de aceea ei înclină să o proiecteze și în lume, făcând din ea cel mai obișnuit principiu de filosofare. Apoi, în intelectualism spiritul se copie pe el însuși, și crede a descrie lumea: el transpune funcția sa în natură, o ipostaziază, și face din ea devenirea însăși a lumii. De aici consecvența și resursele intelectualismului: modelul, pe care el îl copie, nu e lumea externă, ci funcția minții, care e totdeauna cea mai bine cunoscută.

x In sfârșit — cum vom vedea curînd — intelectualismul este cea mai perfectă legitimare a tiraniei claselor stăpînitoare, care-l ocrotesc și-l propagă adesea ca o filosofie oficială. Așa se lămu-rește dezvoltarea și întinderea sa unică. În domeniul intelectualismului au creat filosofii cele mai grandioase monumente de gândire: vorbim de sistemele lui Platon și Hegel. Merită deci să ne oprim o clipă asupra sa, spre a-l vedea la lucru.

După cum arată însă-și numele, intelectualismul ia ca principiu inteligența, sub deosebite nume — rațiune, bine, dumnezeu, substanță (spirituală) — și cearcă a deduce de aici lucrurile simțurilor. Dar spre a înlătura abisul între unitatea principului și mulțimea lucrurilor, el procedează la o multiplicare provizorie a principului: face inteligența să se manifesteze sub formă de idei. Cu acestea însă greutatea nu e înlăturată, ci numai amânată. Căci aceeaș problemă se ridică de astădată la idei: cum se explică diversificarea ideilor sub forma lucrurilor senzibile? Cu alte cuvinte, cum se poate deduce lucrurile materiale din idei? În această privință nici un gânditor intelectualist nu a dat un răspuns mulțămitor.

Platon, întâiul mare filosof intelectualist, a cercat să deslege problema prin doctrina celebră a „participării” (*métexis*): lucrurile senzibile „participă” la idei, și numai prin aceasta capătă ele realitate, se înțelege în măsura participării: lucrurile sunt reale în măsura în care participă la idei. [Aristotel, care-și îndreaptă cele mai grele obiecții tocmai împotriva acestei părți a filosofiei magistrului său, susține că pe nedrept a dublat Platon realitatea, născocînd o lume a ideilor deosebită de lumea lucrurilor concrete. După el ideile sunt în lucruri, nu în afară de ele. Totuș Aristotel însuș privește atât lucrurile, cât și ideile, ca substanțe, deci ca realități aparte. Astfel și el ajunge la o dedublare a lumii, care de astă dată devine deadreptul misterioasă, căci nu e mărturisită, și de aceea problema relației între lumea ideilor și aceea a lucrurilor nici nu e atinsă.]

1) Pe marginea celor aflate aici în paranteza franceză autorul a scris: „Inexact” (N. R.)

Filosofia modernă se inaugurează cu un abis brutal între idei și materie. Descartes, părintele filosofiei moderne, privește mintea, inteligența ca substanță gânditoare, iar materia ca substanță întinsă. În asemenea împrejurări, el cearcă a stabili legătura între aceste două laturi extreme a lumii pe altă cale. [Anume, alătura de aceste două substanțe „create”, el deosebește o substanță superioară, necreată — Dumnezeu — care crează atât spiritul, cât și materia. Dumnezeu stabilește și legătura între creațiile sale.] Cum se vede — dacă ni-i îngăduit a face o glumă — se pare că Descartes, privind abisul între spirit și materie, le-ar fi zis: „eu nu sunt în stare să vă împac: împace-vă Dumnezeu!”.

Spinoza pășește la extrema lui Descartes: pe când acesta săpase o prăpastie între spirit și materie, Spinoza afirmă că ideile și lucrurile sunt identice: două „atribute” ale aceleiaș substanțe, a lui Dumnezeu. Acelaș punct de vedere îl are Schelling; el deosebește lumea într'o serie ideală — dezvoltarea spiritului — și una reală — dezvoltarea materiei; ambele serii se confundă într'o substanță unică, identică în sine: Absolutul.

Se vede deci, din aceste pilde, că dualismul, panteismul, idealismul, nu sunt forme aparte de sisteme de gândire: ele sunt specii de intelectualism, deci subdiviziuni ale aceluiaș sistem. Dacă intelectualismul renunță la o legătură directă între terminul mediu și lucruri — idei și materie — el devine dualism; dacă însă afirmă identitatea între terminul mediu și lucruri — din neputința de a deduce pe cele din urmă din cel dintâi — atunci devine panteism; în fine, când din aceeaș imposibilitate de a deduce lucrurile materiale, materia din idei, intelectualismul [neagă existența materiei, atunci devine idealism. Atâtea feluri,?] de a concepe raportul între terminul mediu și lucrurile sensibile, și de aici atâtea nuanțe de intelectualism.

Trebue să adăogăm, că soluțiunea cea mai conformă spiritului intelectualismului, este negarea materiei. Și în adevăr, se observă această înclinare în tot decursul istoriei gândirii: [vor-bim de înclinarea, de a preface materia într'un produs al spiritului. Mai întâi se desprind câteva calități a materiei, numite secundare, care sunt privite ca produse sufletești; materia însăș este redusă la calitățile „primare”. Apoi, dela Kant înainte, toate calitățile materiei sunt privite ca produse ale spiritului; materia însăș devine de astă dată un X, incognoscibil, care are numai rostul de a afecta organele de simțuri, dând naștere complexelor de senzații, care alcătuiesc lucrurile. În fine, însăș existența acestui X este negată, singurele realități rămân ideile. În acest caz, in-

1) Autorul notează aici: „verifică”. (N. R.)

2) Autorul notează iarăș: „verifică”. (N. R.)

telectualismul nu desleagă nodul gordian, ci îl taie: el tăgăduște, tocmai ceea ce la origină avea misiunea să lămurească: lumea materială.¹⁾

De altfel nu e decât drept de a învedera, că această greutate, de a trece dela terminul mediu la lucruri, o întâmpină în domeniul său și materialismul. Am arătat că materialismul își imaginează materia împărțită în atomi, iar din împreunarea acestora deduce lucrurile concrete. Întrebarea e însă: cum se mișcă atomii, spre a se agrega și dezagrega în deosebite forme? Încercarea atomiștilor vechi, Democrit și Epicur, de a explica mișcarea atomilor fără o forță care să o pricinuiască, a dat greș. Astfel atomistica modernă dela Boyle înainte, a trebuit să recurgă la două forțe, una de atragere și alta de respingere a atomilor, spre a lămuri mișcarea lor. Dar această stranie soluție ridică încă mai multe greutăți. Mai întâi, forța nu mai e un fapt material, de aceea recurgerea la ea înseamnă eșirea din cadrul strict al materialismului. Apoi prin adăogarea forței la materie, filosofia materialistă lucrează de fapt cu două principii: ea devine dualism în sensul cel mai strict. E drept, că protagoniștii materialismului modern, Büchner și Haeckel, afirmă că materia și forța alcătuiesc unul și același principiu, o singură substanță. Dar nu e de înțeles, cum două principii deosebite de filosofare ar putea alcătui unul singur. Asemenea „monism” materialist este în fapt o reîntoarcere la hylozoismul primitiv: materie înzestrată cu viață.

Aceasta în ceea ce privește domeniul propriu al materialismului: acela al lucrurilor materiale. Cât privește încercarea de a deduce spiritul din materie — de a lămuri faptele sufletești ca un efect al jocului atomilor, aceasta nici nu s'a făcut în mod serios. [E drept că unii atomiști prea catolici, au ajuns să tăgăduiască existența spiritului, tocmai pe temeiul că el nu se poate deduce din atomi. E aici antipodul intelectualismului, care neputând deduce materia din idei, îi neagă existența. Dar tăgăduirea spiritului n'a putut deveni la materialiști un curent de gândire, cum s'a întâmplat cu tăgăduirea materiei la intelectualiști.²⁾

Observăm cu acest prilej, că pe nedrept se privește dualismul ca formă aparte de gândire, opusă monismului. Filosofia e, prin însăși esența ei, monistă; ea e explicarea unității lumii dintr'un principiu singur. O filosofie dualistă, adică care ar cerca să deducă unitatea lumii din două substanțe, principii deosebite,

1) Pe margine autorul scrie: „îndică numai procesul”. O linie curmezișă taie rândurile. (N. R.)

2) Tăiat de autor cu linie subțire trasă cu creionul. (N. R.)

e un non sens: ea se exclude pe ea însăși din cadrul filosofiei (în notă se va combate părerea lui Groos cu Kant și Plato).

* * *

Până acum am rămas în cadrul filosofiei, concepută în înțelesul ei de origină, ca încercare de a deduce unitatea lumii dintr'o substanță, materială sau spirituală. De la un moment se ivesc în istoria gândirii indoeli asupra putinții de a cunoaște această substanță ultimă, deaceea se încearcă explicarea unității pe alte căi. Această direcție filosofică poartă numele de „agnosticism”, termen ce datează de la Huxley. Agnosticismul renunță numai la cunoașterea substanței, nu renunță însă la filosofare: la explicarea unității lumii. Dar, nemaiputând deduce această unitate dintr'o substanță — pe care o socotește incognoscibilă — noua direcție cercă să găsească alte principii de unificare.¹⁾

După Kant, creatorul teoriei cunoașterii și cel mai ilustru reprezentant al acestui mod de gândire, principiul de unificare este însă funcția conștiinței. În adevăr, la Kant teoria cunoașterii este un sistem filosofic. Căci aici a cunoaște, înseamnă a ordona și unifica materialul senzibil: cunoașterea lumii este construcția lumii. Și de aceea descrierea funcției cunoașterii, așa cum o întreprinde Kant, este de fapt deducerea unității lumii senzibile dintr'un principiu superior: unitatea cunoașterii. Și așa ridică Kant un sistem de gândire, altoit tot pe o schemă tripartită: unitatea conștiinței — categorii — obiecte (das Mannigfaltige der Erfahrung).

Positivismul anglo-francez, altă ramură a agnosticismului, cercă să deducă unitatea lumii dintr'o lege generală a devenirii. El pleacă dela fenomene — singurele, pe care le socotește cognoscibile — se ridică de aici la legi particulare, și apoi la legea generală, care cuprinde sub sine toate legile particulare. Deci și aici întâlnim o schemă tripartită. De însemnat este, că pozitivismul atârnă de ideea genezei, a evoluției. Căci legile sale sunt moduri de succesiune a fenomenelor, deci de evoluție. Însă ideea evoluției, a devenirii este cu totul modernă: ea s'a născut pe pragul veac. XIX, tot din temeuri sociale, anume ca un ecou al prefacerilor adânci, prin care au trecut societățile apusene în această epocă. Aplicarea cea mai largă a acestei idei s'a făcut în Anglia.

[Dar trebuie să relevăm, că lumea germană a produs un creier gigantic, care a isbutit să contopească într'unul ambele

1) Intre aliniații acestia și cel care urmează autorul înseamnă: „Vezi notele”. (N. R.)

moduri de unificare: și acel tradițional, care deduce unitatea lumii dintr'o substanță, și acel pozitivist, care lămurește această unitate prin domnia unei legi generale unice. Acesta este Hegel. El a dedus lumea dintr'o substanță — din Idee — iar felul de dezvoltare a acesteia a desprins legea generală de dezvoltare a fenomenelor — dialectica. Astfel Hegel a contopit într'un tot substanța ultimă a lumii cu legea generală a devenirii. Prin aceasta, filosofia sa se prezintă ca cel mai înalt efort al gândirii filosofice, și cea mai desăvârșită intrupare a ideii de sistem¹⁾.

Am dat mai sus o schiță a ceea ce am putea numi „filosofia filosofiei“. Căci există, sau trebuie să existe, alături de filosofia propriu zisă, și o filosofie a filosofiei. După cum filosofia cearcă să reducă diversitatea lucrurilor concrete la unitate, tot astfel filosofia filosofiei trebuie să cerce a reduce la unitatea însăși formele diverse de filosofie. Aceasta e ceea ce am făcut mai sus, reducând toate formele de filosofie la o singură schemă, și apoi urmărind formele deosebite, sub care se prezintă această schemă. Rămâne acum să descoperim și principiile, care fac ca schema unică a filosofării să îmbrace forme deosebite în decursul dezvoltării gândirii.

III. Conexiunea între formele de gândire și formele de societate

Dintre cele trei elemente, pe care le cuprinde schema sistemelor de gândire, numai două sunt esențiale: lumea dată de simțuri, și principiul, prin care se încearcă unificarea ei. Termenul mediu este impus de nevoia, de a cere un mijloc de apropiere între aceste două extreme.

Sunt două moduri posibile, de a concepe raportul între cele două laturi esențiale ale sistemelor: a) sau se pune greutatea pe principiu, și se reduce lucrurile la un rol secundar: atunci principiul apare drept adevărata realitate, iar lucrurile senzibile devin simple aparențe; b) sau se pune greutatea pe lucrurile concrete, și se reduce principiul la un rol secundar: de astă dată realitatea adevărată se mută în lucruri, iar principiul de unificare apare ca simplă abstracție. Cele dintâi sunt sisteme raționaliste, absolutiste; cele din urmă sunt sisteme realiste, empiriste. Sau cu un termen, care ne va indica și origina lor: cele dintâi sunt sisteme de centralizare, cele din urmă sunt sisteme de descentralizare. De altfel și Windelband, care găsește

1) Pe marginea acestui aliniat autorul notează: „verifică“. (N. R.)

cuvinte magistrale pentru caracterizarea direcțiilor de gândire, zice că în raționalism gândirea se îndrumează dela centru spre periferie, pe când în empirism ea pășește invers, dela periferie spre centru.

La fel cu formele de gândire, formele de societate se alcătuiesc de asemenea din două elemente esențiale: autoritatea centrală și membrii societății, indivizii. Când greutatea cade pe primul element, atunci — zice Wundt — suveranitatea se concentrează la centru; iar când greutatea cade pe indivizi, suveranitatea se mută la periferie. În întâiul caz avem societăți absolutiste, despotice; în cel din urmă avem societăți democratice. De aceea sunt două forme de viață socială, ca și două forme de gândire: *a)* una orientată dela centru spre periferie, dela general la particular, și *b)* alta orientată invers, dela periferie spre centru, dela particular la general. O a treia formă de viață socială sau gândire filosofică nu se poate concepe, și nici nu există. Avem un absolutism social, ca și un absolutism filosofic; și avem o descentralizare și atomizare socială (democrație), ca și una filosofică (discretism: un individualism social și filosofic. În întâiul caz avem, în societate ca și în gândire, concentrare în cel de al doilea pulverizare, individualism, atomizare.

Se înțelege dela sine, că între formele de viață socială și formele de gândire trebuie să existe o corelație. Curente de gândire sunt părți integrante ale vieții sociale, de aceea ele trebuie să aibă un caracter corespunzător. Societatea este un întreg organic, de aceea nu se poate ca felul de viață să fie orientat într'un fel și felul de gândire în alt fel. Când totuș se întâmplă, ca societatea să ajungă în contradicție cu ea însăși — adică, ca felul de gândire să nege felul de viață — atunci sunt semne de reacțiune și descompunere. [Astfel societatea medievală, centralizată și absolutistă, a avut un mod de gândire corespunzător: un raționalism, care pune realitatea¹⁾ la centru, în esențele spirituale, din care deduce existențele individuale ca simple modificări întâmplătoare, accidente. Dar când — în timpul Renașterii — gândirea se orientează invers, ducând realitatea la periferie, în existențele individuale, și prefăcând esențele în simple abstracții, (acestea sunt semne atunci că) lumea medievală se află în descompunere.

Așa dar sunt două tipuri cardinale de viață socială, și corespunzător și de gândire filosofică. Mai întâi societatea absolutistă tradițională, totdeauna pe bază rurală, în care viața indivizilor se desfășoară după ordinile dela centru. Această societate își crează modul ei propriu de gândire, care străbate deopotrivă

1) În dreptul acestor rânduri notat pe margine: „verifică”. (N. R.)

în filosofia generală, ca și în disciplinile filosofice speciale. Atunci filosofia generală susține în mod firesc, că realitatea absolută eternă și neschimbătoare este principiul — deci centrul — pe când indivizii (periferia) sunt accidente, iluzii, aparențe. Psihologia îmbrățișează apriorismul: într'o societate, în care autoritatea centrală dă ordine, iar masa periferică le primește în mod pasiv și le execută orbește, e firesc ca psihologii să aibă impresia, cum că cunoștințele se nasc gata, independent de experiență. Educația este intelectualistă; ea dă elevilor cunoștinți formate gata, pe care aceștia sunt obligați să și le asimileze în mod pasiv. Logica este deductivă: adevărurile sunt deduse din propoziții generale, care nu sunt de origină empirică. Etica — totdeauna un auxiliar al politicii de stat — stabilește norme de purtare pe cale rațională, în afară de experiență. Estetica este, în limba lui Fechner, „de sus”; ea este construită din noțiuni generale. Astfel mecanismul vieții sociale, și cu acel al gândirii în toate manifestările ei, alcătuiesc un întreg organic.

La rândul lor, societățile descentralizate, clădite pe bază industrială în veșnică prefacere, își crează iarăși un mod corespunzător de gândire. În aceste societăți suveranitatea stă la periferie, în indivizi; autoritatea centrală o deține numai în mod temporar prin delegație. Astfel întreaga viață socială este pulverizată, atomizată: ea se desfășoară din energia și inițiativa elementelor discrete — a indivizilor — deci se orientează dela periferie spre centru. Și acum, iată și modul corespunzător de gândire. Filosofia generală pleacă dela elemente discrete, singurele ei realități, și încearcă, de altfel fără succes, să construiască din ele întregul lumii. Cu alte cuvinte, atomismul social se întregeste printr'un atomism filosofic. Psihologia este empirică: ea construiește cunoștințele din elemente discrete — senzații — prin activitatea liberă a spiritului. Educația este intuitivă și predică replica umanității și a libertății; copilul pus în fața lucrurilor concrete, și lăsat să construiască singur cunoștințele din datele discrete ale simțurilor. Logica este inductivă; adevărurile generale sunt scoase din cercetarea cazurilor particulare. Etica este empirică: ea se mărginește la cercetarea mobilelor de fapt ale purtării. Estetica este, iarăși în limba lui Fechner, „de jos”: ea se construiește prin observarea fenomenelor estetice. Deci peste tot același atomism, aceeași îndrumare dela părți discrete spre întreg. Viața socială și gândirea se întregesc și aici într'un tot armonios.

Se poate întâmpla și anomalia ca într'o societate descentralizată să domnească o gândire raționalistă, care pune realitatea la centru, și privește individualul ca simpla manifestare a generalului. Dar atunci gândirea filosofică este o pârghie de reacțiune, un mijloc de luptă împotriva ordinii sociale existente,

care și intră în descompunere. Acesta e rolul triadei Socrate-Platon-Aristotel în a doua jumătate a veac. V a. c. 1)

Să luăm câteva pilde istorice. Țara clasică a raționalismului este Germania. Desvoltarea acestei țări a rămas în urma celorlalte țări apusene; în adevăr până la războiul Germania avea încă o constituție în esență medievală. Voința socială se concentra în autoritatea de stat, care determina și sfera activității indivizilor. Gândirea germană poartă în mod firesc acelaș caracter, de orientare de la centru la periferie. Germanii creează în acest timp o filosofie spiritualistă, pe cari chiar unii din reprezentanții ei o numesc, cu o elocvență naivitate, „absolutism”. Cu alte cuvinte, un monarh absolut în centrul țării, o esență absolută în centrul lumii. Cât privește existențele individuale, acestea rămân să fie deduse, în lume ca și în societate, din existența absolută. Se știe că absolutismul lui Hegel devenise filosofia oficială a statului prusian.

O priveliște opusă ne dă Anglia: aici întâlnim țara clasică a individualismului și atomismului social. Procesul de prefacere a societății medievale poate fi urmărit în Anglia până în sec. XII, iar la sfârșitul sec. XVII această țară are o constituție modernă. Astfel viața socială se înfățișază aici ca o imensă desfășurare și interacțiune de energii individuale, față de care autoritatea centrală e aproape anihilată: ea e coborâtă la rolul unui păzitor al ordinii: De aceea și gândirea filosofică engleză nu cunoaște decât elemente izolate, fără coordonare și disciplină centrală. Mereu pleacă filosofia engleză dela părți discrete — atomi sau senzații — și se silește a închea din ele un întreg, fără succes, cum am mai spus. *)

Astfel, gândirea germană accentuiază într'atât realitatea esenței centrale în cât mulțimea concretă a existențelor individuale devine pentru ea o problemă; adesea chiar o neagă, prefăcând-o într'o iluzie — o maia. Dimpotrivă, gândirea engleză accentuiază într'atât realitatea părților, încât devine incapabilă să mai descopere întregul. Problema unității centrale a rămas insolubilă pentru gândirea engleză, și a trebuit să fie rezolvată tot de un german — de Kant. Acesta a luat de la Hume punctul

1) Intre aceste două aliniate autorul scrie: „Aici se va complecta. Gândirea antică: primii filosofi. (N. R.)

*) De aceea toate disciplinele filosofice le îndrumază gânditorii englezi dela particular la general, dela părți spre întreg. Nu e întâmplare, că logica deductivă a trăit până la Bacon: ea corespundea până atunci orientării vieții sociale. Și iarăș, nu e întâmplare, că logica inductivă s'a născut în Anglia. Poporul, a cărui întreagă viață se orientează dela elemente discrete spre întreg, trebuia să dea în mod natural și cercetării adevărului o formă corespunzătoare. Scurt, prima societate atomizată vede totul discret, și transformă unitatea într'o problemă.

tradițional de plecare a filosofiei engleze — elementele discrete — la care a adăogat cimentul de unificare plămădit de spiritul german: funcția conștiinții. Și astfel a construit unitatea lumii experienței, dar a construit-o cu sacrificarea punctului de plecare englez, care a fost coborât la o treaptă de inferioritate față de funcția de unificare a conștiinții.

De aici se înțelege de ce pasiunea filosofiei germane e sistemul, pe când filosofia engleză n'a produs sisteme în înțeles strict. Sistemul este, prin esența sa, o operă de unificare, care pune greutatea pe centru, și adesea sacrifică părțile. Dar asemenea mod de gândire trebuie să fie pentru englezi neînțeles. Viața lor e o simplă anarhie, ce consta din ciocnirea haotică a părților, nestingherite de o autoritate centrală. Nu numai că englezii n'au produs sisteme, dar ultima lor mișcare filosofică, humanismul, declară războiu fățiș ideii de sistem.

Încă o pildă din Franța, care are o mișcare filosofică mai turbure. Secolul al XVIII francez este epoca luptei de emancipare a individului de sub tirania instituțiilor tradiționale. Potrivit cu aceasta, el produce o filosofie empiristă, senzualistă, materialistă, care în mod firesc se inspiră din gândirea engleză. Dar după ce acest mod de gândire își spune ultimul cuvânt în Revoluția franceză, urmează, pe pragul veacului XIX, Restaurarea. Tradiția reintră în vechile ei drepturi, superioare veleităților individuale, și atunci descopăr și gânditorii francezi activitatea originară a conștiinții, cu facultate deosebită de fenomene, și revelatoare de adevăruri necesare și universale. Tiranii de pe tronuri au totdeauna ca aliat natural, în sferile gândirii filosofice, conștiința dătătoare de legi apriori eterne. Așa se naște spiritualismul francez. Dilthey a arătat cu tot dreptul înrudirea între această filosofie și reacțiunea politică și literară — romantismul — ce înflorește în același timp în Franța. În politică, literatură, ca și în filosofie, gândirea franceză se orientează atunci dela general la particular. Astfel nu e de mirare că nu se mai inspiră din Anglia, ci din Germania.

2) În rezumat, modul de viață socială crează și deprinderi corespunzătoare de gândire. Cu alte cuvinte gândirea se modelează așa cum e orientată viața socială. Se poate imagina, ca ipoteză, și cazul că un gânditor își orientează filosofia în contradicere cu modul de viață a societății. Dar aceste rămân cazuri izolate. Mai ales că, în societățile absolutiste, un filosof ce ș'ar orienta gândirea dela părți spre întreg, și ar intona imnul libertății individuale, ar trebui să plătească scump fapta sa. Când totuș într-o societate isbutesc să predominie curente de gândire, ce o contradic, atunci — cum am arătat — sunt semne de tranziție, reacțiune, descompunere: societatea nu mai e de acord cu ea însăși.

* * *

Să ne amintim aici cele stabilite în cercetarea formelor de gândire. Ziceam atunci, că sunt numai două forme strict consecvente de filosofare, anume intelectualismul și materialismul. Celelalte forme au la bază unele abuzuri, de care am vorbit cu acel prilej. Inodând acum ambele fire într'unul, reesă că filosofii societăților orientate dela centru spre periferie, sunt intelectualaliste, raționaliste, și în genere spiritualiste; cele orientate dela periferie spre centru sunt empiriste, materialiste.

Intelectualismul este aliatul firesc al autocrației. Căci în adevăr inteligența — ca și produsele sale: ideile — poate fi ușor ipostaziată, și prefăcută într'o realitate transcendentă, din care se deduce deopotrivă legi eterne și existențe individuale. Mai mult, cine ia inteligența ca principiu, alunecă ușor dela inteligența umană la inteligența divină, ca ultim principiu. Astfel intelectualismul aduce și religia în sprijinul autocrației, mărindu-i aureola: autocratul pare reprezentantul direct al divinității. Acest păcat îl plătește scump religia în perioadele de năruire a autocrațiilor.

— Apoi societățile absolutiste se dezvoltă totdeauna pe bază agrară. Ele sunt petrificate în cultul tradiției, deaceia au oroare de schimbare: ele duc o viață în repaos și contemplare, de adâncire în idee, ceea ce naște înclinarea firească de a ipostazia ideea, a o preface în esență suprasenzibilă, din care se deduc lucrurile senzibile. Așa devine intelectualismul modul de gândire al societăților despotice, centralizate, orientate dela centru spre părți.

— Materialismul, dimpotrivă, este modul de gândire al societăților atomizate, democratice, orientate dela indivizi spre centru. Două însușiri îl fac cu deosebire să joace acest rol: mai întâi, el este pulverizat, atomizat, discret, deci ca și societățile democratice: materialismul este expresia cea mai potrivită a individualismului. Apoi, el e dinamic, conține realitățile sale — atomii — în veșnică mișcare. Prin aceasta el exprimă iarăș una din trăsăturile esențiale ale vieții democratice: anume, necurmata prefacere. Căci aceste societăți sunt clădite totdeauna pe bază de comerț și industrie, și aceasta e o bază veșnic schimbătoare.

Este drept că unele din formele spiritualismului, în deosebi voluntarismul, uzurpă aceste însușiri ale materialismului. Astfel voluntarismul poate fi discret — atomii de voință la Leibniz și Wundt — și este prin însăși esența sa dinamic. Trebuie să recunoaștem că dinamismul este terenul nostru, unde se poate întâlni atât materialismul cât și spiritualismul, ambele interpretând forța în sensul lor. Dar discretismul poartă mereu în spiritualism un caracter vădit de uzurpare. Căci nu se poate imagina un spirit întins și discret. Aceasta s'a arătat mai înainte.

— În deosebi, materialismul își arată cu puterea evidenții rolul său real în perioadele de tranziție dela autocrație la democrație. Atunci el devine mijlocul de disolvare a filosofiei tradiționale. În timp ce forțele revoluționare lovesc în tirani, ele lovesc în mod firesc și în curentele de gândire aliate: în intelectualism și realitățile sale trancendentă, din care autocrațiile deduc poruncile lor superioare și eterne, precum și indivizii, ca simple aparențe. Aici începe funcția materiei. În adevăr, cine atacă cugetarea tradițională și realitățile suprasenzibile, ce le poate opune? Desigur ceea ce e dat de simțuri, ceea ce e în natură, în indivizi. Astfel materialismul, naturalismul, individualismul este modul de gândire a perioadelor revoluționare. În asemenea timpuri, materialismul nu se prezintă într'atât ca un mod pozitiv de gândire, cât ca o armă de atac a gândirii tradiționale, ca un protest împotriva împilării și ca un mijloc de emancipare a masselor. Cum că el este și antireligios, nu e de cât firesc. Căci s'a arătat cum intelectualismul ajunge să pună și religia în serviciul autocrației, așa că năruirea acesteia pune în suferință religia însăși. Revoluția franceză are cea mai adâncă deconsiderare pentru biserică, iar astăzi în școlile sovietice ateismul este propovăduit ca un mod oficial de gândire. Detronarea lui Dumnezeu intră aici între mijloacele de emancipare a masselor populare.

[Acest caracter materialist, naturalist, individualist se găsește — uneori necomplet — în toate perioadele revoluționare. El apare — deși fără prima nuanță — în sofistică, perioada de năruire a gândirii tradiționale grecești; apoi reappare în Renaștere, când se disolvă gândirea tradițională a autocrației medievale, și se plămădește mentalitatea, care s'a spus ultimul cuvânt în Revoluția franceză. Dar cu o forță elementară el străbate în mod tipic în perioada de năruire a idealismului german, când din cenușa intelectualismului oficial al lui Hegel prorupe talazul materialismului revoluționar a lui Feuerbach și Marx. Pretutindeni, în aceste perioade, se atacă tot ceea ce stă deasupra capului indivizilor, și le amenință libertatea: se atacă *tradiția, convenția, istoricul*, ca și *realitățile suprasensibile* ale filosofiei. În locul lor se pune *individul*, ca singură realitate, deci natura senzibilă, materială. Adevărata realitate devine deci discretul, particularul, indivizii¹⁾.

Se înțelege că filosofia tradițională nu capitulează, ci primește și ea lupta. Astfel după toate perioadele revoluționare avem de înregistrat o reacțiune, care urmărește a deprecia iarăși individualul, reîntronând în locul său o realitate superioară:

1) Pe marginea acestui alineat autorul notează: „Inexat, mat. francez”. (N. R.)

tradiția, convenționalul, istoricul, esența absolută, conștiința supra-individuală. Asemenea reacțiune a venit după sofști prin Socrate-Platon-Aristotel; după Revoluția franceză prin mișcarea de restaurare; după materialismul german prin neokantism.

În deosebi, Restaurarea franceză are încă o însemnătate actuală: ea ne-a creat istorismul, care stă la baza mișcării științifice de azi. După ce veacuri dearându-l, dela Renaștere înainte, istoricul fusese osândit ca nenatural și artificial, astăzi el a devenit singurul mijloc de muncă științifică. Față de el trebuie să ne limpezim deci atitudinea.

Desigur că istorismul nu e ultimul cuvânt al adevărului. El n'a existat din eternitate, și nu va dura în eternitate. Istoricismul e un produs social vremelnic, care mai curând sau mai târziu va da loc altei concepții științifice. Mai mult încă, istorismul nici nu e neapărat propășirea științei. În adevăr, care perioadă ș'a răs mai mult de tot ceea ce e produs istoric, oa secolele XVII și XVIII? Și totuș ce grandioasă dezvoltare științifică au înregistrat aceste mărețe veacuri! Astfel istorismul există astăzi, numai fiindcă el a fost impus de valul mișcării de reacțiune, care a străbătut în întreaga Europă apusană pe pragul veac. XIX.

Dar iarăș ni se pare prematur a scoate strigătul despre supraviețuirea istorismului, cum a făcut Troeltsch în Germania. Știm dela Hegel, că nici o formă de viață nu se supraviețuește, până ce n'a istovit toate posibilitățile de dezvoltare. Și istorismul se află azi în această situație: el ș'a istovit toate posibilitățile de dezvoltare. În vreme ce științele naturii au făcut cea mai largă întrebuintare de noua concepție, științele spiritului n'au fost încă atinse de ea.

În adevăr, științele spiritului n'au ajuns încă la conștiința limpede, că spiritul este un produs istoric, și că funcțiile sale trebuie înțelese din felul cum e orientată viața în epoca respectivă. Ele studiază spiritul ca ceva abstract, desprins și neatârnat de condițiile istorice, în care trăește.

Și acum, iată ce se întâmplă. Cum nu există un asemenea spirit abstract, filosofii iau sufletul concret, determinat de condițiile sociale ale vremii lor, ca ceva absolut, în afară de variațiile succesive ale perioadelor istorice. De aici se nasc probleme fictive. Așa se explică cearta între raționalism și empirism, care străbate sub deosebite forme în toate disciplinele filosofice. În realitate nici raționalismul nici empirismul nu e adevărat sau fals: ambele sunt produse istorice, potrivite nevoilor vremii lor.

Aici va trebui să înceapă rolul revoluționar al sociologiei. Tânăra știință este chemată să arate variația succesivă a structurii sociale, și potrivit cu aceasta, variația corespunzătoare a

funcțiunii spiritului. Scurt, ea trebuie să încetățenească în ținutul științelor spiritului ideea *relativului istoric*. Iată de ce istoria gândirii și istoria societății alcătuiesc un tot: cea dintâi dă fapte, cea din urmă merge ceva mai adânc: ea descoperă cauze.

Acesta e un program de lucru. El va fi aplicat în două opere, una istorică — filosofie socială — alta sistematică: filosofia ritmului. Ambele au la bază concepția istorică a vremii, aplicată la știința spiritului: încercare de desăvârșire a istorismului.

ȘTEFAN ZELETIN

FRAGMENTE
DIN
„CLIFE DE REVERIE“

(Pagini culese din manuscris)

Fragmentele ce dăm aici aparțin volumului *Nirvana, Gânduri despre lume și viață*, din care autorul a spicuit și publicat o parte încă din 1928. Volumul acela, de 77 pagini format mic, se introduce printr'o reflexie, p. 3, făcută de filosoful german Paulsen :

Se va zice : aceasta nu e de cit reverie. Da, dar poate esența lucrurilor e de așa fel, că nu putem ajunge la ea decit prin reverie.

Paulsen

(reflexie de la curs)

Conținutul *Nirvanei* este în fapt o culegere restrinsă dintr'o scriere mai întinsă numită „*Clife de reverie*“, ale cărei XI capitole le dăm mai jos, după o schiță, ce desigur n'a rămas definitivă nici ca redactare, nici ca titlatură. Cuprinsul *Nirvanei* este : Filosofie 5, Filosofi 11, Iubire 16, Adevăr 22, Ideal 28, Natura 38, Libertatea 49, Fericire 64, Filosoful și Poetul 70.

Iată și

[O schiță a capitolelor ce formează scrierea
„*Clife de Reverie*“]

- I. Despre idealuri.
- II. Despre iubire.
- III. Despre adevăr. Toată cultura în ritm.

- IV. Despre tălmăcirea naturii, Filosofie.
- V. Despre natură.

VI. Despre sărăcia vieții. (Explicarea ritmului din sărăcia vieții).

VII. Morală fără ideal? Sau [morală] a naturii — liberă?

VIII. Religie.

XI. Artă.

X. Negarea Idealului: despre fericire.

XI. Filosoful și poetul.

Prefață

— Cugetările ce alcătuiesc acest volum s'au născut în vara anului 1911, într'o perioadă de unică febră sufletească. Ele sînt germenele din care ș'a luat ființă, după îndelungate frământări și dibueți, sistemul de gândire apărut pîn' acum numai în parte,¹ și-l arată în forma entuziastă și fragmentară, pe care o iau totdeauna ideile în faptul zemislirii. Multe din aceste cugetări vor părea a nu depăși modesta valoare a poeziei filosofice. Totuș, departe de a fi simple licăriri de inspirație haotică, ele dau împreună o vedere de întreg a lumii și a vieții. Sînt pietre ce numai par răzlețe, în fapt însă alcătuiesc un tot armonic. E firesc că mie aceste crimpee de gândire mi-au rămas mult mai scumpe decît lucrările de mai pe urmă. Căci ele păstrează în bună măsură înfățișarea, în care au izbucnit din inima mea înseș, n'au îndurat încă toate urmările torturei, la care setea de armonie supune ideile. Așa cum sînt, ele m'au făcut să trăesc clipe de sublimă și neuitată înălțare.

Șt. M. Z.

— Trebuie să nu fi depășit cineva deloc nivelul sublimei naivități juvenile, spre a nu-și da seamă că întreaga ierarhie de valori, de la geniu pînă la vîtă, pe care o stabilim noi, este ceva factice, de care natura își ride la tot pasul. Orice activitate umană, indiferent de calificativul ce i l-am da noi, în sinul naturii desbracă caracterul individual și se integrează ca simplă celulă în evoluția totală. Că unul a scris *Critica Rațiunii Pure*, iar altul a măturat strada, aceasta pare pentru viața totală a naturii fără nici o însemnătate: în fond ambele activități sînt deopotrivă de necesare pentru evoluția totului. Ori voiți să spuneți că sînt miliarde care pot mătura strada, pe cînd numai unul singur s'a găsit care să scrie *Critica Rațiunii Pure*? Așa e, de-

1. *Evangelia Naturii*, vol. I.

sigur. Dar un senior feudal întreținea mii de indivizi pentru munca pământului și unul singur — adesea nici pe acela — care să-i caute sănătatea. Sub raportul existenței sale totale, toți acești indivizi erau deopotrivă de necesari. Se pare că și natura procedează la fel, când își împarte rolurile între ceea ce noi numim geniu și ceilalți oameni... e o simplă dovadă de lipsă de maturitate sufletească, când cineva nu vede toată artificialitatea împărțirilor noastre în mare și mic. Astfel Carlyle, când descrie scena ghilotinării lui Henric XVI, înfățișează pe de lături pe plăcintari și alți negustori ambulanti, oferindu-și mărfurile cu „strigătele lor triviale”. Tot astfel Zola, descriind masacrul francezilor și germanilor la Sedan, înfățișează alături pe un biet plugar arindu-și ticnit ogorul. Mare și mic! Ce rost mai au asemenea subiectivități ale noastre în fața naturii? Pentru ea totul e deopotrivă necesar și în acel senz — de valoare egală.

Nu! E ultimul stadiu al maturității sufletești, aș zice și a celei filozofice, de a nu-ți mai privi individualitatea în mod izolat, ci de a o încadra în evoluția totului, și a o privi sub raportul funcțiunii ce îndeplinește în mersul totului. Și funcțiunile sînt de valoare egală, oricîtă uimire ni-ar produce unele și oricît de triviale ni-ar părea altele.

[manuscris foae volantă, nenumerotată]

— Tăria prejudecăților ce s'au înrădăcinat în spiritul omenesc înfruntă orice comparație. Gîndiți-vă numai la acel general japonez, care și-a spart burta „ca să dovedească bunăcredința sa față de împărat”! Acest om învinsese armate, n'a putut însă învinge o prejudecată ridiculă. A trăit ca un om, a murit ca un barbar.

[*Cel ce a înăbușit iubirea*]

— Cel ce a înăbușit iubirea pare că a înmormîntat totul. Sufletul său întreg era clădit pe acest sentiment: tot ce gîndea și făcea pleca de la dinsul și se întorcea la dinsul. Cînd el încețază, vizita i se pare a pluti în haos. Zădarnic cată în jur după un punct de razim: el nu-l mai găsește. Astfel cu înstrăinarea de ființa iubită, omul se înstrăinează de lumea întreagă. Ea făcea mai înainte legătura între el și înconjurul vieții sale, stînd în mijlocul universului și răspîndind peste tot raze de veselie. Aureola ei se resfrîngea pînă în depărtările albastre și încununa fiece făptură. Cînd ea dispăre, firea întreagă se acoperă de întuneric. Orice ideal pare palid, orice țintă vrednică de dispreț: nimic nu-l mai atrage. Perdut, omul privește în față la ruina unei vieți — unde poate găsi el puterea supraumană de a începe altă

viață, cu alte visuri, alte idealuri? Nedestoinic de a mai găsi în afară vreun țel care să-l ademenească la faptă, el se adințește în sine, plin de desgust de el însuși și de tot ceea ce viază. Lumea îl supără, singurătatea îl atrage; vecinătatea oamenilor, care îl turbură în rătăcirea gândurilor sale, îi devine cu totul nesuferită. El vorbește cu groază de haosul ce e într'insul; și are dreptate. Oamenii normali nu simt vre-un gol sufletesc, căci ei au un plan de viață. La dînsul însă forțele vieții încetează să se mai desfășure, căci lumea-i e străină, scopurile ei nu-l mai ispitesc la muncă. El nu mai înțelege pe oameni, cum nici oamenii nu-l mai înțeleg pe dînsul. Sfîrșitul e deplina dezorientare sufletească, sau — nebunia.

[Manuscris, pp. 38 sq.]

Adevăr

— Ce e adevărul? Niciodată vechea întrebare a lui Pilat nu s'a auzit mai des ca astăzi. Cu greu s'ar găsi o revistă filozofică, care să nu fi adus cel puțin un articol asupra acestei probleme. Toate părerile date în această privință, de la Protagoras pînă în zilele noastre, se reiau, se cercetează, li se arată neajunsurile și apoi se dă o deslegare ce se crede a fi cea de pe urmă. Căci fiecare crede a avea o deslegare de acest fel și totuș ea nu se mai găsește. Astfel rareori s'a vorbit într'o problemă filozofică cu mai multă aprindere, de cît se vorbește azi în această aridă întrebare de logică. Din nenorocire pentru cugetarea omenească! Căci aceasta o descopere încă odată în toată nedestoinicia, ce-i hotărăște de soartă. Ca odinioară Scila și Charibda, problema adevărului preface în fărime orice încercare de a-i veni în apropiere. Și astfel ni-e dat să vedem odată mai mult spiritul omenească făcînd supreme sforțări de a vărsa lumină într'o întrebare de temelie, și totuș fără sorți de izbîndă. Ce poate fi mai dureros decît a vedea că tocmai știința care ar trebui să fie cea mai desăvirșită, știința gîndirii, la care omenirea a lucrat atîtea veacuri fără preget, la care și-au dat obolul cele mai puternice facle ce au luminat în desvoltarea spiritului, de la un Aristoteles pînă la un Kant, n'a ajuns încă să-și deslege problema ce-i stă la temelie!

[Manuscris, p. 44.]

[Cărturarul și femeea]

— Între adevăr și iubire, cei doi idoli căror se închină omenirea, domnește eternă dușmănie. Într'un chip vesel se vede aceasta la doi credincioși ai lor îndeobște cunoșcuți: la cărturar

și femei. Cel dintîi e pornit spre adevăr și judecă numai după temeiuri logice; cea din urmă trăește pentru iubire și judecă numai după glasul sentimentului. Deacea ei rămîn mereu unul pentru altul înțe neînțelese și absurde.

Femeea vede în cărturar un om, ce puțin se îngrijește de dînsa și a cărui priviri pătrunzătoare sînt gata să-i descopere oricînd slăbiciunile; la rîndul său cărturarul vede în femei veșnica primejdie, ce e în stare să-l abată în orice clipă de la cărțile sale. Aceasta-i face să se privească unul pe altul cu un amestec de ură și teamă.

Încercarea cărturarului de a se apropia de femei, ca și a femeii de a se apropia de cărturar, e încununată de așa strălucit fiasco, în cît face veselia celor ce-i sînt martori. Astfel cărturarul înamorat și femeia cu aere de savant sînt veșnic neistovite subiecte pentru iubitorii de humor; amîndoi cîrpăcesc într'o ramură, pentru care n'au chemare.

[Manuscris: „Resturi de la „Clipe de Reverie“ pagina 63, capitolul ce se intitulează în forma primă: *Despre pîrghiile ce țin în mișcare goana vieții; despre esența naturii, revelarea ei sub forma frumosului și contopirea omului cu ea sub forma fericirii*“].

VI. Fericire

— Operile naturii trec în genere de frumoase, unele din ele însă ni se par mult mai frumoase decît celelalte. Dacă cercăm să prindem pricina acestei deosebiri, greutatea nu e mare; acele opere ale naturii ni se par mai frumoase, în care felul ei de a fi ni se înfățișează într'o lumină mai fericită. În alte vorbe, numai acolo natura se arată cu deosebire frumoasă, unde esența ei se intrupează în chip desăvîrșit. Astfel, cum esența naturii e sentimentul, felul ei de a fi libertatea, frumosul se descopere drept însușirea acelor lucruri, care sînt intruparea desăvîrșită a libertății: el e felul sub care ni se înfățișează libertatea creatoare a naturii. Acolo unde natura întilnește stavile, creația ei e stînjinită, operele ce dă astfel la lumină sînt urite: ele intrupează în făptura lor esența într'o formă nedesăvîrșită.

[manuscris, p. 100]

* * *

— Lucrurile frumoase vădesc chipul de a fi al naturii într'un mod mai limpede, mai străveziu decît celelalte: natura se slujește de ele ca de pilde concrete ce învederează libertatea ei

creatoare. Esența fiind în noi aceiaș ca și în natură, în lucrurile frumoase ea esă limpede la iveală și redă astfel puțința de a descoperi în ele, fără a ne da samă, ceva din noi înșine. În acest chip noi ne pătrundem de ele, trăim în ele, devenim una cu ele. Aceasta e ceea ce înseamnă, cînd spunem despre asemenea lucruri că ne plac; ele ne dau prilejul de a descoperi într'însele esența noastră sub formă curată.

[manuscris, pp. 100 sq]

*
*
*

— Cînd ne aflăm în fața unei opere a naturii, pe care o găsim frumoasă, în fapt e înseși esența firii, ce-și stă față în față întrupată în două forme deosebite de viață: noi și lucrul din afară. Atunci ea se găsește pe sine în amîndouă formele și se contopește în una. Aceasta aduce în ființa noastră ceea ce am putea numi o curățire sufletească: lucrul frumos, dînd la iveală esența în stare curată, cînd sufletul nostru se contopește cu el, se ridică prin aceasta la aceeași înălțime: el trăiește pentru un timp viața sa de obîrșie, ca sentiment curat, în puterea sa elementară, neștirbită de alcătuirii sufletești tirzii.

Astfel, prin adîncirea în lucrurile frumoase, natura noastră lăuntrică — sentimentul — se curăță, se întărește și ia un timp forța pe care o are în natură. E firesc că, cu cit această contopire e mai deasă, cu atît întărirea lăuntrică pășește spre o treaptă mai înaltă.

[manuscris, p. 101]

[Povestea adevărului]

— Auzit-ați povestea adevărului? Sub trecerea neîncetată a veacurilor ea rămîne mereu aceiaș, și răsună de câte ori trufia intelectuală începe a se clătina sub privirile de ghiață ale îndoielii...

„A fost odată un tînăr, în care *eros*-ul filosofic ardea cu văpae nestinsă. Trăia departe de lume și de plăcerile ei vremelnice, însulețite de un singur gînd: acela de a pătrunde tainele firii. În dorul de a cerceta înțelepciunea la însuș izvorul ei, se rugă la Creator să-i invoască intrarea în Cimpiele Elysee. Și așa cobori în țînutul umbrelor, unde înțelepții tuturor vremurilor duc viața de eternă fericire, se amestică între dinșii și devine el însuși o umbră. Ascultă pe toți. Și, doamne, stranie priveliște i se desfășoară atunci înaintea ochilor! Fiecare se credea în stăpînirea adevărului, fiecare 'și închipuia că ceilalți nu spun nimic, pe cînd el spunea totul — și toți se defăimau

unul pe altul, cind mai cu incunjor și cruțare, cind cu mijloacele spiritului și ale ironiei, adesa însă nu dădeau îndărăt chiar de la vorbe de batjocură. Și fiecare-și întindea groasele sale volume cu asigurarea, că numai acolo se află înțelepciunea.

El privea la toți cu ochii mari, fața înmărmurită, neștiind ce să ia și ce să respingă. Au unde e adevărul și unde e greșeala? Căci doar fiecare socotea să numai el spune adevărul, iar toți ceilalți sunt victimele înșelăciunii.

Ascultă pe toți. Și în fața necurmătei lor certe pentru adevăr, credința sa în adevăr se stinse. Cu lacrimile în ochi și desperarea în suflet părăsi locul umbrelor și se întoarse între oameni: sătul de umbre, el voea să se însufle de la lumea reală în nesfârșita ei bogăție. Dar aici îl aștepta o soartă mult mai amară. Străin de tot ceia ce se petrece în juru-i, ca o făptură din alte sfere aruncată între vii, privirile ațintite asupra stingăcei sale ființe îl frigeau: el nu mai putea suferi vecinătatea altora, ci cind întâmplarea îl aducea aproape de dînșii, grăbea pripit pașii către odaea-i retrasă și acolo, departe de orice suflet turburător, răsufila mai în liniște, nenorocita umbră.

Dar odată — în viața sa el nu mai putea uita această clipă — nu știu ce stranie neliniște îi copleșa sufletul. Un clocot năprasnic îi frământa pieptul să-l sfarme în bucăți, odaea sa devenea mai mică, tot mai mică, pereții ei păreau că-i cad pe cap, amenințind să-l strivească. Atunci perdu orice stăpînire de sine. Eși în grabă, cu nedespărțita-i carte în mână, iar cind fu departe de orice privire străină, încetini pașii și înaintă rătăcit în gândurile sale. Se opri pe vârful unei coline, și așezându-se pe iarbă, deschise cartea și sbură iarăș în lumea umbrelor. Dar ce fu oare? Fu freamătul de frunze, ori ciripitul vesel al păsărilor, ori raza ce se juca șagalnic în foile cărții sale? El nu mai putu urmări rindurile, ci se opri deodată, pironindu-și privirile în depărtări. Și — o, minune! — lumea umbrelor dispăru ca prin farmec și pentru întia oară i se revelă lumina realității, în toată nespusa ei măreție: pădurea cu clocotul surd al veșuitoarelor, marea cu nenumăratele-i corăbii, dealurile cu copacii mindri și falnici, iar la poalele lor, rătăcind în cete, oamenii...

IV. Natură

— ...În mijlocul văzduhului stătea Demiurgul, iar înaintea lui se întindea masa nesfârșită a materiei dintăi. Nenumărate, viacuri trecuse, și toate erau ca unul, clipa întia la fel cu cea din urmă. Căci sufletul vieții nu pulsa încă, și nici o schimbare nu se ivise pe întinsul firii. În fața acestei morți de pretutindeni Demiurgul fu cuprins de fiori reci, și un dor nemărginit de a

vedea viață îi umplu sufletul: dorul creației. Cu mâinele sale dibace el începu atunci opera plămădirii vieții. Nenumărate fură formele ce măiestria sa dădu la lumină, chipuri de neîntrecută frumuseță și nesfârșită felurime. Dar toate rămăneau nemișcate: viață nu se îvea nicăiri. Și cum se uita el trist la masa nemișcată ce se desfășura înainte-i, deodată îi fulgeră prin minte cea dintii idee mare, și strigă: „sufletul meu i-l voi da! Creația voi începe-o dinăuntru, nu din afară; firea trebuie să aibă un suflet, pentru a intra pe calea vieții.”

Privi atunci în adîncurile sufletului său, și părîndu-i-se că nimic nu e mai înalt și mai de samă întrînsul ca rațiunea, încercă zemislirea vieții cu ajutorul acesteia. Sufiind asupra întinderii nemărginite, el făcu din ea într'o clipă „manifestarea rațiunii” și așteptă să vadă eșînd viață, dar în zadar.

Din nou își aruncă Demiurgul privirile în sufletul său, și-i se păru acum că latura sa cea mai de seamă e *voința*. Astfel încercă să deslețe taina vieții, făcînd de astă dată din întinsul materiei haotice „obiectivarea voinței”; dar nici în acest chip nu se înfiripă viață. Într'un tîrziu el ajunsese să pună în văzduh chiar și un spirit înzestrat cu fantezie creatoare, în speranța că doar o da astfel semne de viață, dar și această încercare rămase fără folos. Pe cînd stătea el cu totul desnădăjduit de neisbutirea încercărilor sale, a doua idee mare îi fulgeră prin minte, și uitîndu-se la materia noastră strigă: „inima mea îi voi da-o! Cine știe, poate taina vieții stă în simțire!”

Și așa el schimbă întreaga fire într'un praf mărunt, asemănător cu pulberea ce plutește în odae la licărirea razelor de soare, și făcu din fiecare grăuncior al ei un punct de sentiment, un centru înzestrat cu năzuința urii și a iubirii, a atragerii și a respingerii. Și atunci, uite!, ca prin farmec întreaga fire eși din letargia ei de viacuri și începu să pulseze în ritmul vieții, oscilînd frumos între atragere și respingere, unire și desunire, naștere și moarte. Astfel se născură rînd pe rînd toate formele de viață ce cuprînde universul, de la peatră pînă la om, toate pășînd în ritm regulat de la naștere la moarte.

Cînd pătrunse Demiurgul cu privirile sale această viață, ce nu știe de cît să se învîrtă în veșnic ritm, un fior lugubru îi străbătu sufletul la sărăcia ei lucie, și în loc de orice veselie pentru marea sa isbîndă, lacrimi de durere îi țîșniră din ochi. Astfel viața fu botezată în lacrimi încă din ziua întii a creației. Și poate că îndurerat de sărăcia ei, el i-ar fi pus pe dată capăt, dar privirile sale se ridicară ca din întâmplare de la esența vieții la formele de viață. Și văzu atunci, că pe cînd viața rămîne în esență veșnic aceiaș, un ritm de ucigătoare monotonie, formele de viață ce răsar din acest ritm sînt neconștient în schimbare, ca o pînză de cinematograf ce arată mereu

alte priveliști. În fața acestui nesfârșit tablou cu nenumărate fețe ochii săi licăriră în chip tainic, și sufletul îi fu cuprins de fiorii sacri ai frumosului. Astfel el lăsă viața să pulseze înainte, și lumea rămase ceea ce fu în ziua întâi, ceea ce va fi în ziua din urmă: o esență trivială îmbrăcată într'o haină sublimă.

Clipe de reverie

— ...Și așa cu cât stau și mă gândesc, tot mai adânc pătrunde în mine credința, că filosofia e nedespărțită de reverie. De câte-ori înfățișarea naturii pune omului pe buze întrebările cu care se îndeletnicește filosofia: Ce o fi lumea asta, ce sintem noi? De unde venim, unde ne ducem? o tristețe neînțeleasă îi cuprinde sufletul și se adincește în reverie. Tristețea e presimțirea firească a greutății acestor întrebări supreme, reveria e încercarea de a găsi un răspuns la ele. De aceea haina în care se îmbracă filosofia e de cele mai multe ori tristă și posomorită, iar visul are în zămislirea ei un loc de cinste. Minte ce mai cumpătată și mai sobră, cea mai prăfuită în colbul cărților și a faptelor, nu-și poate pune magicile întrebări ale filosofiei fără a dispărea pe neprins de veste în lumea visării: Astfel ori-care ar fi forma pe care gânditorul o dă cu timpul filozofiei sale, forma ei dintii a fost întotdeauna reveria simplă și naivă. Căci adevărul nu se naște învăluit în perioade lungi și silogisme grave, cum vrea să ne facă a crede înțelepciunea false a cărților. El apare din adâncimile necunoscute ale sufletului nostru în lungi clipe de meditare ca scinteari din întinerie. Nu fiolele laboratorului, nici tomurile filozofilor, ci priveliștea naturii vine să aprindă scăpările minții și să arunce astfel în lumea gânditoare fermente uriașe. Zămislirea ideilor stă în afară de orice ordine sau metode; ea se petrece în chip fragmentar și nedesăvârșit, ca întreaga înțelepciune omenească. Astfel sistemul filozofic se cimentează încet și pe dibuite, prin cotituri și....

[Viața noastră]

— Viața noastră e ca o partidă de football; jucători sint idealurile noastre, mingea isbită neconținut dela unul la altul e viața noastră în goana ei necurmată de la un ideal la altul. Soarta noastră e soarta mingii; și noi alergăm în goană nebună către un țel și când ajungem la el, primim drept orice răsplată — o lovitură de picior. Și atunci ne îndreptăm pașii grăbiți către altul, pentru a privi iarăș aceeași răsplată și astfel înainte. Sătui de a vedea astfel împlinindu-se așteptările lor cele mai sfinte,

unii pun capăt acestei alergări zădărnice, și duc viața petrei, viața arborelui, fără un scop, fără un ideal pe țărnițele depărtate ale viitorului. De aceștia ne spun moralistii că nu au trăit ci au vegetat. Alții însă continuă jocul până la capăt, execută cu neobosit zel regulatele salturi de la un ideal la altul, întâlnind pretutindeni aceiași răsplată, pînă ce, sub greutatea loviturilor de picior încassate o viață întreagă, dispăre tot ce avem mai scump: visuri, iluzii, făptura lor întreagă. Și atunci își pleacă și ei obosiți capul la pământ și închid ochii. Lingă catafalcul lor se ridică semeț moralistul și vestește lumii că aceasta fu o viață bine întrebuințată.

[Manuscris foae volantă]

— În natură principiul vieții stă în ea înseși; ea viază prin propriile ei porniri. În viața omenească însă dezvoltarea gândirii a pus pornirile tot mai mult în umbră pînă ce pare că stă să le nimicească cu desăvîrșire. Astfel trebui să se nască legea în scopul de a remecaniza viața. Aceasta însă nu fu de ajuns: viața e un necurmat ritm și de aceea după slăbirea pornirilor ea trebui să aibă și un nou motor pentru a-i ținea pulsul în veșnic mers. Acesta e rostul idealurilor: ele au luat locul pornirilor de a întreține ritmul vieții. Dar pe când pornirile mînau viața în chip firesc, din năuntru în afară, idealul o mîna în chip silnic din afară înăuntru: el îi lucrește de departe înainte și o silește să se pună în mișcare către dînsul. Astfel în fapt idealurile nu sînt scopul, ci mijlocul vieții, ele nu sînt menite să-i curme alergarea ci dimpotrivă să o țină în ființă. Idealurile sînt pistoanele ce țin roata vieții în necurmată mișcare.

— Strălucirea idealului e ceea ce pune viața în mișcare, gîndul realizării sale ceea ce o însuflețește. Astfel din simplu motor al ritmului vieții idealul se înfățișază ca motiv al său, de vreme ce numai în această haină poate să-l pună în mișcare. Cu aceasta omul e adus a crede că viața ar fi din sine o stare pe loc și că abia idealul ar face-o să miște dîndu-i un țel de urmărit. El schimbă idealul din mijloc în scop: în loc de a lua viața drept o mișcare ce există în sine, el ajunge să vadă rostul alergării ei în realizarea unui ideal. E drept, nimenea nu s'ar putea mîngîia cu gîndul că a găsit idealul vieții, toți însă cred că el trebuie să existe, toți aleargă după el: dintr'un fapt în sine ei prefac viața într'o goană după idealuri. E momentul cel mai dureros în întreaga dezvoltare a vieții omenești. De acum omul aleargă mereu după ceea ce ele menit a nu găsi nici o dată.

— Noi gonim idealuri fiindcă viața înseși e o goană și fiindcă trebuie să aprindem o flacără pe țărmurile viitorului care să ne lumineze cărarea. Dar de îndată ce ajungem în apropierea sa, flacăra ca prin minune se stinge. Și atunci noi aprindem alta și începem iarăși goana înainte. Noi gonim idealuri: veșnic îngropăm pe cele vechi, veșnic fabricăm altele noi și goana ne-o urmăm fără încetare. Astfel idealurile dispar neconținut unul după altui, ceea ce rămâne e eterna goană.

— Pentru cărturar nimic între cer și pământ nu e mai sfânt decît mândria sa personală. Mândria e nesățiosul Moloh, căruia el îi aruncă neconținut cele mai omenești și mai legitime plăceri. Sufletul unui cărturar ar putea să povestească de jertfe aduse pe altarul mândriei personale, care au în ele din torturile inchiziției. De aici neîncrederea sa față de femei. Cînd triumfă și în el omul, ispitindu-l a se apropia de dînsa, gândul de a-și subjuuga demnitatea în fața unei ființe ce nu i se pare la înălțimea sa și a se vedea schimbat înaintea ei într'un copil cuminte, îl face totuși să dea îndărăt. Astfel, ceea ce la alți oameni se înfățișază în forma clară a iubirii, la el ia dese ori forma unei oscilări între dorința înăbușită și ură neputincioasă.

— Ceea ce face pe femei să învingă cite odată neplăcerea ce i-o insuflă omul închinat cărții și să se apropie de dînsul, e nestînsa ei curiozitate, pe care nădăduiește să ș'o mulțumească cu prisosință în apropiere de un om pe cît se pare atît de misterios. Dar această apropiere e de scurtă durată.

Die Neugier hat wohl manche Frau.
In meinen Arm gezogen;
Hat sie mir mal ins Herz geschaut.
Ist sie davon geflogen. (Heine).

Totuș sînt de cei ce, după asemenea pilde, au crezut că iubirea nu trebuie să fie oarbă ci cîrmuită de reflexie. Ei au luat inadîns clipele de curiozitate femeiască, au făcut din ele un nou soi de iubire pe lîngă cea adevărată și i-au dat numele de „iubire rațională”, ceea ce în ținutul sentimentelor înseamnă un cerc pătrat. În adevăr, cum s'a arătat mai înainte, sentimentul iubirii se naște și viază mai pre sus de amestecul reflexiei.

ȘTEFAN ZELETIN